VERDAM.

DE

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TAAL.

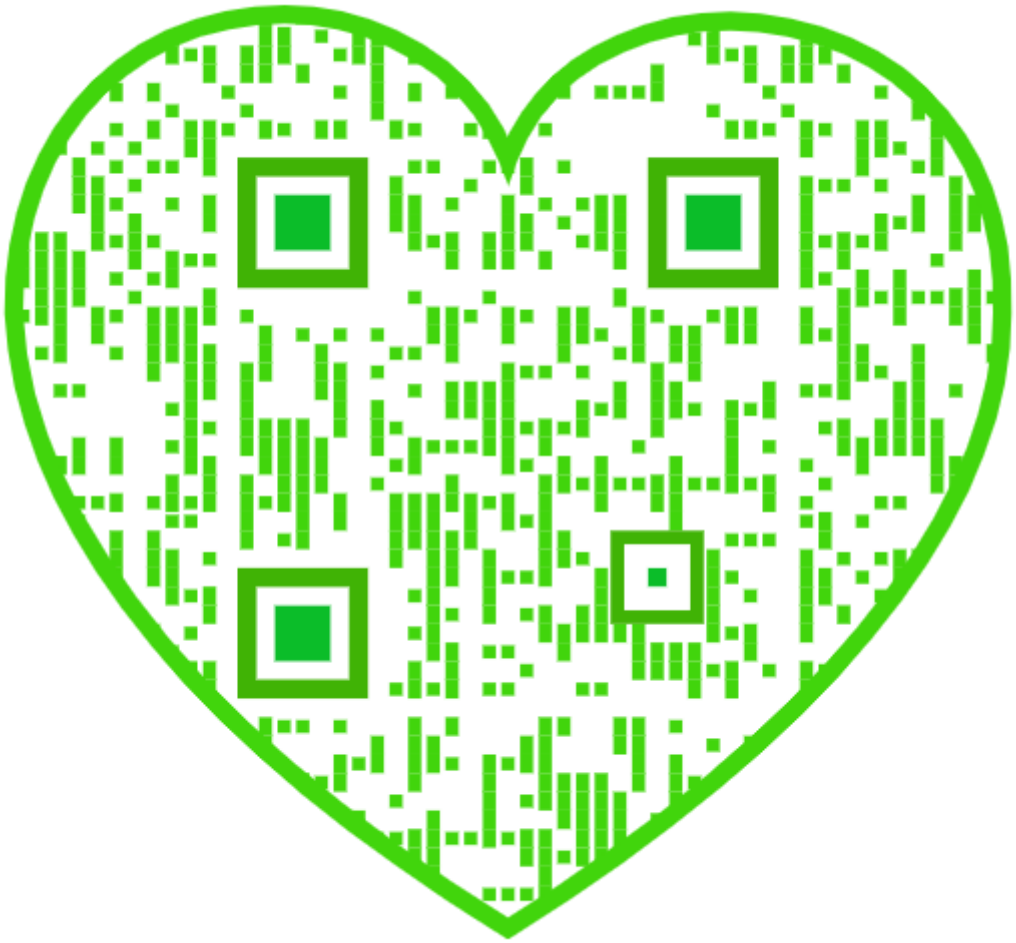

Uitgaven van HUGO SURINGAR te Leeuwarden:

NICOLAAS BEETS. — *Leven en karakter van J. H. VAN DER PALM.* Met het portret van VAN DER PALM in staalgravure . . . *f* 3.—

BILDERDIJK'S *Epos of de vijf bestaande zangen van den Ondergang der eerste wareld*, uitgegeven met aanteekeningen, varianten en verhandelingen door Mr. ISAäC DA COSTA . . . . . *f* 10.80

E. A. BORGER. — *Leerredenen.* Uitgave in groot octavo, met portret van BORGER *f* 5.—. Uitgave in kleiner formaat . . . *f* 3.60

J. BOSSCHA. — *Neerlands heldendaden te land van de vroegste tijden af tot in onze dagen.* Geheel herziene uitgaaf. Met kaarten en plans. 4 deelen *f* 16.90; . . . . . geb. *f* 19.40

CD. BUSKEN HUET. — *Uit Fanny Fern* . . . . . *f* 1.80

GOUDSCHAAL en BUSSMANN. — *Nieuw Kortschrift* (Stenographie). *f* 1.25. *Lees- en Schrijfoefeningen f* —.60. *Snelschrift f* 1,25

Eene ziel na den dood. — Een komoedie, naar het deensch van J. HEIBERG, door Dr. A. J. TEN BRINK . . . . . *f* 0.60

W. R. VAN HOËVELL. — *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet.* Derde druk, 2 deelen . . . . . *f* 3.90

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN. — *Redevoeringen.* . . *f* 1.25

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN, *Verspreide geschriften*. *f* 1.25
Hierin onder anderen de rede bij de onthulling van het standbeeld van Prins Willem I, en die bij het standbeeld van De Ruyter.

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN, *Leerredenen*, 2 dln. . *f* 2.50

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN, *Joannes Chrysostomus als een voorbeeld van kanselwelsprekendheid beschouwd.* 2e druk. *f* 1.—

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN JR. *Herinneringen van mijne academiereis* . . . . . *f* 2.50

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN JR. *Nagelaten Leerredenen* 4e druk. *f* 1.80

ABR. DES AMORIE VAN DER HOEVEN JR. *De godsdienst het wezen van den mensch* . . . . . *f* 0.90

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN JR. *Proza en Poezij. Verspreide en nagelaten letterarbeid* . . . . . *f* 1.80

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN JR. *Poezij.* *f* 1.—, geb. *f* 1.80

ABR. DES AMORIE v. D. HOEVEN JR. *Geschriften.* Met portret en gebonden in linnen band . . . . . *f* 5.50

J. J. L. TEN KATE. — *Het treurspel Correggio* van den deenschen dichter ADAM ŒHLENSCHLÆGER in nederlandsche verzen overgebracht. Ingenaaid *f* 1.80 . . . . . gebonden *f* 2.40

De kunst van declaméren. — Naar het fransch van LARIVE, door G. T. N. SURINGAR. Een deeltje in postformaat. . . . . *f* 1.25

H. MASIUS. — *Natuurstudiën. Schetsen uit de planten- en dierenwereld,* bewerkt door A. WINKLER PRINS. Met vier platen naar GEORGY. In linnen band *f* 5.80; in geïllustreerden omslag *f* 4.80

Uitgaven van HUGO SURINGAR te Leeuwarden:

H. A. MEIJER. — *Heemskerk. Een gedicht.* Tweede druk, met titelplaat van CH. ROCHUSSEN. — In linnen band . . . . . *f* 2.40

H. A. MEIJER. — *De Boekanier en andere gedichten.* Derde druk, met eene titelplaat van CH. ROCHUSSEN. — In linnen band *f* 2.40

GRAAF HAKON *(Hakon Jarl), of de zegepraal van het Christendom in Noorwegen.* Treurspel van ADAM ŒHLENSCHLÆGER. Naar het deensch door C. J. N. NIEUWENHUIS . . . . . *f* 1.50

J. H. VAN DER PALM. — *Oratorische Werken.* Met gegraveerden titel en portret. Vijf deeltjes in 2 linnen banden: . . . . . *f* 8.80

FRITS REUTER *en wat nog in zijn schrijftafel lag.* Nagelaten en verspreide stukken. Twee deelen . . . . . *f* 3.90

T. ROORDA. — *Grammatica arabica.* Ed. altera . . . . *f* 4.50

FRANS TINARLO. — *Knutselwerk.* Een bundeltje oorspronkelijke schetsen en novellen . . . . . *f* 1.80

TOLLENS. — *Gezamenlijke Dichtwerken.* 12 deelen, ingenaaid *f* 10.— geb. *f* 15.—

TOLLENS. — *Gezamenlijke Dichtwerken.* Volksuitgave in een deel. Ingenaaid *f* 3.60. . . . . geb. *f* 4.—

TOLLENS. — *Gezamenlijke Dichtwerken.* Oorspronkelijke uitgave in 12 deelen, groot 8o formaat, op schrijfmediaan, ingebonden. *f* 50.—

TOLLENS. — *Gedichten*, 3 dln. . . . . *f* 3.75

TOLLENS. — *Romancen, Balladen en Legenden* . . . . *f* 1.25

TOLLENS. — *Nieuwe Gedichten*, 2 dln. . . . . *f* 2.50

TOLLENS. — *Liedjes van Claudius* . . . . . *f* 1.25

TOLLENS. — *Liedjes van Claudius*, in groot 8o met vignetten in koper door BENDORP . . . . . *f* 1.80

TOLLENS. — *Dichtbloemen bij de naburen geplukt* . . . *f* 1.25

TOLLENS. — *Verstrooide Gedichten* . . . . . *f* 1.25

TOLLENS. — *Laatste Gedichten*, 2 dln. . . . . *f* 2.50

TOLLENS. — *Nalezing, onuitgegevene en verspreide gedichten f* 1.25

TOLLENS. — *Uit de Gezamenlijke Dichtwerken. Keurlezing* in klein kwarto formaat, in rijk verguld linnen bandje, verguld op snee. Met 14 plaatjes naar CH. ROCHUSSEN. Een boekje voor de damesétagère . . . . . *f* 3.90

TOLLENS. — *Philemon, Eene legende.* Met 9 houtsneefiguren naar CH. ROCHUSSEN . . . . . *f* 0.90

TOLLENS. — *De overwintering der Hollanders op Nova-Zembla in de jaren* 1596 *en* 1597. 12e druk . . . . . *f* 0.15

TOLLENS. — *De verovering van Damiate* . . . . . *f* 0.15

TOLLENS. — *Vaderlandsche Zangen.* 3e druk, 2 stukjes à *f* 0.15

TOLLENS. — *De boodschap naar de IJzersmelterij*, 3e druk *f* 0.10

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TAAL.

Bij den uitgever dezes:

NEDERLANDSCHE

KLASSIEKEN

UITGEGEVEN

EN MET AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. EELCO VERWIJS.

Verschenen:

J. van Vondel's Leeuwendalers, Lantspel. Derde, geheel herziene en vermeerderde druk, bezorgd door Prof. J. VERDAM . . . . . *f* 0.95

Episodes uit Hooft's Nederlandsche Historiën. Tweede druk, herzien door K. v. D. ZIJDE . . . . . *f* 0.90

Const. Huygens' Costelick Mal en Voorhout. Tweede, geheel herziene en met het Cluyswerck vermeerderde, druk, bezorgd door Prof. J. VERDAM *f* 1.10

Brandt's Leven van Vondel. Met een Alfabetisch register op de verklaarde woorden en zaken in de bovengenoemde vier deeltjes . . . . *f* 1.10

J. van Vondel's Batavische Gebroeders, benevens de Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste . . . . . *f* 0.85

Bredero's Spaansche Brabander. Met eene uitvoerige woordenlijst. . . *f* 1.60

P. C. Hooft's Ware-nar, bewerkt door Prof. J. VERDAM . . . . . *f* 1.00

Middeleeuwsche Poëzie:

Dit is tspel vanden Heiligen Sacramente vander Nyeuwervaert . . . . . *f* 1.10

Als handleiding bij de beoefening der Nederlandsche Letterkunde:

Dr. Jan ten Brink, Schets eener geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, 1e—3e afl. . . . . *f* 2.55

DE GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE TAAL,

IN HOOFDTREKKEN GESCHETST

DOOR

J. VERDAM,
Hoogleeraar te Amsterdam.

LEEUWARDEN
HUGO SURINGAR
1890.

VOORWOORD.

Dit boekje wil niet „geleerd", nog veel minder „doorwrocht" zijn, maar alleen aangenaam om te lezen en geschikt, om beschaafden Nederlanders een duidelijk en juist inzicht te geven in de lotgevallen onzer moedertaal, vooral wat hare vorming aangaat en de veranderingen, die zij in den loop harer ontwikkeling heeft ondergaan. De belangstelling, waarmede mijne kleine opstellen in den Nuts-almanak, waaruit men het een en ander hier in eenen eenigszins gewijzigden vorm zal terugvinden, zijn ontvangen, geeft mij hoop, dat ook het verschijnen van dit boekje, tot het schrijven waarvan mijn vriend Suringar, de uitgever er van, mij heeft opgewekt, met welgevallen zal worden begroet. Het is bestemd, een leesboek te zijn, niet een leerboek: vandaar dat alleen omtrekken

zijn aangegeven en geen enkel onderwerp is uitgeput. Kunnen ook de taalkundige en de student die het worden wil, de leeraar zoowel als de leerling er eenig nut uit trekken, zooveel te beter; want het blijft toch maar waar, dat het „prodesse en delectare", het „utile dulci" voor iederen schrijver het ideaal moet of althans mag zijn.

Veel is er op dit terrein nog niet gedaan: van eene geschiedenis onzer taal moesten de eerste lijnen nog worden getrokken. Wat tot heden onder den naam van „Geschiedenis der Nederlandsche Taal" doorging, o. a. het onder dien titel verschenen werk van Ypey, voldoet niet aan hetgeen wij daaronder verstaan, en is bovendien verouderd. En het boek, dat Grimm onder den titel van „Geschichte der Deutschen Sprache" geschreven heeft, kan nog minder tot voorbeeld dienen, daar het in weerwil van veel wetenswaardigs, dat er in te lezen staat, eigenlijk eene ethnologische strijdvraag, de identiteit van Goten en Geten, behandelt.

Wat wèl als model kan gebruikt worden, en tot op zekere hoogte door mij ook gebruikt is, is het leerrijke boek van Prof. O. Behaghel: „Die Deutsche Sprache", verschenen in de serie van populair-wetenschappelijke werken, getiteld „Das Wissen der Gegenwart". Aan dat boek heb ik groote verplichting, omdat het mij tot leidraad

kon strekken, en ook, omdat ik, vooral op het gebied, waar de geschiedenis van het Nederlandsch met die van het Hoogduitsch samenvalt, er het een en ander aan ontleenen kon. Doch voor Nederlanders moet een boek anders geschreven worden, dan voor Duitschers: bovenal moet het duidelijk en bevattelijk zijn, omdat wij Nederlanders niet telkens bij het lezen van een boek onze aandacht willen afgebracht zien van het onderwerp, om die bij den vorm der gedachte te bepalen. Ik hoop, dat mijne landgenooten reden zullen hebben, om in dezen over mij tevreden te zijn.

Doch hiervoor is, bij al het streven naar duidelijkheid, zorg gedragen, dat deze niet werd nagejaagd ten koste van het wetenschappelijk karakter van het boek, want ik zou gaarne willen, dat deze schets voor het, later te ontwerpen, afgewerkte beeld der geschiedenis onzer taal zou kunnen worden gebruikt.

De tijd daarvoor begint aan te breken: in denzelfden tijd, waarin het plan van dit boekje door mij werd ontworpen, is aan nog eene beknopte geschiedenis onzer taal de hand geslagen, nl. door J. te Winkel, die een werk van dezen inhoud schrijft voor Paul's „Grundriss der Germanischen Philologie", waarvan de eerste bladzijden reeds verschenen zijn. En het is mogelijk, of zelfs waarschijn-

lijk, dat de toekomstige beschrijver onzer taalgeschiedenis in deze beide, te gelijker tijd en onafhankelijk van elkander aangelegde schetsen de bouwstoffen zal vinden voor het zijne. Zeer zou het mij verheugen, indien zij elkander aanvulden en het blijken zou, dat ik in dit boekje eenige bruikbare bijdragen en bouwstoffen had aangebracht voor het werk, dat weldra door een mijner vakgenooten worde ter hand genomen.

AMSTERDAM, J. V.
April 1890.

INHOUD.

EERSTE AFDEELING (bl. 1—50).

Het Nederlandsch en zijne verwanten.

EERSTE HOOFDSTUK (bl. 3).

De benamingen onzer taal. — Nederlandsch. — Hollandsch. — Herkomst en gebruik van beide. — Nederduitsch en Duitsch, vroegere benamingen onzer taal. — Het Nederlandsch, in België gesproken, of Vlaamsch.

TWEEDE HOOFDSTUK (bl. 5).

Het Nederlandsch als Indogermaansche taal. — Het Nederlandsch behoort tot de Duitsche talen; deze vormen een onderdeel van de Germaansche en deze weder van de Indogermaansche. Deze alle hebben haren oorsprong genomen uit ééne taal, gesproken door één volk. — Tweeërlei meening omtrent de plaats, waar dat volk heeft gewoond. — De grondtaal bestaat niet meer; haar op te bouwen uit de talen, die van haar afstammen, is de taak der taalwetenschap. — Overzicht van de klanken der Indogermaansche taal. — Afscheiding van het Germaansch, wat zijn consonantstelsel betreft, van de overige Indogermaansche talen. — Klankverschuiving of de Wet van Grimm. — Accentverschuiving of de Wet van Verner.

DERDE HOOFDSTUK (bl. 13).

Het Nederlandsch als Germaansche taal. — De Germaansche grondtaal is, evenals de Indogermaansche, verloren gegaan. — Eigenaardigheden en verdeeling van het Germaansch. — De Goten. — De bijbelvertaling van Wulfila. — Het Skandinavisch. — Het Duitsch in den ruimsten zin. — Onderlinge verwantschap der drie groepen. — Oost- en Westgermaansch. — Het gebied van het Westgermaansch. — Germaansche stammen naar Engeland overgestoken; het Angelsaksisch. — Stammen, die het latere Nederland bevolkten. — Tot de 10de eeuw is zoogoed als niets bekend van hunne taal. — Tweede klankverschuiving; Opper- en Nederduitsch. — Bijzonderheden in de tweede klankverschuiving. — Eigenaardigheden, waardoor het Nederlandsch zich van de overige Westgermaansche talen onderscheidt. — Het Nederlandsch is eene afzonderlijke taal, en niet een Duitsch dialect.

VIERDE HOOFDSTUK (bl. 27).

Het Oudnederlandsch. — Friezen, Sassen en Franken bevolkten ons land. — Het Landfriesch is geen dialect van het Nederlandsch. — Het gebied van het Friesch was vroeger veel uitgebreider dan nu. — De invloed van het Friesch op het Nederlandsch is gering. — Het Frankisch en het Saksisch zijn na verwant. — Het Nederlandsch is een Nederfrankisch dialect. — Gebied daarvan. — Kenmerken van het Saksisch. — Van het Oudnederlandsch is weinig bewaard. — Karolingsche of Wachtendonksche psalmen. — Hêliand. — Kenmerkend onderscheid tusschen Oud- en Middelgermaansch.

VIJFDE HOOFDSTUK (bl. 32).

Het Middelnederlandsch. — Grenzen van tijd en plaats. — Verplaatsing van het toongevend dialect, samenvallende met het einde van het Middelnederlandsch tijdvak. — In de middeleeuwen is de litteraire taal die van het zuiden des lands. — Middelnederlandsch proza in ambtelijke stukken uit alle gewesten van het land. — Groot belang van dat proza voor de kennis van het Middelnederlandsch. — Het Latijn als officieele taal in de vroegere middeleeuwen. — Het gebruik der landtaal als zoodanig valt samen met de ontwikkeling eener eigene letterkunde. — Invloed van het Latijn ook na het middeleeuwsche tijdvak. — Bestond er eene Middelnederlandsche schrijftaal? — Spreektaal en schrijftaal. — De vorming eener algemeene schrijftaal valt na de middeleeuwen. — Hoe wij aan de kennis van het Middelnederlandsch zijn gekomen. — Handschriften; toestand daarvan. — Wie ze maakten en voor wie ze gemaakt werden. — Het ver-

menigvuldigen van handschriften. — Bijzondere en klooster-boekerijen. — Veel is verloren gegaan; verdelgingswoede; onbekendheid met de waarde. — Doch veel is behouden en het beste is bewaard gebleven.

TWEEDE AFDEELING (bl. 51—140).

Uitwendige geschiedenis van het Nederlandsch.

EERSTE HOOFDSTUK (bl. 53).

Schrijf- en spreektaal van het Nieuwnederlandsch. — Het Nederlandsch is niet de regelmatige voortzetting van het Middelnederlandsch. — Het Hollandsche dialect is de Nederlandsche schrijftaal geworden. — Afstand tusschen onze schrijftaal en spreektaal. — Oorzaken er van. — Middelen ter verbetering.

TWEEDE HOOFDSTUK (bl. 62).

Omvang van het taalgebied. Dialecten. — Twee stroomingen, waarin de taal zich beweegt. — Tongvallen en schrijftaal. — Groote waarde der dialecten voor den taalvorscher. — Idiotica en dialectwoordenboeken. — Hollandsch en Vlaamsch. — De Vlaamsche beweging. — Het Nederlandsch in de Koloniën. — Het Transvaalsch.

DERDE HOOFDSTUK (bl. 70).

De woordenschat onzer taal. — Wat eene taal is. — Eene rijke, eene arme taal. — Woordenschat of woordvoorraad? — Hoe eene taal aan hare woorden komt. — Uitsluitend Nederlandsche woorden. — Indogermaansche woorden in het Nederlandsch. — De beteekenis der woorden hangt niet af van de afleiding, maar van het gebruik. — Woordvorming door klankwisseling. — Woordfamiliën, b.v. van genieten en steken. — Afleiding en samenstelling. — Voor- en achtervoegsels. — Het toenemen van het aantal woorden. — Verhouding van den hedendaagschen en den vroegeren woordenschat. — Hoe groot de woordenschat is van menschen van verschillenden stand en beschaving.

VIERDE HOOFDSTUK (bl. 81).

Invloed van andere talen op het Nederlandsch. — Alle talen staan aan den invloed van andere bloot. — Aard der woorden, door het

volk in eene taal gebracht, en door de geleerden of de hoogere standen ingevoerd. — Vreemde invloeden op het Germaansch in den voorhistorischen tijd. — Invloed van het Latijn op andere talen. — Invloed van vreemde talen op het Nederlandsch, nadat dit zich zelfstandig was begonnen te ontwikkelen. — Invloed van het Fransch, van het Engelsch, het Hoogduitsch, het Hebreeuwsch. — Sporadische invloed van andere talen. — Voor- en nadeelen van het overnemen van zoovele vreemde bestanddeelen. — Invloed van het Nederlandsch op andere talen.

VIJFDE HOOFDSTUK (bl. 107).

Invloed van den Bijbel en de Bijbelvertaling. — Statenbijbel. — Belang daarvan voor de taal; de aandacht der vertalers geschonken aan de taal. — Invloed door den inhoud van den Bijbel; hebraïsmen, graecismen. — Eigenaardige wijzigingen der beteekenis van sommige woorden. — Nieuwe samenstellingen. — Duur van den invloed.

ZESDE HOOFDSTUK (bl. 114).

De spreekwoordenschat onzer taal. — Uit de spreekwoorden leert men het volk kennen. — Het juiste verstaan van spreekwoorden. — Wat een spreekwoord is en hoe het in de wereld komt. — Spreuk, spreekwoord, spreekwoordelijke zegswijze. — Spreekwoordenboeken. — Spreekwoorden ontleend aan de gesteldheid van den bodem, het klimaat, de bronnen der volkswelvaart. — Invloed van den Bijbel op onzen spreekwoordenschat. — Voorbeelden. — Eindrijm en stafrijm in spreekwoorden. — Het onduidelijk worden van spreekwoorden. — Wenken, hoe den oorsprong op te sporen.

ZEVENDE HOOFDSTUK (bl. 129).

Persoons-, Geslachts- en Plaatsnamen. — Wat die namen in een vroeger tijdperk waren. — Hun belang voor de taal. — Over het geven van eigennamen bij de Germanen. — Groot aantal oude persoonsnamen door Kiliaen opgeteekend. — Oorzaken van vervorming der eigennamen. — Oude woorden in eigennamen bewaard. — Vreemde eigennamen ingevoerd door het Christendom. — Het opkomen van geslachtsnamen. — Uiteenloopend karakter der geslachtsnamen. — Hun belang voor de taal. — Plaatsnamen. — Verschillende oorsprong. — Plaatsnamen met en zonder uitgedrukt voorzetsel in een verbogen naamval staande. — Oude woorden, in plaatsnamen bewaard.

DERDE AFDEELING (bl. 141—220).

Inwendige geschiedenis van het Nederlandsch.

EERSTE HOOFDSTUK (bl. 143).

Vormveranderingen in den taalschat. — Wat inwendige geschiedenis is. — Verschil in woordenkeus, bij verschillende personen en bij verschillende volken van denzelfden stam. — Verschil in woordvormen; wisselvormen. — Klankwetten. — Grammatische figuren. — Oorzaken daarvan. — Deflexie of verlies van buigingsuitgangen. — Inkrimping der woorden in de hand gewerkt door het Germaansche accent. — De familieband der woorden; woordfamiliën. — Woorden uit één grondvorm gesproten. — Tegenstrijdige begrippen verbonden. — Dubbelvormen of doubletten. — Volksetymologie.

TWEEDE HOOFDSTUK (bl. 164).

De klemtoon in het Nederlandsch. — In hoofdzaak is die gelijk aan dien in het Germaansch. — Klemtoon der basterduitgangen en invloed daarvan. — Verplaatsing van den klemtoon. — Klemtoon in verband met eigenlijke en figuurlijke beteekenis. — Toonverspringing bij bijvoeglijke naamwoorden, die deelwoorden geweest zijn. — De klemtoon bij samengestelde zelfstandige naamwoorden. — Toonverspringing bij het overnemen van uitheemsche woorden.

DERDE HOOFDSTUK (bl. 168).

Analogie of de macht van het voorbeeld. — Wat analogie is. — Analogie in de vervoeging en de verbuiging. — De invloed der analogie bij de woordvorming. — Stapelvormen. — De analogie werkzaam op het gebied der woordbeteekenis.

VIERDE HOOFDSTUK (bl. 179).

Verouderde en verouderende uitdrukkingen. Taaloudheden. — Het verouderen van begrippen en in verband daarmede van woorden. — De taal ontdoet zich van het overtollige. — Uitheemsche woorden verdringen de inheemsche. — Door deze drie oorzaken is niet

alles verklaard. — Woorden, die alleen in figuurlijke opvatting nog leven. — Onderscheid tusschen archaïsmen en wat men „taaloudheden" kan noemen. — Taaloudheden: woorden, uitdrukkingen, woordvormen.

VIJFDE HOOFDSTUK (bl. 193).

Middelen tot aanvulling der leemten in den woordvoorraad. Uitbreiding der beteekenis. — De taal bezit het vermogen om leemten aan te vullen. — Nieuwe vormen die achterstaan bij de oudere. — Woorden, die ter vervanging van oudere zeer juist zijn gekozen. — Verschillende beteekenis van hetzelfde woord in verschillende tijden. — Woorden, die als het ware van beteekenis hebben geruild. — Woorden, die veredelen van beteekenis. — Woorden, die achteruitgaan in beteekenis. — Verloop van de beteekenis der woorden. — Beeldspraak. — Tropen. — Wijziging in de beteekenis door verruiming of verenging van het begrip. — Het weglaten van een lid van een samengesteld woord, terwijl de beteekenis van dat lid is overgegaan op het andere.

ZESDE HOOFDSTUK (bl. 208).

Nieuwe behoeften. Vorming van nieuwe woorden. Wat over dit onderwerp, uit andere oogpunten beschouwd, reeds is gesproken. — Analogievormingen ter uitbreiding van den taalschat. — De samenstelling van bestaande woorden ter vorming van nieuwe. — Koppelingen. — Oneigenlijke en eigenlijke samenstelling. — Neologismen. — Neologismen uit vroegere tijden. — Klanknabootsingen. — Woorden, die uit sommige kringen in de algemeene taal doordringen.

BESLUIT (bl. 221—224).

EERSTE AFDEELING.

HET NEDERLANDSCH

EN

ZIJNE VERWANTEN.

1. De benamingen onzer taal.

De taal, welke door het Nederlandsche volk wordt gesproken, wordt met twee verschillende namen genoemd: zij heet òf Nederlandsch òf Hollandsch. Nederlandsch heet zij naar Nederland of de Nederlanden, d. i., om met een onbekend kroniekschrijver uit de middeleeuwen te spreken: „lage lande bi der see", gelijk het land ook in Duitschland Niederlande, in Frankrijk Pays-Bas, in Engeland the Netherlands of Low Countries genoemd wordt. Met dezen naam wordt onze taal, als onderdeel der Germaansche talen, vooral aangeduid door de geleerden, terwijl ook in het buitenland Niederländisch eene niet ongewone benaming is. Hollandsch heet zij naar de voornaamste en invloedrijkste provincie onzer republiek, Holland, waarvan de gewone naamsafleiding (Holtland, Houtland) in den laatsten tijd op deugdelijke gronden is betwijfeld geworden. De naam schijnt veeleer broekland, moerasland aan te duiden [1]), en indien dit juist is, dan is

[1]) De etymologie van Holland, door R. Fruin, in het album, aangeboden aan Dr. C. Leemans; zie ook Teuthonista 40: „broick, venne, ollant, goir, palus", en Mnl. Wdb. op Hollant, van hol = diep (zie Mnl. Wdb. 2, 168) = dras, moerassig.

Holland eene soortgelijke benaming als Nederland, en Hollandsch een synoniem van Nederlandsch. Hollandsch is de gewone benaming van onze taal in den dagelijkschen omgang, en ook vele vreemdelingen noemen haar aldus (Holländisch, la langue hollandaise), evenals ook ons land zelf door de Franschen steeds La Hollande, en door de Italianen Olanda genoemd wordt. De naam Hollandsch dagteekent op zijn vroegst uit het begin der 18de eeuw. Vóór dien tijd werd onze taal steeds Duitsch genoemd, een naam waarmede de Engelschen ook nu nog het Nederlandsch bestempelen (the Dutch, a Dutchman, the Dutch Republic), en die in beteekenis gelijk staat met Nederduitsch, gelijk voor Nederlandsch zelfs nog heden gezegd wordt in „de Nederduitsch Hervormde Kerk". Zoo zegt Vondel b.v. van eene Nederlandsche vertaling der werken van Bartas:

> Komt school by Boetselaer: die heeft vertaelt met lof
> In plat en zuyver duytsch den Phoenix der Poëten [1],

en hoopt hij, dat zijn dichtwerk over de „Heerlyckheit der Kercke" zal bekend worden

> Tot aen het einde van den grooten Oceaen
> Zoo wijt men ooren vint, die Duitschen klanck verstaen [2].

Eindelijk moet er nog eene derde benaming worden vermeld, waardoor wordt aangeduid het Nederlandsch, dat in België gesproken wordt, nl. het Vlaamsch, d. i. de schrijftaal, welke in die gewesten der Zuidelijke Nederlanden, waar geen Fransch gesproken wordt, ingevoerd

---

[1] Vondel, uitg. Van Lennep, dl. 2, bl. 198.

[2] T. a. pl., dl. 10, bl. 171, waarbij v. Lennep aanteekent: „'t is reeds meer door mij gezegd, doch 't kan noodig zijn het te herhalen, dat Duitsch tot op honderd jaar geleden in onze taal gelijkluidend was met „Dutch, Nederduitsch."

is, nadat de eenheid in taal en spelling door de taalcongressen was tot stand gekomen. Deze taal blijft ten gevolge van talrijke dialectische uitdrukkingen en van niet minder talrijke gallicismen zich van de Nederlandsche schrijftaal in sommige opzichten merkelijk onderscheiden, doch in weerwil hiervan is zij een Nederlandsch dialect, voor welks rechten zij, die het spreken, met warmte strijden.

2. Het Nederlandsch als Indogermaansche taal.

Uit het boven gezegde is reeds gebleken, en het zal in het volgende hoofdstuk nog duidelijker uitkomen, dat het Nederlandsch behoort tot de Duitsche talen. Deze vormen op hare beurt weder een onderdeel van het Germaansch, dat, behalve de Duitsche talen in den ruimsten zin, ook het Engelsch en de talen van Denemarken, Zweden, Noorwegen en IJsland omvat. Doch de taalwetenschap voert ons ook ver over de grenzen van het Germaansche taalgebied, en leert ons, dat de Germanen weder een onderdeel uitmaken van eene veel grootere volkenfamilie, al spreekt het ook vanzelf, dat zij tot de overige leden dezer familie (de Indiërs, Iraniërs, Armeniërs, Grieken, Italiërs, Kelten, Slaven en Littauers) in een verderen graad van verwantschap staan dan tot hunne stamverwanten, de Germanen zelf.

Al deze verschillende volksstammen hebben vele eeuwen vóór onze jaartelling één volk uitgemaakt en ééne gemeenschappelijke taal gesproken. Aan dit volk, waarvan het nog niet uitgemaakt is, of het gewoond heeft op de Aziatische hoogvlakte ten noorden van het Himalayagebergte, dan wel in de Europeesche laagvlakte tusschen Don en Dnjepr, geeft men gewoonlijk den naam Indogermanen, naar de beide volken, die dezen taalstam

ten oosten en ten westen begrenzen [1]), en de door hen gesproken taal noemt men Indogermaansch. De taak nu der taalwetenschap is het, uit de overblijfselen dier Indogermaansche grondtaal, welke in de verschillende talen verstrooid liggen, een min of meer duidelijk beeld te vormen van die taal en den trap van beschaving, dien het volk had bereikt, m. a. w. de Indogermaansche grondtaal te reconstrueeren. Het spreekt vanzelf, dat dit beeld niet in alle deelen uitgewerkt zal kunnen zijn, doch men weet nu b.v. reeds met zekerheid uit hetgeen de taal ons leert, welke huisdieren het Indogermaansche stamvolk heeft gekend, welke graden van bloedverwantschap het erkende, d. i. in welken graad het familieleven bij hen was ontwikkeld, en tot hoever het kon tellen. Voortgezet onderzoek en steeds dieper doordringende vergelijkende studie der Indogermaansche dialecten zullen ongetwijfeld telkens nieuwe trekken aan dat beeld toevoegen. Doch buiten vrij beperkte grenzen kan de taalwetenschap niet gaan: het is b.v. hoogst onzeker, of zij er ooit in slagen zal, verwantschap tusschen het Indogermaansch en het Semitisch te ontdekken.

Tot recht verstand van eenige later te noemen verschijnselen zal het wenschelijk zijn, een overzicht te geven van de klanken (klinkers en medeklinkers), waarover het Indogermaansch kon beschikken. Het bezat korte en lange *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, en de tweeklanken *ai*, *au*, *ei*, *eu*. Van de medeklinkers had het de halfklinkers *j* en *w*; de neusklanken *m* en *n*; de vloeiende *r* en *l*; de ontploffingsgeluiden (explosieven of mutae, momentane consonanten, d. z. zulke, welke slechts één oogenblik kunnen worden

---

[1]) Indien men nl. de Indogermaansch sprekende kolonisten van Noord- en Zuid-Amerika uitzondert.

aangehouden) *k*, *g*; *p*, *b*; *t*, *d*; waarvan de *k*, *p*, *t* hard of toonloos (tenues), de *g*, *b*, *d* zacht (mediae) genoemd worden; het schuringsgeluid of de duratieve consonant *s*, en de verbinding der zachte ontploffingsgeluiden *g*, *d*, *b* met de *h* (*gh*, *dh*, *bh*, ieder der beide letters afzonderlijk te doen hooren), welke aspiraten genoemd worden. Hierbij merke men op, dat de klanken, welke men in het Grieksch zoo noemt, nl. φ, χ, Θ, evenmin aspiraten zijn als ndl. *f* en *ch*, en eng. *th*: het latere Indogermaansch heeft zijne aspiraten verloren en ze door spiranten vervangen.

Het Germaansch nu (en dus ook het Duitsch in ruimeren zin en het Nederlandsch) heeft zich op een tijd, die niet meer te bepalen is, en uit oorzaken, welke wel nooit zullen kunnen worden opgespoord, in zijn consonantstelsel afgescheiden van de overige Indogermaansche talen, namelijk wat betreft de ontploffingsgeluiden of mutae. Men noemt de som van deze verschijnselen, welke daarin bestaan, dat voor iedere der genoemde letters in het Germaansch eene andere is in de plaats getreden, met een zeer oneigenaardigen naam klankverschuiving, in navolging van het hd. lautverschiebung, welke naam daaraan gegeven is door den man, die het eerst deze verschijnselen onder bepaalde regels heeft gebracht. „De wet van Grimm" is, evenals de Engelsche benaming Grimm's law, een gepaster naam, omdat daardoor de herinnering aan den stichter der Germaansche taalwetenschap levendig wordt gehouden, en beter dan de benaming klankverschuiving, omdat de beide begrippen klank en verschuiven (wat alleen met concrete voorwerpen kan geschieden) slecht bij elkander passen. Die van de Indogermaansche talen, waarbij zich deze eigenaardige werking op het consonantstelsel niet heeft doen gevoelen, d. z. alle Indogermaansche talen behalve

het Germaansch, worden met het oog op dit verschijnsel ook wel onverschoven talen genoemd. Op eene merkwaardige wijze heeft zich een dergelijk verschijnsel, gelijk wij in het volgende hoofdstuk zien zullen, in den boezem van het Germaansch herhaald, waarom de bovengenoemde afwijking in de Germaansche consonanten ook wel de eerste klankverschuiving genoemd wordt.

De verschijnselen, welke hierop betrekking hebben, moeten onder drie regels worden gebracht:

1. Indogermaansche tenuis (*p*, *k*, *t*) vertoont zich in het Germaansch als spirant, en wel als toonlooze spirant, d. i. niet *bh*, *gh*, *dh*, maar *ph*, *kh*, *th*, of, daar de spirant van de keelletters in het Germaansch door de *h* wordt voorgesteld, en *th* behalve in het Engelsch door *d* is vervangen, *f*, *h*, *d*. Daarbij doen zich hier en daar nog enkele onderling verschillende verschijnselen voor, al naarmate de genoemde klanken zich bevinden aan het begin of in het midden der woorden, of, gelijk de Duitschers zeggen, im anlaut of im inlaut. Enkele voorbeelden volgen tot toelichting.

Gri. karp-os	beantwoordt aan	ndl. herf-st; eng. harv-est.
Lat. calamus	„	„ „ halm.
„ caput	„	„ mnl. hoved, ndl. hoofd.
„ canis	„	„ ndl. hon-d.
„ pecu	„	„ got. faihu, hd. vieh, ndl. vee (waarin de *h* is afgevallen).
„ sex (gri. hex)	„	„ „ saihs, hd. sechs, ndl. zes (waarin de *h* is uitgevallen).
„ piscis	„	„ „ fisks, ndl. visch.
„ plecto (gri. plekō)	„	„ „ vlechten.
„ pater (gri. patèr)	„	„ „ fadar, „ vader.
„ aper	„	„ „ ever.
„ septem (gri. hepta)	„	„ „ sibun, „ zeven.
„ tenuis	„	„ „ dun.
„ tres (gr. treis)	„	„ „ threis, „ drie.

2. Aan eene Indogermaansche aspiraat *bh-h, g-h, d-h*, beantwoordt eene media (*b, g, d*) in het Germaansch. Hierbij moet worden opgemerkt, dat in het Grieksch en Latijn de spiranten in de plaats gekomen zijn van de aspiraten, en dat in het Latijn in de plaats van *ch* de *h* is gekomen, en nu en dan in de plaats van *dh* de *f*.

Lat. (h)anser (gri. chèn) beantwoordt aan ndl. gan-s.
„ fel (gri. cholè) „ „ „ gal.
„ hostis „ „ „ gast.
„ homo „ „ got. guma, ndl. (bruide)gom.
„ fundo (gri. cheô) „ „ got. giutan, ndl. gieten.
Gri. amphi „ „ mnl. ombe, ndl. (omme)om.
„ grapho „ „ ndl. krabben.
„ ethos (voor hethos) „ „ got. sidus, ndl. zede.
„ thugatèr „ „ „ dauhtar, ndl. dochter.
„ tharso, tharro „ „ „ daursan, mnl. dorren.
„ keutho „ „ mnl. huden (hiden), eng. hide.

3. Eene Indogermaansche media (*b, g, d*) beantwoordt aan eene Germaansche tenuis (*p, k, t*).

Lat. ego (gri. ego) beantwoordt aan ndl. (ikke) ik.
„ ager (gri. agros) „ „ „ akker.
„ jugum (gri. zugon) „ „ „ juk.
„ genus (gri. genos) „ „ „ kunne.
„ graculus „ „ hd. krähe, ndl. kraai.
„ mulgeo (gri. amelgo) „ „ ndl. melken.
„ cannabis „ „ „ hennep.
„ decem (gri. deka) „ „ got. taihun, hd. zehn, ndl. tien.
„ sudor (gri. hudoor) „ „ got. wato, ndl. water.
„ cor (stam cord-, gri. kardia) „ „ „ hairto, ndl. hart.

Hierdoor en door de ontwikkeling van andere eigenaardigheden (welke voor een deel ook in de overige Indogermaansche talen worden gevonden), b.v. door het maken van de klankwisseling tot het kenmerk eener bepaalde soort van vervoeging en tot een middel van woordvorming tevens; het ontwikkelen eener dubbele verbuiging, de sterke en de zwakke, bij het bijvoeglijk naamwoord; het bewaren van een deel van den gemeenschappelijken woordvoorraad, dat de andere Indogermaansche talen hebben verloren, heeft het Germaansch zich van het overige Indogermaansch verwijderd, en is het een afzonderlijke tak van den grooten taalstam geworden. Hoe lang het geduurd heeft, voordat de hier met enkele woorden toegelichte ontwikkelingsgang zijn beslag had gekregen, zoodat men zeggen kon, dat de klankverschuiving was voltooid, is volstrekt niet te bepalen. Ook moet men zich niet voorstellen, dat de bovengenoemde veranderingen in den boezem van het Germaansch gelijktijdig hebben plaats gehad, zoodat b.v. uit het feit, dat de aspiraat tot media geworden was, noodwendig voortvloeide, dat de media tot tenuis werd, want de taal bekommert er zich weinig om, of verschillende woorden, woordvormen, klanken enz. samenvallen; zij maakt veeleer verschillen gelijk, dan, omgekeerd, gelijkluidende vormen verschillend te maken.

Voor ik van dit onderwerp afstap, moet ik nog even de aandacht vestigen op eene eerst lang na de ontdekking der wet van Grimm tot een regel gemaakte reeks van uitzonderingen, welke ook voortspruiten uit een kenmerkend verschil tusschen het Indogermaansch en het Germaansch. Aan de Indogermaansche *p*, *k*, *t* beantwoordt nl. in een bepaald geval niet *f*, *h*, *th*, maar *b*, *g*, *d*. Aan lat. macer (maker) beantwoordt b.v. ndl. mager; aan gri. heku-

ros, lat. socer (soker), ndl. zwager, hd. swieger, got. swaihra; aan lat. oculus, ndl. oog(e), hd. auge; aan gr. teknon, mnl. degen (= held, vorstenzoon). De oorzaak dezer verschijnselen, welke aan het verschil in klemtoonstelsel van het Indogermaansch en het Germaansch zijn toe te schrijven, en welke grammatische wisseling (grammatischer wechsel) wordt genoemd [1]), is gevonden door Karl Verner, naar wien de wet ook wel „de wet van Verner" geheeten wordt. Het Germaansch legt den hoofdtoon in alle vormen van verbuiging en in alle afleidingen [2]) op dezelfde lettergreep. Wij spreken uit: bréken, breékbaar, onbreékbaar, onderbréken, gebrék, gebrékkig, gebrékkigheid; ménsch, ménschdom, ménschelijk; m. a. w., het Germaansch heeft een vast accent. Doch dit is niet altijd zoo geweest; in een vroeger tijdperk der Germaansche talen, dat wij alleen uit het Indogermaansch kennen, heerschte hetzelfde afwisselende of vrije accent, ons vooral uit het Grieksch bekend, zoodat op de eerste òf op de tweede òf ook op de derde lettergreep (van achteren gerekend) de hoofdtoon, ook bij vormen van hetzelfde woord liggen kon. Dit vrije accent gold nog in het Indogermaansch, toen de verschijnselen der klankverschuiving reeds begonnen waren zich te vertoonen, en deed zijn invloed gelden op de verschuiving van de tenues. Indien de klemtoon onmiddellijk aan die tenuis voorafging, dan werd de algemeene regel gevolgd en beantwoordt de tenuis aan een Germaanschen spirant; volgde daarentegen het accent op die tenuis, d. i. viel de klemtoon op de lettergreep, welke met die letter begon, dan

[1]) Zie o. a. Franck, Mnl. Gramm. § 99 en 100.

[2]) Behalve daar waar sommige achtervoegsels het accent naar zich toetrekken; b.v. moédwil, moedwíllig; waánzin, waanzínnig; woorden met basterduitgangen, die steeds den klemtoon hebben, blijven hier buiten rekening.

had er eene storing plaats in de wet van Grimm, en werd de tenuis niet tot spirant, maar tot de overeenkomstige media. In de Nederlandsche spraakkunst kan men dit verschijnsel noemen „de afwisseling der verwantschapte medeklinkers"; de afwisseling van *z* (*s*) en *r*, noemt men, naar den naam der letter rho in het Grieksch, rhotacismus. Een groot aantal vormen, bij hetzelfde werkwoord behoorende, vertoonen deze afwisseling van *h* en *g*, *s* en *z*, en ook in enkele declinatievormen is zij herkenbaar; vgl. b.v. slaan (voor slahen) met sloeg, geslagen; vaen (mnl., voor vahen) met vingen, gevangen; zien (voor zehen), met zag; tien (mnl. ww., trekken) met toog, getogen; zweer (hd. schweher, Kil.) en zwager; lachen en loeg, mv. loegen; wezen en was met waren; bevriezen en bevroren (waarnaast ook door gelijkmakingszucht bevrozen is opgekomen); verkiezen met uitverkoren; dorre met dorst; leeren en list; enz.

Eerst door deze wetten is de vergelijking van het Germaansch en de overige Indogermaansche talen op een wetenschappelijken grondslag gevestigd. Daardoor nl. is aan den dag gekomen, dat b.v. een Latijnsch of Grieksch woord onmogelijk met een Germaansch (en dus ook een Nederlandsch) één in oorsprong kan zijn, indien dezelfde der bovengenoemde consonanten daarin voorkomen, m. a. w. indien zij dezelfde mutae vertoonen [1]). De wet der klankverschuiving leert, dat uiterlijke gelijkheid alleen niets bewijst voor den gemeenschappelijken oorsprong van twee woorden uit de bovengenoemde talen; men kan verder gaan en zeggen: bij uiterlijke gelijkheid zijn de woorden

---

[1]) Tenzij het bewijs geleverd kan worden, dat het Germaansche woord aan het uitheemsche is ontleend.

(behalve in geval van ontleening) niet identisch; en omgekeerd kunnen twee woorden één in oorsprong zijn, ook al is hun uiterlijk nogzoo verschillend. Door haar leeren wij b.v., dat niet ndl. kop één in oorsprong is met lat. caput, maar juist hoofd (mnl. hoved); dat niet identisch kunnen zijn gri. augè (glans) en ndl. oog; krènè (bron) en ndl. kraan; brôtos (eetbaar) en ndl. brood [1]), wel daarentegen hd. zähre (ndl. traan is niet te vergelijken: dit heeft een anderen oorsprong) en lat. lacrima, gri. dakru en fra. larme; en dat onderling verwant zijn veder en pen; gisteren en fra. hier; vrucht, fruit en gebruiken; deken (hoofdman) en tien; bloeien en fleur; weten en historie.

Zoo ziet men, dat de wet van Grimm onmisbaar is voor het bepalen der verhouding van Germaansche woorden tot woorden uit de onverschoven talen, en dat zij de grondslag is van de wetenschappelijke vergelijking van het Germaansch, en dus ook van het Nederlandsch, met het Sanskrit, Grieksch, Latijn, Slavisch, Keltisch en de andere Indogermaansche talen.

3. Het Nederlandsch als Germaansche taal.

Boven is reeds gezegd, welke hoofdkenmerken het Germaansch van de andere Indogermaansche talen onderscheiden; wij zullen nu het Germaansch zelf een weinig meer van nabij beschouwen en dan tevens gelegenheid hebben om de plaats te bepalen, welke onder die Germaansche talen aan het Nederlandsch toekomt.

De Germaansche grondtaal is, evenals de Indogermaansche, verloren, en het is dus de taak der Germaansche

---

[1]) Dwaasheden, eene eeuw geleden, in ernst verkondigd.

taalwetenschap, te trachten die op te bouwen uit de in de verschillende Germaansche dialecten verspreid liggende overblijfselen. Hierin zijn de Romaansche talen verre bevoorrecht boven de Germaansche, dat men daar iederen vorm tot de grondtaal, het Latijn, kan terugvoeren [1]). Doch bij het Germaansch kan die slechts worden gegist. Dit belet evenwel niet, dat men zich van de Germaansche stamtaal een vrij nauwkeurig denkbeeld kan maken. Men weet b.v., dat zij een eigen vorm had voor het passief der werkwoorden, een dualis (tweevoudsvorm) bij het werkwoord en voornaamwoord, en allerlei naamvallen, b.v. een locatief ter aanduiding van de plaats waar, een ablatief ter uitdrukking der plaats van waar, enz. Toch heeft zij in verhouding tot sommige andere der Indogermaansche talen slechts weinig vormen bewaard. En gedeeltelijk heeft het Germaansch de aldus geleden verliezen weten te herstellen door nieuwe vormingen, zooals b.v. die van den verleden tijd der zwakke werkwoorden, door samenstelling met een tijd van het werkwoord doen (ik hoorde = ik hooren dede = eng. I did hear). Verder kende het oorspronkelijke Germaansch een absoluten naamval ter uitdrukking van tijdsbepalende zinnen, te vergelijken met den Latijnschen ablativus absolutus en den Griekschen genitivus absolutus; een naamval ter uitdrukking van een vergelijkenden zin, zooals de Latijsche ablativus en de Grieksche genitivus van vergelijking; enz.

Het Germaansche stamvolk viel op een niet nader te bepalen tijd uiteen, en zoo ging het ook met zijne taal. Het eerst scheidden zich de Goten af van hunne Germaansche broeders, en zochten zich een eigen arbeidsveld, een

[1]) Met dit voorbehoud, dat vele woorden, waaruit die der Romaansche talen voortgekomen zijn, in het Latijn niet gevonden worden, daar zij behoorden tot de gemeenzame omgangstaal of spreektaal.

terrein voor eigen werkzaamheid. En hierin zijn zij, al is het dan ook slechts voor korten tijd geweest, voortreffelijk geslaagd. Hier en daar hebben zij op de wegbrokkelende deelen van het Romeinsche rijk nieuwe staten gesticht; in het tegenwoordige Turkije den patriarchalen staat, aan welks hoofd in de 4de eeuw onzer jaartelling de beroemde bisschop der West-Goten Wulfila stond (311-381); in Italië, het Oost-Gotische rijk onder den ook in de Duitsche heldensage bekenden Theodorik den Groote (493-525); in Spanje het West-Gotische rijk, dat langer stand hield dan de overige Gotische rijken, doch in 711 onder de slagen der Mooren bezweek. Ook is hunne taal onder die van de andere Germaansche volksstammen ten onder gegaan: alleen heeft zij eenige, niet geringe, sporen van haar bestaan nagelaten in de talen van Italië en van Spanje en Portugal, waarmede zij in aanraking is geweest. Van Gotische volksliederen is ons niets bekend geworden; evenmin van de talen der met de Goten verwante volken, b.v. der Gepiden en Bastarnen; ternauwernood zijn ons enkele Gotische uitdrukkingen uit den volksmond opgeteekend.

Doch wij hebben een gedenkteeken over van de taal der West-Goten op het Balkan-schiereiland, uit de 4de eeuw n. C., nl. een aanzienlijk deel eener vertaling van het Nieuwe Testament, geschreven door den boven reeds genoemden bisschop der Goten Wulfila. Uit dit oudste Germaansche boek, dat ons als door een wonder en in een verwonderlijk schoon handschrift [1]) bewaard is, kunnen wij ons eene vrij nauwkeurige voorstelling maken van de

[1]) In den zoogenaamden Codex Argenteus, een hs. met zilveren en gouden letters op purperkleurig perkament geschreven, en berustende in de Universiteits-Bibliotheek te Upsala. Een verkleind facsimile vindt men in König's Litteraturgeschichte.

taal, die, bij ontstentenis der Germaansche grondtaal, ons eenigermate als hare plaatsvervangster dienen kan. En dat het van onberekenbaar belang is, eene Germaansche taal uit de 4de eeuw te bezitten, zal men inzien ook zonder opzettelijk betoog: het oudste Germaansch, dat wij bezitten na het Gotisch, het Angelsaksisch, is ongeveer drie eeuwen jonger. Doch men vergete nooit, dat het Gotisch alleen bij wijze van spreken als de Germaansche grondtaal beschouwd wordt, en dat men geen enkel woord of woordvorm in de overige Germaansche talen rechtstreeks van het Gotisch, dat kinderloos gestorven is, kan afleiden. Het Gotisch heeft nog veel van de gemeenschappelijke taal bewaard, zooals een passief, een dualis, een medio-passief, vormen voor een 3^{den} persoon van den imperatief; doch aan den anderen kant heeft het reeds vele vormen daarvan verloren, en staat het in sommige opzichten verder van de Germaansche grondtaal af dan andere veel jongere dialecten van het Germaansch.

De tweede groep, welke zich van het Germaansch heeft afgescheiden, het Skandinavisch of Noorsch, staat dichter bij het Gotisch dan bij de derde, het Duitsch, en vormt met het Gotisch de Oost-Germaansche taalgroep, terwijl het Duitsch in zijn grootsten omvang de West-Germaansche vertegenwoordigt. Ook van het Skandinavisch is de grondtaal verloren; de oudste vertegenwoordigster er van is het Oudnoorsch, dat, behalve voor de taal, van het hoogste belang is voor de kennis van den godsdienst der oude Germanen, welke voor het grootste deel uit de Oudnoorsche bronnen moet worden geput. Wij kennen deze taal evenwel eerst uit een later tijdperk, en wel uit de twaalfde eeuw onzer jaartelling. De jongere vertegenwoordigers van dit onderdeel van het Germaansch zijn het Zweedsch, het Noorweegsch, het Deensch en het IJslandsch.

Wanneer en waar de derde tak van het Germaansch, het West-Germaansch of het Duitsch in den ruimsten zin, zich losgemaakt heeft van den oorspronkelijken stam, is evenmin met zekerheid te zeggen, als dit met de beide andere Germaansche taalgroepen het geval is. Van den toestand, waarin deze taalfamilie verkeerde in de eerste eeuwen van onze jaartelling, is ons evenmin iets bekend: de oudste gedenkteekenen, die wij van haar bezitten, dagteekenen uit den tijd, waarin de groote volksverhuizing als geëindigd kan worden beschouwd, waarin zich nieuwe rijken in West-Europa hebben gevormd, en Brittannië door de Germanen op de Kelten is veroverd. Het West-Germaansche taalgebied omvat in dezen tijd het grootste deel van Engeland en Schotland, Frankrijk, Zwitserland, Nederland, België en een deel van Duitschland en Oostenrijk. Aan de oostzijde van Duitschland was evenwel het gebied van het Germaansch veel meer beperkt, en dat van de Slaven veel uitgebreider dan thans. Tot dat taalgebied behoorden de stammen der Longobarden, Beieren, Alemannen, Burgundiërs, Franken, Hessen, Thüringers, Angelen, Sassen [1]), Jutten en Friezen.

Van deze stammen vestigden zich enkele in Engeland, nl. de Angelen, Sassen en Jutten, en vormden daar eene taal, die in ouderdom na het Gotisch het eerst in aanmerking komt, nl. het Angelsaksisch, dat vooreerst door zijne afzondering op de Britsche eilanden een eigenaardigen ontwikkelingsweg heeft afgelegd, en vooral in lateren tijd (in de 11de eeuw) bijzondere lotgevallen heeft gehad. Het Engelsch is nl. ten gevolge der verovering van Enge-

[1]) Dit is de zuiver Nederlandsche naam van het volk, dat thans verkeerdelijk Saksers genoemd wordt. In het Middelnederlandsch en ook later werd een Sakser Sas genoemd: de namen van het dorp Sassenheim en van de Sassenpoort te Zwolle bewaren dien juisten vorm tot op heden.

land door de geromaniseerde Noormannen, onder Willem den Veroveraar, onder een sterken Romaanschen invloed gekomen, die zich vooral door verrijking van den woordvoorraad met eene menigte Romaansche bestanddeelen heeft gekenmerkt, zoodat de taal, welke overigens in zinsbouw en grammaticale vormen Germaansch is gebleven, een half Romaansch karakter heeft aangenomen.

Van de overige stammen hebben er vooral drie ons land tot hunne woonplaatsen gekozen, nl. de Friezen, de Sassen en de Franken. Ook in een lateren tijd zullen wij deze stammen in ons land terugvinden; in den tijd, waarvan wij nu spreken, de 6de tot de 10de eeuw van onze jaartelling, weten wij van hunne talen zoogoed als niets. Alleen is ons bekend, dat Karel de Groote alle pogingen in het werk gesteld heeft, om het Germaansch te verheffen, en het gebied er van uit te breiden, doch deze pogingen zijn na zijn dood niet herhaald en dus vruchteloos gebleven. Maar aan het einde van dit tijdperk zien wij, dat in den boezem der Germaansche talen eene reeks van veranderingen haar beslag hebben gekregen, waarvoor eenige eeuwen noodig geweest zijn om die tot stand te brengen, en al weten wij dus weinig van de uiterlijke lotgevallen van het West-Germaansch in dit tijdperk, wij kunnen uit die tweede klankverschuiving, want deze bedoel ik, opmaken, welke geweldige omwentelingen er in deze eeuwen in het West-Germaansch hebben moeten plaats grijpen. Deze tweede klankverschuiving heeft dezelfde medeklinkers getroffen, welke bij de eerste waren betrokken; ook hier hebben de wijzigingen der verschillende consonanten onafhankelijk van elkander en op verschillende tijden plaats gehad, en de aard der beweging, indien men haar zoo noemen mag, is ongeveer als de voortzetting der eerste te beschouwen; alleen zijn veel minder consonanten aan deze

verandering blootgesteld geweest, en heeft zij zich op zeer verschillende wijze bij de verschillende Germaansche stammen doen gevoelen. Het sterkst zijn er door aangetast de zuidelijke tongvallen, die der Alemannen en Beieren; en hoe verder men naar het noorden komt, des te zwakker worden de sporen van deze omwenteling, totdat zij eindelijk geheel verdwijnen, zoodat de talen der noordelijkste stammen onaangetast blijven. Hierdoor komt het, dat de tweede klankverschuiving eene splitsing heeft teweeggebracht op het gebied van het West-Germaansch, nl. in Opperduitsche dialecten, de tongvallen der zuidelijke stammen, en Nederduitsche, die der noordelijke volken, waaronder ook de stammen behooren, die ons land bewoonden. Onze taal heeft dus de medeklinkers van de Germaansche grondtaal en van het Gotisch behouden; misschien zijn er enkele woorden afkomstig uit een Middelfrankisch dialect, waartoe de beweging, zij het dan ook verflauwend, zich uitstrekte: een tongval, die aan den Rijn gesproken werd ongeveer aan de grens, tot waar de tweede klankverschuiving zich heeft uitgebreid. Hieraan schrijft men den vreemden vorm toe van enkele woorden, die aan eene regelmatige verschuiving der *t* doen denken, b.v. s i e r a a d, v e r s a a g d, s i d d e r e n, welke in het Ndl. eigenlijk eene *t* zouden moeten hebben. Het consonantstelsel van onze taal wijkt dus op het gebied der zoogenaamde mutae in allerlei opzichten af van het tegenwoordige Hoogduitsch of liever Opperduitsch, dat een dialect vertegenwoordigt, hetwelk viel binnen het gebied waarover de tweede verschuiving zich uitstrekte. Men moet hierbij opmerken, dat het bij deze tweede verschuiving verschil maakte, of de aan de verschuiving onderhevige letters aan het begin van een woord stonden, dan wel in het midden of aan het einde. De *t* b.v., waarbij het verschijnsel zich het sterkst

vertoont, werd aan het begin tot eene verbinding van tenuis en spirant, nl. *tz*; in het midden en aan het einde daarentegen tot een spirant, doch niet tot een *th*, de Indogermaansche spirant der eerste verschuiving, maar tot een klank, die meestal insgelijks door *z* wordt voorgesteld. De uitspraak was die van de scherpe *s*, of althans zeer daaraan gelijk; later is zij daarmede geheel samengevallen en wordt nu ook in den regel zoo geschreven. Men vergelijke b.v. ndl. tam met hd. zahm; tien met zehn; tijgen met zeihen; tellen met zählen; daarentegen beantwoordt weten aan hd. wissen; meten aan messen; uit aan aus. In deze verschuiving van *t* tot *z*, welke ongeveer van de 6de eeuw na Christus dagteekent, heeft men het beste onderscheidingskenmerk tusschen Opper- en Nederduitsch: overal waar de *t* bewaard is gebleven, spreekt men Nederduitsch, en waar zij tot *z* is verschoven, wordt Opperduitsch gesproken.

De *k* is aan het begin van een woord slechts in enkele Opperduitsche dialecten, het Beiersch en Alemansch, en ook daar niet eens regelmatig, tot spirant *ch* (*kch*) geworden; in het overige van het gebied is zij gebleven, en alleen in het midden en aan het einde der woorden tot *ch* geworden. Men vergelijke koren met korn; kiemen met keimen; kennen met kennen; daarentegen beantwoordt zoeken aan hd. suchen; woeker aan hd. wucher; breken aan hd. brechen; wraak aan hd. rache; boek aan hd. buch; ik aan hd. ich.

De *p* is in alle Opperduitsche dialecten in het midden en op het einde der woorden tot de spirant *f* geworden; vgl. ndl. hoop en hd. haufen; hopen en hoffen; diep en tief; wapen en waffe; aan het begin van

de woorden werd zij in dezelfde dialecten, waarin *k* tot *ch* verschoven werd, nl. in het Alemansch en Beiersch, tot *pf*, en dit had ook plaats in een deel van het Frankisch, nl. het Oost-Frankisch (in de omstreken van Mainz) en in het Zuid-Frankisch. In sommige woorden vindt men deze *pf* dus ook aan het begin in het Hoogduitsch, in andere ook aan het einde en in het midden; zoo b.v. in hd. kopf naast ndl. kop; hd. karpfen naast ndl. karper. Van de spiranten hebben de Opper- en Nederduitsche dialecten de *h* en *f* gemeen; die zijn niet verder verschoven, doch de *th* is, insgelijks over het geheele gebied der Opper- en Nederduitsche tongvallen, tot *d* geworden. Daardoor zijn er in het ndl. twee verschillende *d*'s gekomen; deze, de dentale *d*, de oorspronkelijke spirant der tandletters (*th*), en de andere, de oorspronkelijke *d*, ook linguale *d* genoemd. Een geschikt middel om deze beide *d*'s van elkaar te onderscheiden, is de vergelijking met het Hoogduitsch: de eigenlijke *th* is in het Hoogduitsch *d* als in het Nederlandsch; de oorspronkelijke *d* is in het Hoogduitsch tot *t* verschoven. Ook het Engelsch en het Gotisch kunnen ons in dezen den weg wijzen; de dentale *d* wordt daar als *th* geschreven, de linguale *d* door *d* voorgesteld [1]). Men vergelijke b.v. voor de dentale *d* (*th*):

Nederlandsch	Gotisch	Hoogduitsch	Engelsch
door	thairh	durch	through
dank	thagks (*spr.* thanks)	dank	thank
nijd	neith	neid	nithing
worden	wairthan	werden	worth (verouderd).
dief	thiubs	dieb	thief
drie	threis	drei	three
eed	aiths	eid	oath

[1]) Zie Taalk. Bijdragen, dl. 1, blz. 175 vlg.

en voor de linguale *d* (oorspronkelijke *d*):

drijven	dreiban	treiben	drive
duif	dubo	taube	dove
goed	gods	gut	good
dag	dags	tag	day
dal	dal	tal	dale
doof	daubs	taub	deaf
bede	bida	bitte	bid
bord	baurd	brett	board

Van practisch belang is deze opmerking voor de bepaling van den al of niet gemeenschappelijken oorsprong van een paar woorden; zoo b.v. deeg en dijën; deel (gedeelte) en deel (plank). Reeds het Hoogduitsch kan ook hier den weg wijzen, indien de oudere Germaansche talen ons niet ten dienste staan; immers deel (gedeelte) luidt in het Hoogduitsch teil, en deel (plank) heet daar diele; deeg komt overeen met hd. teig (vgl. got. deigan), terwijl dijen (gedijën) in het Hoogduitsch luidt gedeihen (got. theihan).

Van de mediae is de *d* reeds besproken; gelijk wij zagen, werd zij tot *t* in het gebied der Hoogduitsche dialecten, terwijl zij in het Nederduitsch bleef. De *b* bleef in het Nederduitsch en in een gedeelte van het Opperduitsche gebied *b*, terwijl zij in een onderdeel er van, met name het Alemansch, tot *p* werd. De *g* eindelijk werd in de strenge Oudhoogduitsche dialecten in den regel tot *k*; in het Frankisch bleef zij *g*; zoo ook natuurlijk in onze taal, doch hierbij moet worden opgemerkt, dat het Nederlandsch eigenlijk de media onder de keelletters niet meer heeft: immers media is de *g*, wanneer zij uitgesproken wordt, gelijk de Friezen de *g* uitspreken in goed, de Engelschen in good, de Franschen in garçon; doch de Nederlandsche *g* is eene spirant geworden, welke tot de *ch* staat, als eene zachte tot eene scherpe spirant. Deze uitspraak

der *g* geeft aan onze taal iets eigenaardigs, hetwelk haar in den regel door vreemdelingen niet tot sieraad wordt aangerekend. Naast deze afwijking van de andere Germaansche talen in de uitspraak komen nog enkele andere in aanmerking, die eveneens onze taal van de andere Nederduitsche talen hebben afgescheiden; nl. de uitspraak der *sch*, welke ook slechts aan een deel der Nederlandsche dialecten eigen is, en waarvan vreemdelingen aan onze taal nog grooter verwijt maken dan van de boven genoemde uitspraak der *g*. Het is waar, de *sch* is voor buitenlanders niet gemakkelijk uit te spreken, doch zoo heeft iedere taal hare klanken, die voor vreemdelingen moeilijk zijn te vormen: ook het Duitsch heeft de zijne, b.v. de sterk vermeerderde reeks palataal- of verhemelteklanken (*schl*, *schm*, *schn*; en *schp*, *scht*, uitspraak van *sp* en *st*), en het is niet billijk, eene taal daarom hard te vallen. Wij beweren niet, dat onze taal in welluidendheid met het Italiaansch of het Zweedsch het Italiaansch van het Noorden, gelijk staat — de meerdere of mindere welluidendheid eener taal hangt af van de verhouding van het aantal klinkers tot dat der medeklinkers in den woordvoorraad —; doch wel durven wij de stelling verdedigen, dat het Nederlandsch, evenals iedere andere taal, goed klinkt, mits het beschaafd wordt uitgesproken, en dat het op het punt der welluidendheid de vergelijking b.v. met het Hoogduitsch en het Engelsch volstrekt niet behoeft te vreezen.

Eene derde afwijking in de uitspraak betreft de lange *i*, welke met den tweeklank *ei* is samengevallen. Hetzelfde verschijnsel treft men ook wel sporadisch in andere talen aan, met name in het Engelsch, vergelijk b.v. de uitspraak van eng. i r o n met ndl. ij z e r, van s i d e met ndl. z ij d e, van b y met ndl. b ij, doch op enkele uitzonde-

ringen na (nl. in bijzonder, ijp, sijpelen) is de *ij* in het Nederlandsch tot een klank geworden, in uitspraak niet veel verschillende van *ei*. Deze eigenaardige uitspraak is eerst na het Middelnederlandsche tijdperk algemeen geworden, en dan nog slechts in sommige dialecten, met name het Hollandsche en de daaruit voortgekomen Nederlandsche schrijftaal; in andere, in de oostelijke en noordoostelijke tongvallen wordt *i* nog steeds, evenals in het Middennederlandsch, uitgesproken als de tweeklank *ie*. Weliswaar vindt men enkele bewijzen voor de uitspraak *ij* (*ei*) der Middelnederlandsche *i* in sommige dialecten, doch zij is eerst regel geworden in de 16de eeuw [1]).

Eene vierde eigenaardigheid betreft de uitspraak der *u*, welke van die in alle andere Germaansche talen afwijkt, en in onze taal een klank voorstelt, gelijkstaande met de klankwisseling van hd. *u*, nl. *ü*. Deze uitspraak was reeds in de middeleeuwen de gewone geworden, en dit waarschijnlijk door den invloed van het Fransch, waar, gelijk men weet, de *u* eene gelijke uitspraak uit het Latijn heeft ontwikkeld. Voeg daarbij eigene klanken als eeu, ui, oei, ieu, en de eigenaardige uitspraak der onvolkomen *i* (als in ndl. ik, dik, tin, tip, minder enz.), welke door een vreemdeling slechts met moeite kan worden weergegeven, dan zal men inzien, dat er, wat de uitspraak betreft, genoeg eigenaardigheden zijn om in dezen aan onze taal een eigen ontwikkelingsgang toe te kennen. Doch ook in andere opzichten is zij sedert eeuwen haren eigen weg gegaan; zij heeft haren woordenschat en hare woordvoeging op eigenaardige wijze ontwikkeld; zij heeft zich door haren Reinaert, en hare letterkunde, vooral die der 17de eeuw, eene eigene plaats veroverd in de beschavings-

[1]) Zie Van Helten, Middelnederl Spraakkunst, bl. 49 vlg.

geschiedenis der Germaansche volken; zij is door de invloedrijke rol, die de Vlaamsche gewesten in de Middeleeuwen en de Vereenigde Provinciën in de 17de eeuw in de geschiedenis van Europa gespeeld hebben, de taal van een zelfstandig en roemrijk volk geworden; zij is van de Nederduitsche talen van het vaste land de eenige, die de taal van eene rijke letterkunde geworden is, en om al deze redenen maken wij aanspraak op het spreken van eene eigene taal en niet van een Duitsch dialect, al willen zij, die het laatste beweren, er wel aan toevoegen, dat de samenhang van het Hoogduitsch met het Nederlandsch iets losser is dan die met de andere Duitsche dialecten [1]).

Waartoe is het nu noodig te weten al wat in de vorige bladzijden is medegedeeld? Omdat eerst dan, wanneer men den samenhang kent van het Nederlandsch met al de andere Germaansche talen, over onze taal het volle licht opgaat, opdat men de eigenaardige verschijnselen in den bouw onzer taal, haren woordvoorraad, haar klankstelsel, haar zinsbouw beter kan verklaren, naarmate men dieper in den geest en het wezen van het Germaansch is doorgedrongen. Voor eene wetenschappelijke beoefening van het Nederlandsch is het noodzakelijk, den blik te vestigen op de vroegere tijdperken onzer taal, en daar te zoeken naar al wat licht kan doen vallen op hare ontwikkeling, en naar alles wat het antwoord gemakkelijk kan maken op de vragen: „hoe is onze taal geworden wat zij thans is?" en „hoe zal men kunnen verklaren wat uit onze taal

---

[1]) Zie Behaghel, bl. 2: „Das Gebiet der Deutsche Sprache umfaszt auch die Deutsche Schweiz, Deutsch-Oesterreich, die Deutschen in den Ostseeprovinzen, die Deutschen Ansiedler in Ost und West, und endlich — in etwas loserer Zugehörigkeit — die Niederlande". Vergelijk daarmede Franck, Mnl. Gramm. § 1: „Es wäre unberechtigt, ihm (het Nederlandsch) auf grund der verhältnismässig grossen ähnlichkeit mit dem Deutschen den charakter einer selbständigen sprache bestreiten zu wollen".

zelve niet meer te verklaren is?" Hoe zal men b.v. antwoord kunnen geven op de vraag, of licht (niet zwaar) en licht (niet donker) van denzelfden oorsprong zijn, als men de vroegere vormen dier woorden niet kent, en niet weet, dat het znw. licht in het Gotisch luidt liuhath, terwijl het bnw. licht (niet zwaar) in dezelfde taal luidt leihts? Zoo kan men zonder het oude Germaansch niet weten, of b.v. lid (in ooglid) hetzelfde woord is als lid (van het lichaam; lat. membrum): eerst als wij zien, dat het eerste woord behoort tot het tamelijk groote getal van dezulke, die voor *l*, *n*, *r* en *w* eene keelletter hebben verloren en hlit luidde (met de beteekenis deksel; vgl. eng. lid; hd. augenlieder; ndl. het lid van eene kan), terwijl lid (membrum), in het Gotisch leithus, die *h* niet vertoont, kan men deze vraag met zekerheid beantwoorden. En zoo zijn er tal van moeielijkheden, die alleen met behulp der kennis van het vroegere Germaansch kunnen worden opgelost; tal van woorden, die alleen op deze wijze kunnen worden verklaard; tal van beteekenissen en opvattingen der woorden, die eerst dan volkomen kunnen worden begrepen. Gelukkig kan iemand, wiens tijd door andere bezigheden wordt in beslag genomen en die toch belang stelt in zijne moedertaal en hare geschiedenis, thans, nu de wetenschap der Germaansche talen zulke groote schreden voorwaarts is gegaan en op hechte grondslagen is gevestigd, zijne weetgierigheid bevredigen, ook zonder de Germaansche talen zelve te bestudeeren. De uitkomsten der wetenschap worden in populairen vorm ook onder het bereik gebracht van het beschaafde publiek; in het Etymologisch Woordenboek van Kluge voor het Hoogduitsch (en dus ook voor een groot deel van den woordenschat van het Nederlandsch), en in dat van Franck voor onze taal, kan men de vragen omtrent den oorsprong

van de meest bekende woorden volgens den tegenwoordigen stand der wetenschap beantwoord vinden. In het reeds boven gemelde boek van Behaghel kan men eene populair geschreven geschiedenis lezen eener ons van nabij bekende taal, het Duitsch, welke zoovele trekken met de onze gemeen heeft, en dit boekje zal trachten de weetgierigheid te bevredigen van hen, die aangaande de geschiedenis van het Nederlandsch nader wenschen te worden ingelicht.

4. Het Oudnederlandsch.

Zooals wij boven zagen, hebben voornamelijk drie van de Germaansche stammen ons land bevolkt, nl. de Friezen, de Sassen en de Franken. Doch niet in dezelfde mate als zij medegewerkt hebben aan het bewoonbaar maken en beschaven van ons land, hebben zij aandeel aan de vorming onzer taal. De Friezen, een der weinige volken van Europa, die nog heden wonen op dezelfde plaats als bij het begin van onze jaartelling, hebben verreweg het minst tot de ontwikkeling der Nederlandsche taal bijgedragen, ja, als men nauwkeurig spreekt, moet men zeggen, dat er in Nederland twee talen gesproken worden, nl. het Nederlandsch en zijne verschillende tongvallen, en het Friesch, dat volstrekt niet als een dialect van onze taal moet beschouwd worden. Ieder die iets van het Boerenfriesch of liever Landfriesch weet, hetzij van het hooren spreken, hetzij uit Gijsbert Japiks of een anderen Frieschen schrijver of dichter, zal duidelijk en dadelijk hebben opgemerkt, dat dit eene andere taal is, welke hij opzettelijk moet aanleeren, evengoed als het Engelsch of Duitsch. Daarom is de uitdrukking niet geheel juist, dat onze taal uit drie dialecten zou zijn gevormd, het Frankisch, het Saksisch

en het Friesch; de beide eerste staan veel dichter bij elkander dan bij het derde; zij zijn dialecten van het Duitsch en van het Nederlandsch, en het Friesch kan alleen met deze een dialect van het Germaansch worden genoemd. Het gebied van het Friesch is vroeger veel uitgebreider geweest dan thans: het reikte voor het begin onzer jaartelling van het Zwin [1]), toen ook Sincfal genoemd, tot aan de grenzen van Denemarken. De namen West-Friesland, van een gedeelte der tegenwoordige provincie Noord-Holland, en Oost-Friesland, van een deel van Duitschland, aan de provinciën Groningen en Drente grenzende, bewaren de sporen der voormalige uitgestrektheid van het gebied. Zoo hebben dan de Friezen een groot deel van ons land langs de zeekusten bewoond, doch eerst zijn zij door het ontstaan van de Zuiderzee in twee deelen gescheiden, waardoor hun samenhang en eenheid verbroken werd, en vervolgens voor de overmacht van andere stammen teruggeweken, zoodat zij in ons land alleen de provincie Friesland voor hunne taal hebben kunnen behouden. Toch is de invloed van het Friesch op het Nederlandsch slechts zeer gering te noemen en in bijzonderheden zou deze eigenlijk nog eens moeten worden onderzocht; ik wijs slechts op de uitspraak *sk* voor *sch* in het noordelijk deel van Noord-Holland; op enkele woorden, die uit het Friesch in het Nederlandsch zijn gekomen, b.v. aterling [2]), grietman, grietenij; op enkele woorden, waarvan de oorsprong voor Friesch wordt gehouden, als fuik, feitel, kei [3]), vliering (naast vloer), e. a.; op verschillende termen, in het Middelnederlandsch

---

[1]) Zwin beteekent een „waterleiding, beek die het water afleidt naar eenen meerderen stroom." Zie De Bo, Westvlaamsch Idioticon, bl. 1453.
[2]) Zie Taalk. Bijdr. 2, 5 volgg., vooral 12.
[3]) Zie de woorden in Franck's Etym. Wdb.

in gebruik, als b.v. bon, voor dijkvak en stadswijk [1]); aft voor wettig [2]); ette voor rechter [3]); groede voor groei [4]); enz.

Veel nader bij elkander staan de twee overige stammen en hunne dialecten, het Saksisch en het Frankisch, doch het laatste is voor onze taal van verreweg het grootste belang: het Nederlandsch is een Nederfrankisch dialect, want de tongval, gesproken in de gewichtigste provincie, waar zich de Nederlandsche schrijftaal, de taal der Nederlandsche letterkunde en welsprekendheid, heeft ontwikkeld, is niet Saksisch, maar Frankisch. Dit dialect wordt gesproken in de niet Fransch-sprekende provinciën van België [5]), en in geheel Nederland, met uitzondering van een groot deel van Gelderland, Overijsel, Drente, en van Groningen, in welk gewest, gelijk wij zagen, het Friesche dialect zich niet kon staande houden. In deze vier gewesten wordt door het volk Saksisch gesproken. En dat dit werkelijk een ander dialect is, heeft ieder, die in de noodzakelijkheid geweest is om een gesprek te voeren met een Overijselschen of Drentschen boer, bemerkt aan de moeite, die hij had, om hem te verstaan.

Aan de verhouding der Nederlandsche dialecten onderling is nog zeer weinig gedaan; een dialectenkaart, waarvan voor jaren het plan is ontworpen door het Aardrijkskundig Genootschap, is niet tot stand gekomen, en zoo zijn zelfs de grenzen van de verschillende tongvallen, met name van het Saksisch en Frankisch, nog niet nauwkeurig bepaald. Kenmerken van het Saksisch zijn vooreerst een eigenaardige, in vele opzichten van het Frankisch afwijkende, woordvoorraad en een veel nauwkeuriger inachtne-

---

[1]) Mnl. Wdl. I, 1357. [2]) ald. 279. [3]) ald. 2, 742. [4]) ald. 2, 2150.
[5]) Alleen in het Westvlaamsch met Saksische en Friesche bestanddeelen vermengd.

ming der klankwijziging door eene volgende *i* of *j* (welke in het Hoogduitsch umlaut heet); vgl. ndl. hooren met geld. heuren; zoon met zeun; bot met het verklw. buttien; enz. In sommige opzichten is het Saksisch zelfs consequenter dan de Hoogduitsche schrijftaal; terwijl b.v. deze het vroegere gläuben (dat nog in gläubiger voortleeft) door glauben heeft vervangen, luidt het woord nog heden in onze oostelijke (of Saksische) provinciën geleuven. Verder herkent men het Saksisch aan de gelijkheid der werkwoordsvormen van de drie personen in het meervoud; aan eene andere uitspraak van de *ij*, die daar nog steeds *i* (*ie*) luidt; aan de uitspraak der *ui* als *ú* (*uu*), aan eene *ao*, die dient om eene dubbele *a* weer te geven, enz.

Van het eigenlijk gezegde Oudnederlandsch is slechts zeer weinig bewaard, doch genoeg, om ons althans eenig denkbeeld te vormen van den toestand der taal, door onze voorvaderen en de aan ons vaderland grenzende stammen gesproken van de 7de tot de 11de eeuw onzer jaartelling.

Verbazend zijn de omwentelingen geweest, die op het gebied van het Germaansch in de 10de en 11de eeuw hebben plaats gehad, en die gedurende dat tijdsverloop eene geheele verandering in het uiterlijk der talen hebben gebracht, zoodat de afstand, welke de taal van dit tijdperk scheidt van het Middelnederlandsch, veel grooter is dan die, welke er ligt tusschen het Middelnederlandsch en onze hedendaagsche taal. De tot dien tijd nog lange klinkers der uitgangen worden allengs kort, en de aldus verkorte vocalen worden nu hier, vervolgens daar, eindelijk algemeen tot eene stomme *e*. En wanneer het gebied der stomme *e* zich zoogoed als algemeen over het geheele Germaansch heeft uitgebreid, en dit dus een ander karak-

ter heeft aangenomen, dan begint het tijdperk, dat men met Middel- pleegt aan te duiden. Zoo spreekt men van Middelnederlandsch, van Middelhoogduitsch, Middelengelsch, enz. Dergelijke onderscheidingen zijn, wat den tijd betreft, altijd eenigszins willekeurig, en in de eene streek krijgen veranderingen als de bovengenoemde veel spoediger haar beslag dan in andere, doch men mag aannemen, dat zij in het begin van de 12de eeuw over het grootste deel van het Germaansche gebied was tot stand gekomen, en dat die tijd dus als het begin der nieuwe periode gelden kan.

Het Oudnederlandsch splitst zich, volgens het boven gezegde, in twee onderdeelen, nl. het Oudsaksisch en het Oudfrankisch of liever, daar onze taal eene Nederduitsche taal is, en het Frankisch ook door Opperduitsche stammen gesproken wordt, Oudnederfrankisch. In het laatste dialect is geschreven eene gedeeltelijk tot ons gekomen vertaling der psalmen, bekend onder den naam van Karolingsche of Wachtendoncksche psalmvertaling [1]), aldus genoemd naar den tijd waarin zij is opgesteld en naar den man (Arnold Wachtendonck), die in de 17de eeuw het handschrift der vertaling in zijn bezit heeft gehad. Het zijn slechts een 25tal vertaalde psalmen, die tot ons zijn gekomen, maar daar het van het voornaamste bestanddeel onzer taal, het Oudnederfrankisch, het eenig overgebleven gedenkteeken is, is het voor onze taal van het hoogste gewicht. Deze vertaling heeft ons eene proeve bewaard van het Germaansch, gesproken ongeveer in de 10de eeuw in de omstreken van Aken, dus eigenlijk buiten de grenzen van ons tegenwoordig vaderland.

In het andere bestanddeel van het Oudnederlandsch,

[1]) Uitgegeven door Prof. M. Heyne, in „Kleinere altniederdeutsche Denkmäler", Paderborn 1877. Vgl. Prof. Cosijn, in Taal- en Letterbode, dl. 3 en 4: „De taal der Oudnederlandsche Psalmen".

het Oudsaksisch, is geschreven het beroemde, in alliterereerende verzen gedichte, epos Heliand, d. i. Heiland, een met gloed geschreven leven van Jezus, waarin deze voorgesteld wordt als een Germaansch stamhoofd of volkskoning, en waarin zijne lotgevallen en daden met epische verheffing en uitvoerigheid worden beschreven [1]). Na dit weinige, dat ons van het Oudnederlandsch rest, te hebben vermeld, kunnen wij, daar eene vergelijking der genoemde gedenkstukken met het Nederlandsch van lateren tijd buiten ons bestek ligt, overgaan tot het volgende tijdperk.

5. Het Middelnederlandsch.

Met het begin van dit tijdvak, dat in de eerste helft der 12de eeuw gesteld kan worden, heeft onze taal in hoofdzaak het karakter aangenomen, hetwelk zij nog heden bezit. Dit blijkt wel voornamelijk hieruit, dat ieder beschaafd man van den tegenwoordigen tijd de taal van dit tijdperk voor een goed deel verstaat, en een geschrift uit dezen tijd, ook zonder voorafgaande studie van het Middelnederlandsch, met weinig moeite kan lezen en ongeveer begrijpen. Het spreekt vanzelf, dat de gelegenheid voor misvattingen openstaat, en dat het juiste begrijpen meermalen zoo iemand zal ontgaan, doch ongetwijfeld zal hij een groot deel van zijn eigen woordenschat terugvinden, en de taal herkennen als een ouderen vorm van die, waarvan hij zichzelven bedient. Middelnederlandsch noemt men de taal, door de bewoners van Noord-Nederland (met uitzondering van Friesland) en van het grootste deel van

[1]) Uitgegeven o. a. door Heyne, als dl. 1, der „Altniederdeutsche Denkmäler"; door Sievers in „Germanistische Handbibliothek", dl. 4; door Behaghel in Paul's „Altdeutsche Textbibliothek".

België, of, gelijk zij vroeger heetten, de Zuidelijke Nederlanden, gesproken ongeveer van de helft der 12de eeuw tot omstreeks 1500 of het einde der middeleeuwen. Waarom men dezen tijd als het begin van dit tijdperk aanneemt, is boven aangetoond; het einde er van moet gesteld worden in den tijd, waarin de nieuwe denkbeelden in Europa gaan veld winnen, waarin de Nieuwe Wereld wordt ontdekt en de Oude in velerlei opzicht nieuw wordt, waarin de herleving valt der klassieke studiën, waarin vrijheidszin ontwaakt en de banden der feodaliteit zijn verbroken, waarin de Hervorming haar beslag krijgt en de vrijheid der gedachte hare, zij het eerst nog wat schuchtere, intrede doet in de wereld. Het is dus niet, zooals bij de scheiding tusschen Oud- en Middelnederlandsch, eene quaestie van taal, welke hier den doorslag geeft, maar eene overweging, geput uit de beschavingsgeschiedenis der volken, en dus meer eene cultuurhistorische en eene litterarische beschouwing dan eene linguistische. Alleen in zooverre heeft de taal met deze grensbepaling iets te maken, dat zij samengaat met eene verplaatsing van het overheerschende en toongevende dialect van Vlaanderen naar Holland, van het zuiden des lands naar het noorden. In de middeleeuwen waren het namelijk niet de noordelijke gewesten, welke vooral deel namen aan de letterkundige beweging van het volk, en dus ook invloed oefenden op de taal, doch Vlaanderen. En hoe sterk de invloed was, die van dit kleine maar machtige gewest uitging, en hoe ver de werking er van zich ook buiten het land deed gevoelen, kan blijken uit het feit, dat men in de tweede helft der 12de eeuw in Duitschland, tot zelfs naar de Oostenrijksche grenzen, Vlaamsche uitdrukkingen in de gesprekken bezigde, om zich een schijn van voornaamheid te geven. Naast Vlaanderen komt vooral Brabant in aan-

merking, waar van het letterkundig leven in de middeleeuwen sprake is; eerst in een later tijdperk zou zich ook dit naar het noordelijk deel van het land verplaatsen.

Het spreekt vanzelf, dat hetgeen hier gezegd is van het overwicht van het Zuiden op het Noorden in de middeleeuwen, geldt van den tijd, waarin eene letterkundige beweging ontstaat, en niet van het daaraan voorafgaande tijdperk, toen men de taal alleen gebruikte, omdat men haar noodig had, hetzij in het gesprek, hetzij voor schriftelijke mededeelingen aan een bepaald persoon of aan meer personen te gelijk, b.v. voor brieven, charters, oorkonden, keuren, contracten, enz., maar de taal nog niet geleerd had in dienst te treden van de kunst, noch met bewustheid voor een aesthetisch doel gebruikt werd. Want in dit opzicht staan natuurlijk alle gewesten van een land gelijk: overal waar eene zekere beschaving is doorgedrongen en eene bepaalde maatschappelijke orde zich vestigt, wordt de taal voor dergelijke doeleinden gebruikt. Men heeft dan ook uit de archieven van alle provinciën eene reeks van officieele stukken te voorschijn gebracht en uitgegeven in oorkondenboeken, charterboeken, inventarissen van archieven, verzamelingen rekeningen en oude rechten, verzamelingen handvesten [1]), enz. En het behoeft geen betoog, dat de kennis onzer vroegere taal hierdoor ontzaglijk is vooruitgegaan, want hier wordt eene taal gebruikt, die vooreerst duidelijk en nauwkeurig moet zijn [2]), en ten tweede zonder eenigen opsmuk of tooi, zonder eenigen dwang van maat of rijm, zonder eenigen eisch van over-

---

[1]) Voor een groot aantal Zuid-Nederlandsche, gedeeltelijk onuitgegeven officieele stukken, bewerkt K. Stallaert zijn vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uitgegeven Glossarium; de termen der Noord-Nederlandsche neem ik in mijn woordenboek op.

[2]) Ik wil niet beweren, dat de taal van het recht, nu noch in de middeleeuwen, werkelijk altijd even duidelijk is.

eenkomst of mode, alleen wordt gebezigd, omdat men haar niet missen kan, en voor een bijzonder doel of particulier belang.

In deze stukken wordt, zonder dat men het zich bewust is, het eerste proza in eene taal geschreven, wordt uitdrukking gegeven aan allerlei verhoudingen en toestanden, zooals zij werkelijk in de toenmalige maatschappij bestonden, komen allerlei onderwerpen ter sprake, welke vallen buiten het terrein der dichterlijke waarneming. Daarin leert men den mensch kennen in zijn bedrijf, in zijn doen en laten, in zijn dagelijksch leven; en het kan dus niet anders, of zij moeten ook voor de taal kostbare bijdragen leveren, welke verdienen door den taalvorscher met vlijt en nauwgezetheid te worden opgespoord en bijeengezameld. Evenwel, al is het aantal officieele stukken, dat ons uit de middeleeuwen is overgebleven, zeer groot, het zou toch nog veel grooter kunnen zijn, indien men niet eerst in een betrekkelijk laten tijd begonnen was daarvoor de landtaal te gebruiken. De oudste, in het Nederlandsch gestelde oorkonden, dagteekenen uit de eerste helft der 13de eeuw; al wat vroeger van dien aard geschreven werd, is, tot groote schade voor de ontwikkeling der landtaal, opgesteld in het Latijn, de taal der geleerden en van het onderwijs, van den staat en van het recht, van de kerk zoowel als van het stadhuis gedurende een groot deel van de middeleeuwen.

Het gebruik der landtaal als officieele taal valt eigenlijk samen met de ontwikkeling eener eigene letterkunde, zoodat de vraag gewettigd is, of het, in plaats van aan de letterkundige beweging in ons vaderland te zijn voorafgegaan, daardoor ook wellicht veeleer veroorzaakt is of althans in de hand gewerkt en bevorderd. Hoe dit ook zij, het Latijn heeft in de eerste helft der middeleeuwen

als oppermachtige gebiedster geheerscht; het heeft, veelal in een verjongden vorm, waarvan de nu en dan zeer barbaarsch klinkende vormen verzameld en opgeteekend zijn in het beroemde woordenboek van den Franschman Du Cange [1]) de landtalen op een behoorlijken afstand weten te houden en, als ongeschikt en ongelikt, behendig te onderdrukken. Het Latijn heeft, nog lang na het middeleeuwsche tijdperk, een gewelddadigen invloed weten te behouden: van vele Nederlandsche dichters en schrijvers van naam, uit de 17de eeuw en van lateren tijd, zijn alleen of bijna alleen in het Latijn geschreven werken of gedichten bekend [2]); en welke moeite het Nederlandsch gehad heeft om als taal van het hooger onderwijs voor vol aangezien en als volwassen erkend te worden, kan ons nog heugen uit de dagen onzer eigen jeugd. Eerst in de tweede helft der 19de eeuw is onze moedertaal aan de professorale katheders onzer universiteiten toegelaten, en behoeft b.v. een hoogleeraar in de wiskunde of in de scheikunde zijne hersenen niet meer stomp te denken over termen, „aequivalentes cum resultatibus modernarum scientiarum"; noch een aanstaand doctor het getal onleesbare, in het Latijn geschreven, boeken met een te vermeerderen.

Men zal misschien vragen: „is dit nu werkelijk eene zoo groote schade voor onze taal en voor andere talen [3]) geweest, en waarin is zij dan merkbaar"? Het antwoord hierop kan geen ander zijn, dan dit, dat ieder die de taal goed gebruikt, door dat gebruik en door zijn voorbeeld, vooral wanneer dit door het schrift voor de vergankelijk-

---

[1]) Glossarium mediae et infimae Latinitatis. Eerste uitgave in 1678, laatste van 1883—1887 in tien deelen verschenen te Niort.

[2]) Door Prof. Hofman Peerlkamp bijeengebracht in een in het Latijn geschreven boek.

[3]) Zie eene dergelijke beschouwing voor het Middelhoogduitsch bij Behaghel bl. 23.

heid bewaard wordt, iets tot hare ontwikkeling bijdraagt. Wanneer een lid van het menschelijke lichaam tot eene nieuwe werkzaamheid geroepen wordt, dan moeten de spieren en zenuwen zich veel meer rekken en uitzetten dan voorheen. Zoo groeit en ontwikkelt zich ook de taal, als zij tot grootere doeleinden geroepen wordt; iedere nieuwe taak, haar gesteld, oefent hare vaardigheid, hare smijdigheid, hare lenigheid; vergroot hare gemakkelijkheid van beweging, hare elasticiteit, hare veerkracht, en maakt haar geschikter voor het volbrengen van eene weder moeilijker taak, welke daarna van haar zal worden gevergd.

Op deze wijze worden de krachten en vermogens eener taal geoefend, en wordt zij zelve rijker, juister, volledíger en nauwkeuriger, want door het gebruik komen de leemten, de schaduwzijden, de gebreken aan den dag; en kunnen zij, die haar gebruiken, eene poging doen om eene leemte aan te vullen door het vormen van een nieuw woord, of het met oordeel overnemen en vervormen van een woord uit eene andere taal. En in hoe meer richtingen nu de taal wordt doorkruist en ontgonnen, voor hoe meer verschillende en ongelijksoortige doeleinden zij wordt gebruikt en aangewend, des te meer kans is er, dat ook een grooter aantal gebreken op verschillende gebieden aan den dag komen, en worden aangevuld of verbeterd. Het juiste en veelvuldige schriftelijk gebruik van eene taal is een belangrijke factor in de ontwikkelingsgeschiedenis der talen.

Eene andere vraag, welke zich onmiddellijk uit het voorafgaande laat afleiden, is deze: „had men in de middeleeuwen voor dat schriftelijke gebruik eene afzonderlijke taal, van die van den dagelijkschen omgang verschillend; m. a. w. was er eene Middelnederlandsche schrijftaal"? Ten einde te trachten hierop een voldoend antwoord te

geven, en tevens de belangrijke vraag aangaande de verhouding tusschen schrijftaal en spreektaal en den oorsprong van het verschil tusschen die beide naar vermogen te beantwoorden, zal het noodig en wenschelijk zijn, hierbij eenige oogenblikken stil te staan [1]).

Het woord taal is, gelijk men weet, van den stam van tal, getal, tellen, vertellen; eng. to tell, a tale, hd. zahl, zahlen, erzählen enz. [2]), en kan dus eigenlijk alleen beteekenen „de gesproken taal, de taal dienende om iets te vertellen of te verhalen, de taal in den mond van het volk", m. a. w. in haren oorspronkelijken toestand is iedere taal gelijk aan dialect of tongval. Iedere gesproken taal is een dialect, dat meer of minder beschaafd en verfijnd is, al naarmate het door een meer of minder ontwikkeld persoon, gezin, geslacht, volksstam of volk gesproken wordt. En van geen twee personen is dus oorspronkelijk de taal in alle opzichten gelijk; ieder heeft zijn eigen woordvoorraad; de een zal aan dit, een ander aan dat woord de voorkeur geven; in het eene gezin is men gewoon zich in een bepaald geval anders uit te drukken dan in het andere; de een zal sommige klanken op niet geheel dezelfde wijze voortbrengen of uitspreken als een ander, en zoo blijkt uit alles het persoonlijk karakter der taal, d. i. het verband tusschen de taal en den persoon, die haar spreekt. Eigenlijk is dus het woord spreektaal een pleonasme, d. i. een woord, waarin het begrip, door een der samenstellende deelen uitgedrukt, ook in het andere gelegen is. Het is dan ook een woord, dat aan onze taal uitsluitend eigen is,

---

[1]) Vgl. hierbij een artikel van mijne hand in den Nutsalmanak van 1888, getiteld „Schrijftaal en spreektaal". De hoofddenkbeelden, daarin uitgesproken, zal men hier terugvinden.

[2]) Vgl. Kluge, Etymologisches Wörterbuch, op zahl.

en klaarblijkelijk eerst gevormd, nadat het woord schrijftaal reeds geboren was, om daaraan als tegenstelling te worden overgeplaatst [1]). Vooral aan dit laatste woord schrijftaal herkent men onmiddellijk de kunstmatige vorming. Immers eene taal is niet bestemd om geschreven maar om gesproken, niet om gelezen maar om gehoord te worden. Het woord schrijftaal, hetzelfde als hetgeen het Hoogduitsch uitdrukt met schriftsprache, bevat dus eene innerlijke tegenstrijdigheid, eene „contradictio in terminis"; het is een begrip, dat eerst ontstaat en ontstaan kan in eene taal, welke reeds een langen tijd van ontwikkeling achter zich heeft; het is eene uit eene zekere overeenkomst geborene, eene „afgesproken" taal, eene taal bij convenientie, evengoed als de zoogenaamde dichterlijke of poëtische, d. i. die, waarvan de dichtkunst zich bedient. De schrijftaal is te vergelijken met eene waterleiding, welke door menschenhanden aangelegd, alleen gezuiverd, drinkbaar water aanvoert en waarvan alles, wat voor een bepaald doel niet dienen kan, stelselmatig wordt geweerd; de spreektaal, met eene beek, welke het water bevat, dat de natuur haar toezendt, hetzij het zuiver is of niet, en den loop volgt, haar door dezelfde natuur aangewezen. De gesproken taal is als eene in het wild groeiende plant, welke in alle wind en weer groeit en bloeit; de schrijftaal is eene kasplant, eene kunstmatig gekweekte en met zorg bewaakte plant, welke tot een kunstmatigen wasdom en bloei wordt gebracht. De vraag is nu, of eene zoodanige plant, met bewustheid gekweekt en met kunst levend gehouden, in de middeleeuwen is bekend geweest of niet. Het antwoord moet ontkennend luiden. De schrijftaal is bij de

[1]) De verhouding dezer beide woorden kan men niet beter vergelijken dan met die tusschen kunstboter en natuurboter, welk laatste eerst ontstaan kon, nadat het eerste was geboren.

beschaafde volken van westelijk Europa van betrekkelijk jonge dagteekening. In de middeleeuwen is er nog een zeer groot verschil tusschen de geschriften uit de verschillende provinciën. Men kon niet alleen aan iemand hooren, maar ook zien waar hij van daan was; of hij Frankisch sprak of Saksisch, of hij uit Vlaanderen of Brabant kwam, of hij een Overijselaar was of een Zeeuw, een Groninger of een Gelderschman. Er is een groot onderscheid waar te nemen in schrijfwijze, in woordenkeus, in zinsbouw, in spelling b.v. tusschen den „Reinaert" en het „Leven van St. Servaes" van Hendrik van Veldeke; tusschen „die Rose" van den Brabander Hein van Aken, en de Rijmkroniek van den Egmonder monnik Melis Stoke, die waarschijnlijk van Zeeuwsche afkomst was; tusschen de werken van Maerlant en andere West-Vlaamsche schrijvers aan den eenen kant, en de, in een Limburgsch dialect geschreven, levens van Sinte Christina et Lutgardis aan de andere zijde. Iedere dichter en schrijver bezigde de taal, welke hem moeder natuur had geleerd: hij dichtte of schreef in de taal zijner jeugd, zijner moeder, zijner vrienden; ieder verlangde in de eerste en voornaamste plaats — en wat is natuurlijker? — verstaan te worden door zijne naaste omgeving. Een merkwaardig en afdoend bewijs hiervoor hebben wij in het feit, dat in de middeleeuwen de werken van dichters door afschrijvers meermalen werden overgebracht in een ander dialect. Om de meerdere of mindere nauwkeurigheid van het afschrift bekommerde men zich in het minst niet: de hoofdzaak was, dat de dichter begrepen werd, en wel — volgens de meening der afschrijvers — door de afschrijvers zelven en door hen, die met dezen zich van hetzelfde dialect bedienden. Zoo zijn b.v. drie werken van den beroemden West-Vlaming Jacob van Maerlant teruggevonden, geschreven in dialecten

van buiten de oostelijke grenzen van ons vaderland, in Duitschland te huis behoorende, nl. de Heldendaden van Alexander den Groote, de Geschiedenis van Troyen, en de Daden van den toovenaar Merlijn. De onderstelling, dat Maerlant zelf zich van dat dialect zou bediend hebben, is in zich zelve ongerijmd, en zij wordt ten overvloede weersproken door het feit, dat van dezelfde werken gedeelten gevonden zijn uit handschriften, waarin hetzelfde dialect gebruikt wordt, hetwelk wij uit de overige werken van Maerlant kennen, nl. het West-Vlaamsch, dat hem van nature eigen was. Men schreef en dichtte alleen voor zijne eigene omgeving; en het begrip schrijftaal veronderstelt een grooteren kring van lezers: het beperkt zich niet binnen de vaak zeer enge grenzen van een gewest; het vooronderstelt een volk, eene natie, waarvoor men schrijft, het sluit in zich de begrippen nationaliteitsgevoel en staatkundige eenheid; want eerst wanneer men ook door andere stammen dan dien, waartoe men zelf behoort, wil verstaan worden, kan zich de behoefte doen gevoelen aan het invoeren eener taal, welke door die alle kan worden begrepen en in zekeren zin niemands uitsluitend eigendom is.

Zoo volgt dan uit het aangevoerde, dat de vorming eener schrijftaal voor onze taal eerst valt na het Middelnederlandsche tijdperk, en kunnen wij de overige straks genoemde vragen in het volgende hoofdstuk bespreken bij de vorming van het Nieuwnederlandsch [1]).

Doch als dit zoo is, vanwaar dan, zoo zal men vragen, die toch zoo groote eenvormigheid, die wij, in weerwil van allerlei verschillen, bij de meeste Middelnederlandsche

---

[1]) Zoo is ook ontkennend geantwoord op de vraag, of er eene Middelhoogduitsche schrijftaal geweest is, door Paul in zijne brochure: „Gab es eine mittelhochdeutsche Schriftsprache?"

schrijvers opmerken. Immers de meeste ridderromans, zoowel van den Artur-, als van den Karelcyclus, de werken van Maerlant en Boendale, van Hein van Aken en Ruusbroec dragen al een vrij eenvormig karakter, zoodat men haast — onder het boven gemaakte voorbehoud — van eene Middelnederlandsche of Dietsche taal zou kunnen gaan spreken.

De in dezen vorm gemaakte, alleszins gegronde, bedenking kan men weerleggen vooreerst door de opmerking, dat de uiterlijke overeenkomst tusschen de dialecten, op schrift gebracht, veel grooter schijnt, dan zij in werkelijkheid was; het voornaamste punt nl. van verschil, de uitspraak, kon in het schrift niet worden weergegeven. Doch een geschrift in een bepaald dialect zal door de verschillende bewoners van ons land op geheel verschillende wijze zijn uitgesproken, zoodat van die schijnbare overeenstemming betrekkelijk slechts weinig zou zijn g e h o o r d. Ten tweede, dat niets er tegen strijdt om aan te nemen, dat in de middeleeuwen reeds eene dergelijke schrijftaal bezig was zich te ontwikkelen. Hiervoor kan men o. a. als bewijs aanvoeren, dat Maerlant b.v. nu en dan, vooral in zijn Naturen Bloeme, reeds het Dietsch, d. i. de zich vormende schrijftaal, bezigt in tegenstelling met zijn eigen dialect, het Vlaamsch [1]). Ten derde, dat eene taal in een bepaald tijdvak reeds veel op eene schrijftaal begint te gelijken, zoodra het eene of andere dialect uit een letterkundig oogpunt toongevend wordt. Een dergelijke tongval nu, welke zich door hen, die er in schrijven, of door het belang en den invloed van het volk dat hem spreekt, boven de andere dialecten verheft, kan onder gunstige omstandigheden de schrijftaal van een geheel volk worden. Men denke b.v. aan het

[1]) Zie Taalkundige Bijdragen 1, 221 vlg.

Attisch, d. i. het dialect der stad Athene, dat de algemeene schrijftaal van het geheele beschaafde Griekenland is geworden; en vooral aan het Latijn, oorspronkelijk het dialect der stad Rome, dat niet alleen de taal van de geheele beschaafde Romeinsche wereld is geweest, maar ook de beschaving van een geheel werelddeel heeft doortrokken, en daarop zijn stempel gedrukt. Zoo was in de middeleeuwen het Vlaamsch het dialect, waarin bijna al de meest beroemde vertegenwoordigers der letterkundige beschaving in ons land geschreven hebben. Men kan hier zonder veel bezwaar het Brabantsch aan toevoegen, daar dit wel in enkele bijzonderheden afwijkt, doch in hoofdzaak aan het Vlaamsch gelijk is, vooral aan het Oost-Vlaamsch, het dialect dat aan het Brabantsch grensde. Vlamingen of Brabanders waren de meeste Middelnederlandsche schrijvers en dichters; dezen schreven allen nagenoeg in denzelfden tongval; ook buiten de grenzen van deze gewesten werd dit dialect gekend, en met een bepaalden naam, Dietsch, aangeduid [1]); er begonnen zich dus reeds eenige sporen te vertoonen eener opkomende schrijftaal, d. i. een door andere stammen, dan die welke dat dialect spreken, erkend idioom, waarin men zich bij voorkeur uitdrukt, als men zich tot eenen grooteren kring van lezers wendt. Hoe meer verschillende gewesten aan eene letterkundige beweging deelnemen en hoe levendiger het verkeer wordt tusschen de deelen van een zelfde land, waar verschillende dialecten worden gesproken, des te eer zal ergens onder gunstige omstandigheden eene schrijftaal of algemeene taal kunnen ontstaan. Gelijk wij zagen, is die in de middeleeuwen wel voorbereid, maar niet tot

---

[1]) Zie daarover een uitvoerig artikel van Verwijs in Taalkundige Bijdragen, dl. 1, bl. 217—232.

stand gekomen. En indien niet de Zuidelijke Nederlanden onder de Spaansche overheersching waren uitgedoofd en verslapt, en de kracht van het land zich van het Zuiden naar het Noorden verplaatst had, indien het Middelnederlandsch zich geleidelijk, zonder storende invloeden en belemmerende omstandigheden, was blijven ontwikkelen, dan zou waarschijnlijk het Vlaamsch de schrijftaal van het geheele beschaafde Nederland zijn geworden.

Onder Middelnederlandsch verstaan wij dus de verschillende tongvallen of de taal van Noord-Nederland en het grootste deel van België van de 12de tot de 16de eeuw, het eerste met uitzondering van Friesland, voor zoover daar eene eigen taal gesproken werd [1]), het tweede op die streken na, waar reeds in de middeleeuwen het Fransch de overheerschende taal was.

Eene andere vraag, die ik ten slotte wil beantwoorden, is deze: „hoe zijn wij gekomen aan de kennis der Middelnederlandsche taal, en in welken vorm zijn de werken uit de middeleeuwen voor ons bewaard"? Gelijk men weet, was in de middeleeuwen — althans in dat gedeelte, waarin de levendigste letterkundige beweging valt — de boekdrukkunst nog niet uitgevonden, en moest dus alles, wat thans door de drukpers geschiedt, gebeuren met de pen; m. a. w. verreweg het grootste deel van wat ons uit de middeleeuwen rest is in geschreven vorm of in handschriften tot ons gekomen. Van deze handschriften zijn, evenals die waarin ons de Grieksche en Romeinsche oudheid is bewaard, de oudere op perkament, de jongere op papier geschreven.

---

[1]) Verschillende Friesche stadsrechten en oorkonden, door stedelijke regeeringen openbaar gemaakt, zijn, waarschijnlijk door den invloed der regeering, d. i. der Hollandsche Graven, niet in het Friesch, maar in een mnl. dialect geschreven.

Zij zijn natuurlijk in een zeer verschillenden toestand tot ons gekomen, al naar gelang van de meerdere of mindere kosten, er aan besteed, en van de meerdere of mindere zorg, waarmede zij zijn bewaard. Sommige handschriften zijn zeer kostbaar en sierlijk uitgedost, wanneer er een b.v. bestemd was om aan een vorstelijk of hooggeplaatst persoon te worden aangeboden [1]) of door hem was besteld; dan werd het afschrijven van het handschrift opgedragen aan een schoonschrijver, welke natuurlijk in dien tijd alleen te vinden was in de kloosters, de eenige plaatsen, waar men zich op lezen en schrijven toelegde. Deze zette zich aan den arbeid, en welk een arbeid! Op een ongemakkelijken stoel gezeten in een slecht verlicht vertrek, begon hij zijn eentonig, tijdroovend en moeilijk werk, nl. het nateekenen of naschilderen van het handschrift, want het was meer schilderen dan schrijven [2]). En dat het werkelijk moeilijk was, vertelt ons een man van het vak, Boendale, een leerling van Maerlant, die in zijn boek, getiteld „der Leeken Spiegel" het schrijversambt in moeilijkheid bij het werk van een smid vergelijkt [3]), en o. a. zegt, dat door het schrijven al 's menschen leden, met name zijn hoofd, zijne schouders, zijn rug, zijne beenen,

---

[1]) Vgl. b.v. in Stoke's Kroniek de opdracht aan Graaf Willem III (Huydecoper, dl. 3, bl. 419):

Here van Hollant, edele Grave,
U hevet ghemaect teenre gave
Dit boec ende dit werc
Melijs Stoke, u arme clerc,

en de schilderij van Rochussen over dit onderwerp; alsmede de opdracht van Maerlant's Naturen Bloeme, bl. 1:

Jacob van Maerlant, die dit dichte
Omme te sendene tere gichte
(bl. 6).... mijn here Nyclaes van Cats.

[2]) Het mnl. scriven heeft ook de bet. schilderen, en een schilder wordt in 't mnl. ook scrivere genoemd. Een ndl. schrijver heette in het mnl. clerc.

[3]) Zie de uitvoerige schildering Lsp. III, 14, 127—160.

even moe worden. De letters werden geschilderd met eene zwarte verfstof of inkt, int of atrament geheeten; alleen de beginletters van eene nieuwe afdeeling werden gewoonlijk met rooden inkt geteekend, evenals in de handschriften der klassieken; deze roode letter, in het latijn littera rubrica, welke haren naam gegeven heeft aan het begrip rubriek of afdeeling, werd gemaakt door den rubricator of roodverver. In de hoofdletters aan het begin van de boeken en nieuwe hoofdstukken werden vaak prachtige penteekeningen aangebracht, en nu en dan verrukkelijke miniaturen (genoemd naar de roode verfstof, lat. minium, ndl. menie, waarmede zij werden geschilderd), die nu nog onze bewondering opwekken. Een boek met dergelijke versierde hoofdletters heette een capitulaer boek of een capitularijs, eene afleiding van een mlat. woord dat hoofdletter beteekent, en het aanbrengen van dergelijke versieringen in de boeken werd verlichten of verluchten genoemd, een woord van gelijke beteekenis als het aan het Fransch ontleende illustreeren; de persoon, daarmede belast, heette verlichter [1]).

Tal van gebeden- en getijdenboeken, missalen of misboeken enz. zijn tot ons gekomen, waarin schitterende bewijzen der middeleeuwsche schoonschrijfkunst en penteekenkunst zijn bewaard; ook in handschriften, niet van godsdienstigen aard, werden vaak miniaturen en teekeningen aangebracht met groote kunst en overvloed van goud, zilver en tot heden frisch gebleven kleuren. Op zeer vele openbare boekerijen zijn er van deze overblijfselen van

---

[1]) Vgl. o. a. Moll, Joh. Brugman, dl. 1, bl. 260. Uit de kerkelijke rekeningen, die ons over zijn, kan men den prijs voor perkament, het schrijven van een handschrift, het illustreeren enz. op meer dan éene plaats vernemen.

kloosterkunst en kloostervlijt, waaraan wij voor een goed deel onze kennis van middeleeuwsche zeden, gewoonten en toestanden hebben te danken: o. a. heeft Prof. Alwin Schultz voor zijn prachtwerk „Das höfische leben zur zeit der Minnesinger" [1]) van zulke miniaturen, penteekeningen enz. een vlijtig gebruik gemaakt. Men moet bewondering koesteren voor de geduldige en kunstvaardige bewerkers dezer kunstschatten, die week in week uit in dezelfde houding aan dezelfde taak zaten te arbeiden, en voor wie de hoop op belooning in den regel niet eens een prikkel zal zijn geweest voor hun ijver en hunne volharding.

Zeer goed kunnen wij ons begrijpen, dat nu en dan de schrijver, aan het einde zijner eentonige taak gekomen, een dankgebed uitspreekt, of klaagt, dat de arbeid hem „dicke te sure" geworden is, of den toekomstigen lezer verzoekt hem, „den armen clerc" niet te vergeten, in een leoninischen [2]) versregel, als: „lingua legentis benedicat manum scribentis [3])." Nu en dan ook vergat een schrijver of „clerc", bij wien de natuur boven de leer ging, de les van den ernstigen Boendale, dat men met al zijne gedachten moet zijn bij hetgeen men schrijft [4]), en teekende hij, tusschen de krullen van eene sierlijke hoofdletter, een zijner medebroeders of geestelijke overheden, waarvan hij zulk eene vermakelijke karikatuur schiep, dat men in een lach

---

[1]) Leipzig, Hirzel, 2de uitg. 1889.

[2]) Een hexameter of pentameter, waarvan de beide helften door rijm verbonden zijn. Zie Du Cange, Mlat. Wdb. op Leonini Versus.

[3]) „De tong van den lezer zegene de hand van den schrijver".

[4]) Lekenspiegel, t. a. p.:

in die arte der scrifturen
Machmen cume een lit ruren,
Peinsen, lachen noch singhen
Noch anders dincken om ghene dinghen
Dan die scrifture hevet in.

schiet, en bij zich zelven denkt: o gij guit in de devotenhuid!

Dit wat aangaat den arbeid van den stillen, in een vergeten hoekje arbeidenden „clerc", wiens handen ook wij gaarne zegenen. Doch hoe stond het in dezen met den dichter of schrijver zelven? Had ook hij al de straks genoemde moeilijkheden te overwinnen? Ongetwijfeld zullen sommigen onder hen zelf de hand aan de pen hebben geslagen, en behalve de vermoeienis van den geest ook nog die van het lichaam te verdragen hebben gehad, want dichters en schrijvers behooren vaak niet tot de rijk gezegenden met aardsche goederen, doch er waren er ook, die het schrijven aan een ander konden overlaten en zich bij den geestesarbeid konden bepalen. En dat dit werkelijk zoo is, kan door niets beter en duidelijker bewezen worden, dan door het woord dichten zelf, dat afkomt van lat. dictare, en dus één in oorsprong is met fr. dicter en het daaraan ontleende ndl. dicteeren.

Ook blijkt dit uit allerlei fouten, die wij in de handschriften vinden, en die alleen kunnen worden verklaard uit het feit, dat de dichter of de voorlezer van een handschrift verkeerd werd verstaan. Indien nu een dichtwerk voltooid was, werd het, gelijk wij boven zagen, aan den eenen of anderen aanzienlijken man ten geschenke aangeboden of gezonden, die wel niet in gebreke bleef eene belooning, bestaande in eene gift of in de benoeming tot eene betrekking, er voor in ruil te geven. Of het werd door hem aan de eene of andere kloosterboekerij geschonken, of wellicht door den aanzienlijken eigenaar aldaar in bewaring gegeven of tijdelijk afgestaan, in welken tijd de abt of prior er ongetwijfeld een afschrift van liet maken, dat later weder aan een ander klooster werd geleend, waar het nogmaals werd herschreven. Dergelijke afschriften of

copieën werden ook in den handel gebracht; er waren hier en daar gelegenheden om handschriften te koopen of boekenmarkten, want wij vinden ook van bijzondere personen gewag gemaakt, die eene bibliotheek hadden, waaronder soms verschillende handschriften voorkomen, waarvan de inhoud en de naam ons ook van elders bekend zijn [1]). Het komt mij waarschijnlijk voor, dat het afschriften maken en verkoopen van handschriften, zoowel van wereldschen als vooral van geestelijken inhoud, eene der bronnen van inkomsten zal hebben uitgemaakt van sommige kloosters, waar men die kunst verstond.

Gelukkig voor ons dat er kloosters geweest zijn, waar zulke handschriften werden gemaakt; gelukkig ook, dat er kloosters waren, omdat ze daar veilig werden bewaard. Doch na de middeleeuwen bleek een klooster niet altijd zelfs voor boeken een veilige schuilplaats te zijn; er is een tijd gekomen, en wel in de 16de eeuw, dat niets wat klooster heette of uit een klooster kwam, genade vond in de oogen der fanatieke vijanden van het oude geloof, en wie zal zeggen, hoevele kunstschatten en handschriften van waarde toen voorgoed voor ons zijn verloren gegaan? Wel mogen wij aannemen, dat het beste voor ons is bewaard gebleven — en dit is ook natuurlijk, want van het beste mag men verwachten, dat het in de meeste of althans in meerdere afschriften zal zijn verveelvuldigd, — doch hoeveel ging er niet verloren, dat wij zoo noode missen, of waarvan wij slechts enkele fragmenten over hebben; en van hoevele dichtwerken hebben wij maar één slecht handschrift over, terwijl van eene veel betere redactie niet dan enkele brokstukken bewaard bleven.

[1]) Vgl. de belangrijke mededeelingen dienaangaande van Nap. de Pauw in Heremans' Nederl. Museum van 1879, onder den titel: „Bijdragen tot de geschiedenis der Middelnederlandsche Letterkunde in Vlaanderen".

Zoo gaarne zouden wij b.v. den Madoc kennen, waarmede de dichter van den Reinaert zijne dichterlijke loopbaan is begonnen, en een volledig handschrift van de Lorreinen bezitten, en een tweede handschrift van den Theophilus en van den Rinclus, en dat handschrift van Velthem en van den Reinaert, waarvan slechts een enkel fragment tot ons is gekomen, en het eerste boek van den Lanceloot, waarvan zoogoed als niets is gered.

Behalve hierdoor, nl. door verdelgingswoede en haat tegen de kloosters, zijn ook vele handschriften verloren gegaan, doordat men de waarde er niet van kende; er is een tijd geweest, toen men nauwelijks wist, dat er eene Middelnederlandsche letterkunde was geweest; in de geheele 17de eeuw vindt men bijna geen enkel spoor van bekendheid er mede. Hooft zinspeelt in zijn Geeraerdt van Velsen op een paar regels van Stoke, die o. a. in 1591 door Janus Douza werd uitgegeven, doch dit feit staat zoogoed als alleen. Zoo kan men zich begrijpen, dat de Middelnederlandsche handschriften, die in boekerijen waren verzeild, voor prullen werden aangezien; dat zij werden verknipt en de bladen er van als schutbladen dienst deden bij het inbinden van boeken, voor omslagen van rekeningen gebruikt werden of wegraakten, zoo ze niet werden weggeworpen of in het vuur gegooid. Wij mogen waarlijk van geluk spreken, dat er onder deze omstandigheden zooveel tot ons is gekomen, en dat het voor ons bewaarde niet weinig is, blijkt wel het best uit den omvang van het Middelnederlandsch woordenboek en uit de steeds toenemende bouwstoffen, welke daarvoor van verschillende zijden worden aangedragen, en die de zes deelen, waaruit het zal bestaan, telkens meer zullen doen uitdijen.

TWEEDE AFDEELING.

UITWENDIGE GESCHIEDENIS

VAN

HET NEDERLANDSCH.

1. Schrijftaal en spreektaal van het Nieuwnederlandsch.

Evenmin als het tegenwoordige Hoogduitsch een latere, regelmatig ontwikkelde vorm van het Middelhoogduitsch is, evenmin is het hedendaagsche Nederlandsch de regelmatige voortzetting van het Middelnederlandsch.

Het Middelhoogduitsch, dat in de 12de en 13de eeuw aan het beroemde hof der Hohenstaufen gesproken, en door Walther von der Vogelweide, Wolfram von Eschenbach en vele andere dichters tot eene litteraire taal werd gemaakt, was een Zuid-Duitsch dialect, nl. het Zwabisch.

Het Nieuwhoogduitsch daarentegen is oorspronkelijk de taal der Saksische kanselarij, de officieele taal der vorsten uit het Luxemburgsche Huis, wier hoofdstad Praag was, en waarvan Luther zich in zijne bijbelvertaling heeft bediend, omdat zij geschikt was door Opper- en Nederduitschers verstaan te worden. Vooral door den machtigen invloed van Luthers woord en zijner beroemde vertaling van den bijbel is deze op het papier geboren taal, hoewel eerst na langdurigen tegenstand — vooral, gelijk te verwachten was, van de bevolking der katholieke landen — tot de algemeene taal van het beschaafde Duitschland geworden. Eene zelfde verhouding ongeveer bestaat er tusschen het

Middelnederlandsch en het tegenwoordige Nederlandsch of Hollandsch. Terwijl het Middelnederlandsch als litteraire taal in het zuiden van het land was gevormd, nl. in Vlaanderen en Brabant, is het Nieuwnederlandsch een dialect uit het noorden van het land, nl. uit de provincie Holland, dat zich tot schrijftaal heeft weten te verheffen, en op de andere tongvallen van het land de overwinning heeft behaald. Na de in het vorige hoofdstuk vermelde wereldgebeurtenissen, na het doorbreken van de zon der vrijheid, der vrije gedachte en der nieuwe denkbeelden, waardoor het voorafgaande als een afgesloten tijdperk kon worden beschouwd, volgde er eerst in ons land niets, dat van eenige beteekenis was voor de taal; eene der voornaamste bezigheden was rijk worden: „Nederlandt was in 't breedste van zyn bloeyen, bebouwt met meer dan twee hondert steeden, hondert vijftigh oopene vlekken, zoo goedt als vele bemuurde steeden, zes duizent dorpen, alles vol van inwoonders, rykdoom, neeringhe, welvaart en weelde, tot dartelheit toe [1])". Ook blijkt de rijkdom van het land duidelijk uit de som, welke gedurende negen jaren der regeering van Karel V waren opgebracht, nl. „vier hondert tonnen schats [2])". Doch om den geest wakker te schudden, is rijkdom en weelde niet het geschikte middel. De geest ontwaakt, wanneer de rustige rust, waarin men indommelde, vervangen wordt door een tijd, waarin men moeite moet doen om te bewaren hetgeen men zich verworven heeft, wanneer men in zijne vrijheid, zijn recht, zijn geloof, zijn geweten aangetast en gehoond wordt. Zulk een tijd volgde op de, voor het uitwendige gelukkige, regeering van Karel V; de opstand der Nederlanden tegen zijn opvolger ontwikkelde eene geestkracht en kloekheid

[1]) Hooft, Ned. Historiën, bl. 4. [2]) Hooft, t. a. p.

in de Nederlanders, als waartoe zij zich kort te voren waarschijnlijk zelf niet in staat zouden hebben geacht. Vooral in het noorden van het land toonde zich die energie, die kordaatheid, die vrijheidszin, welke niet nalieten ook op de lotgevallen der taal te werken; de letterkundige beweging verplaatste zich van Vlaanderen naar Holland, en terwijl het zuiden eerst weer teekenen van verjongd, frisch en nieuw ontwakend leven zou geven in de 19de eeuw, toen Vlaanderen paal en perk ging stellen aan den steeds toenemenden invloed van het Fransch, werd het met roem bekroonde Noorden, dat de macht van Spanje brak, en daardoor zijne eigene vrijheid en die van westelijk Europa hielp tot stand brengen, de zetel van het Nieuwnederlandsch. Dit heeft zich ontwikkeld uit het dialect der provincie Holland; en dit was niet meer dan natuurlijk, want er was geene provincie in macht en rijkdom te vergelijken met Holland, welks aandeel in de belastingen meer bedroeg dan dat van alle andere gewesten te zamen; Holland gaf den toon in de Vereenigde Gewesten en verzuimde geene gelegenheid, om zijn invloed ook in de andere provinciën te doen gelden. Doch vooral openbaarden zich in Holland de eerste krachtige uitingen van den Nederlandschen geest; van daar ging de Nederlandsche renaissance, de herleving der letterkundige beweging uit, en, hetgeen ook niet mag worden voorbijgezien, daar zetelde het staatsgezag. Er vormde zich dus niet alleen in Holland eene litteraire taal, eene taal voor Nederlandsch proza en poëzie, maar ook eene officieele, eene taal voor regeeringsstukken en oorkonden, welke, evenals in Duitschland, de zegepraal op de verschillende dialecten heeft behaald en schrijftaal is geworden. Wel was er nu en dan tegenstand tegen Hollands overheersching ook over de taal; zoo trachtte o. a. in de 16de eeuw Gelderland zich de heerschappij te verschaffen, daar het, als hertogdom, zich

verheven waande boven Holland, dat slechts een graafschap was, doch deze tegenstand was slechts tijdelijk en vruchteloos. En nu het begrip nationaliteit overal werd verstaan, nu men zich niet meer richtte tot de bewoners van hetzelfde gewest, maar voor alle volksgenooten naar de pen greep of de lier, was de tijd aangebroken voor de geboorte eener schrijftaal, en daarvoor was het dialect van Holland om de bovengenoemde redenen als vanzelf aangewezen [1]). En van het oogenblik af, dat zich uit den eenen of anderen tongval eene schrijftaal ontwikkelt, is er ook een voorbeeld, dat door de schrijvers en beschaafden van volgende geslachten wordt nagevolgd en geëerbiedigd [2]). Deze taal is aan den op schrift gebrachten vorm gebonden, en dus veel minder vrij dan de spreektaal; de regelen, waarnaar zij behoort te worden gebruikt en geschreven, worden in spraakkunsten onder woorden gebracht en vastgesteld; dichters en schrijvers beijveren zich om zich naar haar te richten; dialectische woorden en uitdrukkingen, welke in den overheerschenden tongval niet te huis behooren, worden door hen vermeden; door die dichters en schrijvers en door allen, die zich met oordeel er van bedienen, wordt dat dialect meer en meer ontwikkeld en volmaakt, en tot het vaardig en dienstwillig voertuig gemaakt van alle gedachten en dichtsoorten, m. a. w. tot litteraire taal gevormd. Zoo wordt het oorspronkelijke dialect meer en meer op den achtergrond gedrongen, en eene zekere aangenomen schrijftaal wordt tevens in bepaalde gevallen en in bepaalde kringen tot spreektaal, in het bijzonder in de groote steden, waar het dialect in patois ontaardt en dus voor het gebruik in beschaafde kringen geheel en al onbruikbaar wordt. Het is

---

[1]) Zie Inleiding op het Nederlandsch Woordenboek, bl. LXXIX en LXXX.

[2]) Vgl. het boven reeds genoemde opstel in den Nutsalmanak van 1888, getiteld: „Schrijftaal en Spreektaal".

deze spreektaal, die eigenlijk schrijftaal was, welke de beschaafden bezigen van het geheele land, wanneer zij zich door en in hunne betrekking van de taal moeten bedienen; die gebruikt wordt door onze staatslieden en godgeleerden, onze dichters en schrijvers, onze afgevaardigden en hooge ambtenaren, onze hoogleeraren en rechtsgeleerden, en behalve door dezen ook door het beschaafde publiek in het gewest, waar het schrijftaal geworden dialect te huis behoort, nl. in Holland, de aangrenzende streken en in de groote steden der andere provinciën.

In de andere gewesten is de afstand tusschen het natuurlijke dialect en de aangeleerde schrijf- of spreektaal veel grooter, indien men nl. de taal der van elders, ook uit Holland, gekomen bevolking, b.v. der ambtenaren, uitzondert. Men vergelijke slechts de taal der romans van Cremer (Dokter Helmond, Anna Rooze, Tooneelspelers, Hanna de Freule) met die zijner Overbetuwsche Novellen (Bruer Joapik, 't Pauweveerke, Kruuzemuntje, Oan 't kleine Revierke, 't Hart op de Veluwe, 't Blinkende Hoanje e. a.), om zich een denkbeeld te vormen van den afstand, die er bestaat in woordvoorraad, uitspraak en zinsbouw tusschen een Gelderschen boer en een beschaafd man uit eene der groote Geldersche steden. En hetzelfde is met het dialect van al de verschillende gewesten in vergelijking met de schrijftaal in meerdere of mindere mate het geval. Maar dit onderscheid bedoelt men niet, wanneer men spreekt van den afstand, die te onzent de spreektaal nog steeds van de schrijftaal scheidt. Dan bedoelt men het groote verschil, dat er in Nederland is waar te nemen tusschen de wijze, waarop een beschaafd man zich in woorden, en waarop hij zich op schrift pleegt uit te drukken. En dit is een gebrek, dat moet worden verbeterd, want dit ligt niet in de natuur der zaak alleen, in het

natuurlijke verschil tusschen iedere spreektaal en schrijftaal, maar in de bandeloosheid, waardoor onze omgangstaal zich kenmerkt, en welke Huët aanleiding gegeven heeft om te zeggen, dat de spreektaal en schrijftaal bij ons elkander nog steeds den rug toekeeren. Nu moet worden toegegeven, dat een zeker verschil tusschen de spreektaal en schrijftaal van alle volken zal worden opgemerkt, en dat niemand spreekt of wil spreken geheel zooals hij schrijft, of, gelijk wij zeggen, zooals het gedrukt staat. Iedere spreektaal heeft haren eigenaardigen woordvoorraad, welke in eenige opzichten van dien der schrijftaal verschilt; de eerste heeft een groot aantal gemeenzame uitdrukkingen en woorden, waarvan de laatste zich stelselmatig onthoudt; de laatste heeft als haar domein een aantal „stadhuiswoorden", gelijk de spreektaal smalend, en tevens in eene niet geheel onjuiste herinnering aan den oorsprong der schrijftaal, eene reeks van woorden noemt, welke, aan een korter of langer vervlogen tijdperk der taal ontleend, haar te deftig en te pedant klinken, en waarvan dus op hare beurt de spreektaal niet weten wil. Doch den afkeer voor deze als deftigheid gebrandmerkte eigenschap kan men overdrijven, en door alle woorden en uitdrukkingen te vermijden, die ons te verheven in de ooren klinken, omdat men onnoodig vreest zich belachelijk te maken, verwijdt men noodeloos de kloof tusschen schrijftaal en spreektaal, welke men moest helpen dempen. En aan dit euvel gaat ons volk zeer mank.

Men schrijft v e r e e r e n en men zegt m e t i e m a n d o p h e b b e n; men schrijft l i e f h e b b e n en men zegt v a n i e m a n d h o u d e n; men schrijft i n t u s s c h e n en men zegt t e r w ij l en o n d e r w ij l; men schrijft g ij en u en men zegt j ij en j o u; men schrijft m e n, en men zegt j e, vaak niet zonder misverstand te veroorzaken; men schrijft

derhalve en men zegt daarom; men schrijft een weinig en men zegt een beetje; men schrijft sterven en men zegt doodgaan; men schrijft kus en fraai en men zegt zoen en mooi; enz.

Ook is er bij vele woorden een groot verschil waar te nemen in de uitspraak. Men schrijft nu, duwen, bloem, komen, grove, bakhuis, bestje, bloempje, vuilnis, en men spreekt uit nou, douwen, blom, kommen, grovve [1]), bakkes, bessie, blommetje, vulles, enz. Hetzelfde merkt men op, waar het geldt het gebruik van vele Nederlandsche woorden, die voor vreemde moeten achterstaan, alleen omdat men meent, dat die Nederlandsche woorden te deftig of te ongewoon klinken, en eerst maakt men ze zelf ongewoon door ze niet te gebruiken! Waarom is minister zooveel beter dan staatsdienaar, of voile dan sluier, of amuseeren dan vermaken, of repareeren dan herstellen, in orde maken, of ammunitie dan krijgsbehoeften, of financiën dan geldmiddelen of geldzaken?

Ook nog door andere oorzaken is bij ons de spreektaal verder dan noodig was van de schrijftaal afgedwaald, en wel door eene zekere verwildering der spreektaal. Ons volk heeft namelijk eene overdreven vrijheidszucht: het wil onbeperkt vrij zijn om te doen wat het wil, te zeggen wat het wil, te spreken zooals het wil, en het vindt het dwaas en ongepast, indien iemand het daarin de wet wil voorschrijven. Deze afkeer van al wat zweemt naar gezag en naar tucht, deze verkeerd begrepen vrijheidszin helt maar al te vaak over tot bandeloosheid en willekeur; en deze eigenschap van het volk heeft ongunstig gewerkt op onze

---

[1]) Een woord, waarvan men beweert, dat het niet kan gespeld worden, evenmin als zju (jus) en blèren, wèreld, pèrel.

spreektaal, welke als het ware in het wild is opgegroeid. En daartegenover stond niets, wat als tegenwicht dienen en deze zucht temperen kon. Vooreerst heeft onze taal nooit den zegen gekend van een vorstenhuis, dat zich hare belangen aantrok, in hare ontwikkeling en beschaving belang stelde, en haar door zijn voorbeeld en zijne bescherming kweekte en koesterde. Hoe vele en hoe groote verdiensten het Huis van Oranje ook voor ons land moge hebben, van weinige onzer stadhouders of koningen is het bekend, dat zij een open oog hebben gehad voor de rechten van het Nederlandsch, of dat zij de landtaal hebben in bescherming genomen, hetzij rechtstreeks, hetzij middellijk door het beschermen en begunstigen van dichters en schrijvers.

Ook hebben wij niet gehad een adel, die den beschaafden burgers tot voorbeeld kon en wilde zijn, en waarnaar men zich in het gebruik der moedertaal kon richten, maar zulk een, die voorging in het beschermen en aannemen van al wat uitheemsch was, en daardoor medegewerkt heeft om ons met bewondering te leeren staren op al wat uit den vreemde is, en daarentegen met minachting neer te zien op het eigene, het inheemsche, ook op het Nederlandsch.

Evenmin hebben wij gehad een nationaal tooneel, dat als richtsnoer voor het gebruik der Nederlandsche taal kon dienen: het tooneel, waartegen de kerkelijken steeds vijandig hebben overgestaan, is bij ons nooit populair geweest, en het beroep van den tooneelspeler nooit bijzonder in aanzien, zoodat slechts bij uitzondering een acteur een man van beschaving en fijne vormen was, en dus ook maar zelden als voorbeeld van het spreken eener beschaafde taal en van zuiver Nederlandsch dienen kon.

Vraagt men nu naar de middelen, die kunnen worden

aangewend, om in dezen verbetering aan te brengen, dan moet in de eerste plaats worden gewezen op den plicht, die op ieder rust, om zich rekenschap te geven van de taal, waarvan hij zich in den dagelijkschen omgang bedient. Men moet de overtuiging koesteren en bij zich zelven en anderen versterken, dat onze taal voor onze behoeften steeds goed genoeg zal zijn, en zelfs hoe langer hoe beter zal worden, als wij er ons ernstig op toeleggen, haar goed te gebruiken, als wij toonen hart voor haar te hebben, door ons rekenschap te geven van de uitdrukking onzer gedachten, door niet met eene min juiste woordenkeus tevreden te zijn of voor het gemak het eerste het beste vreemde woord kiezen, omdat een Nederlandsch ons zoo spoedig niet invalt. Wij moeten, ieder voor zich, ons er op toeleggen naar ons vermogen mede te werken aan de ontwikkeling en beschaving onzer moedertaal door een goed voorbeeld. En dat voorbeeld moeten wij geven aan onzen kring, doch vooral aan onze kinderen, die wij van jongs af er aan moeten gewennen, zich juist en zuiver uit te drukken, en die wij moeten leeren spreken, door hen te laten vertellen en daarbij nauwkeurig te letten op den vorm, dien zij kiezen. Ook en vooral moet deze verbetering uitgaan van het onderwijs. Men moet de leerlingen veel hardop laten lezen en hun vooral goed leeren lezen, door het kiezen van goede voorbeelden hun smaak vormen en hun schoonheidszin aankweeken, hun leeren een vers goed opzeggen, hen schoone en bevattelijke gedichten van buiten laten leeren, welke, als zij die in zich hebben opgenomen, later door hen als toetssteen of richtsnoer kunnen worden gebruikt.

Doch meer nog dan dit alles kan het nut stichten, als de onderwijzer zorgt, dat elk antwoord gegeven wordt in een goeden vorm, als hij het verbetert en aanvult, het

laat herhalen en geene gelegenheid laat voorbijgaan, om juistheid van uitdrukking bij de leerlingen te bevorderen en aan te moedigen. Van hare zijde moet ook de schrijftaal zich beijveren, de spreektaal niet van zich te vervreemden door het kiezen van verouderde en ongewone uitdrukkingen en zinswendingen, in welk opzicht Hooft en Potgieter als min geschikte voorbeelden moeten worden genoemd. Het moge in sommige opzichten goed zijn voor eene taal, dat niet alle archaïsmen en verouderde uitdrukkingen uit haar verdwijnen, voldoende schijnt het, indien die min of meer ouderwetsche kleur bewaard blijft in sommige vormen der poëzie en in de bijbelvertaling.

2. Omvang van het Taalgebied. Dialecten.

Van de vestiging der schrijftaal af, welke zooals wij zagen, samenvalt met het nieuwe tijdperk in de geschiedenis onzer taal, met de vorming van het Nieuwnederlandsch, zijn er twee stroomingen, waarin de taal zich beweegt; de eene zijn de tongvallen of dialecten: een stroom in eene door de natuur zelve gemaakte bedding, zich evenals te voren in tallooze takken, beken, of waterloopen splitsende; de andere, de schrijftaal, die zich in eene kunstmatige bedding voortbeweegt, en waarover een verstandig toezicht waakt, of althans waken mag, om al wat onzuiver is, van haar te weren. Daaruit volgt, dat de eigenlijke levende taal moet gezocht worden in den mond des volks, m. a. w. bij de tongvallen; dat men daar de geschiedenis en de ontwikkeling der taal bestudeeren moet, en dat zij, die meenen, dat het dialect eene soort van verbasterde schrijftaal is, even dwaas doen als zij, die laag op de tongvallen eener taal neerzien. Ook is er voor een goed opmerker uit de tongvallen oneindig

meer te leeren, dan uit de kunstmatig aangelegde, netjes onderhouden, goed gezuiverde schrijftaal, welke ons doet denken aan een met zorg aangelegd park, waarin wel het een en ander groeit, doch waar het eigenlijke leven, het wilde, dartele leven, met zorg wordt tegengegaan, en waarin geen onkruidje zich vertoont, of het wordt onmiddellijk door gedienstige handen weggeschoffeld. Het dialect is een boerentuin, waarin de natuur doen mag wat zij wil, waarin alles welig opschiet, waarin leven en groeikracht is, en waar niet de netheid, maar de natuurlijkheid heerscht.

De dialecten brengen ons telkens nieuwe verrassingen, dáar vinden wij altijd weder iets nieuws, iets dat wij te voren niet opgemerkt hadden, iets dat ons herinnert aan feiten, welke ons uit een veel vroeger tijdperk der taal reeds bekend waren, iets dat ons de genivelleerde — zooveel mogelijk van verschillen ontdane — en gladgeschoren schrijftaal beter doet begrijpen. Het omgekeerde geval daarentegen zal zich zelden of nooit voordoen. Hoeveel nieuws is er niet reeds uit de idiotica of dialectwoordenboeken aan het licht gekomen, en hoeveel nieuws zou er niet nog aan den dag komen, indien men al de geheimen trachtte te weten te komen, welke de dialecten ons niet verbergen, maar die er nog niet zijn opgespoord en opgezocht!

In den regel bewaren zelfs de dialecten, hoewel zij aan zich zelf zijn overgelaten, de vroegere vormen en woorden veel beter dan men verwachten zou. Uit het dialectische niks leeren wij b.v. veel beter den oorsprong van niets kennen, dan uit dit laatste; ook staat de eerste vorm veel dichter bij het hoogd. nichts. Nu wij den vorm niks kennen, waarvoor de schrijftaal minachtend den neus optrekt, kunnen wij ons veel beter begrijpen, dat niet

ontstaan is uit een ontkennend woord (ne) en wicht, d. i. eigenlijk zaak; bij uitbreiding ook persoon, ons bekend uit booswicht, wichtje, onschuldig wicht. De volksuitdrukkingen 't is nietes, 't is welles, 't is niet wares, waarin een 2de naamval des zit van een aanwijzend voornaamwoord, met de beteekenis wat dat betreft, voor dat bepaalde geval, geven ons inzicht in eene geheele reeks van dergelijke verschijnselen in het Middelnederlandsch. De uitdrukking een onvertogen, d. i. onordentelijk, onfatsoenlijk woord, herinnert ons onmiddellijk aan hd. ungezogen, en veronderstelt een ww. vertien, dat in beteekenis met hd. erziehen gelijk staat, en opvoeden moet beteekend hebben. Het min of meer platte verorberen, waarvoor de nette schrijftaal zegt gebruiken of nuttigen, is ons vrij wat meer waard, dan een dezer beide laatste woorden: wij kunnen daardoor een blik werpen in de geschiedenis van het woord oorbaar, waarvan het afgeleid is, en leeren er van, dat, terwijl dit woord thans een bijvoeglijk naamwoord is met de beteekenis betamelijk, het vroeger een zelfstandig naamwoord was, dat nut beduidde. Deze opvatting, welke door het Middelnederlandsch wordt bevestigd, staat veel dichter bij de oorspronkelijke, nl. opbrengst van den grond (van oor, d. i. uit, en eene afleiding van beren in den zin van dragen, voortbrengen). Tevens leeren wij, dat verorberen juist hetzelfde is als nuttigen.

Het dialectische (in Overijsel en Gelderland, tot zelfs in het Gooi bekende) verspochten, door vocht bederven, uitslaan van de vocht [1]), hetzelfde als bij een spiegel ver-

---

[1]) Een in dialecten gebruikelijk vrouwelijk woord met de beteekenis vochtigheid.

weeren heet) bevestigt op eene merkwaardige wijze het Middelnederduitsche vorspaken, d. i., van linnen gezegd, vlekken bekomen door de vochtigheid, en het eng. speck, vlek. Verspochten staat nl. voor verspachten, en dit is eene intensief-vorming van verspaken, evenals wachten van waken. Het dialectische Amstellandsche ries, d. i. zenuwachtig, als uit eene ijlende koorts ontwaakt, bewaart alleen nog de herinnering aan het Oudgermaansche (ook Middelnederlandsche) ries, dat de beteekenis had van „zich zonder te kijken ergens in stortende, b.v. in een gevaar", dus „dol, zot, dwaas." Het Zaansche glooi en het Overijselsche spee, welke beide de beteekenis hebben van „waar men gemakkelijk kan inzien, open en bloot, inkijkerig", en die elkander wederkeerig ophelderen, bewaren de herinnering aan twee Oudgermaansche woorden, die beide scherpzichtig beteekenen, nl. het Gotische glaggwus (waarvan ook een overblijfsel te vinden is in den Duitschen persoonsnaam Glau-brecht) en het Oudsaksische spâhi. Hoe goed heeft het Zaanlandsche kustebod, d. i. publieke verkooping, enkele beteekenissen van het Middelnederlandsche custinge toegelicht en bevestigd. Welk een verrassend licht gaat er op over den vorm van het Nederlandsche meerkol, als wij er het Vlaamsche waterkalle naast plaatsen. En waar zou ik heen, indien ik al het nieuws mededeelde, hetwelk zoude te vinden zijn zelfs in de dialectwoordenboeken, die wij bezitten; in het Groningsche idioticon van Molema, het Noordhollandsche van Bouman, het Bredasche van Hoefft, het Vlaamsche van Schuermans, het Westvlaamsche van De Bo, en in de verzamelingen dialectwoorden, nu en dan in tijdschriften gegeven, b.v. in den Taal- en Letterbode, in Noord en Zuid, bovenal in het ontijdig gestaakte tijdschrift Onze

Volkstaal, en in het boek, waarin een groot aantal Nederlandsche en Nederduitsche dialecten en verhalen uit de verschillende streken zelf zijn opgeteekend en dat getiteld is: „Van de Schelde tot de Weichsel". En dit is nog slechts het opgemerkte en opgeteekende gedeelte van de geheimen der dialecten: wie zal zeggen, hoeveel belangrijks er nog schuilt, waarvan nooit iemand, die het belang er van inzag, iets heeft vernomen? Er moet nog veel meer verzameld worden uit onze verschillende tongvallen, en een met zorg bewerkt en zoo volledig mogelijk woordenboek van provincialismen zou eene welkome verschijning zijn voor allen, die in taal belangstellen.

De Nederlandsche dialecten zijn onder twee hoofdgroepen te brengen, nl. Frankische en Saksische; dit volgt rechtstreeks uit hetgeen in een vorig hoofdstuk aangaande de bevolking van Nederland is gezegd. Van de Frankische zijn er twee, die zich tot schrijftaal hebben weten te verheffen, nl. het Hollandsch in de noordelijke, het Vlaamsch in de zuidelijke gewesten. Dit laatste kan nl. niet geheel met het Hollandsch op ééne lijn gesteld worden; het is eene schrijftaal met eigenaardige, niet zelden onder den invloed van het Fransch staande, constructies of zinswendingen, en eene in sommige opzichten van het Nederlandsch afwijkende woordenkeus, ook doordat vooral het Westvlaamsch met Saksische en Friesche bestanddeelen is vermengd. En dat dit ook niet anders kan, springt in het oog. Gedurende drie eeuwen is er geen verband en weinig aanraking geweest tusschen Nederland en de Nederlandsch sprekende gewesten van België; het Zuiden ging zijn eigen weg en had niet, zooals het Noorden, eene aaneengesloten rij van letterkundigen, die de taal hielpen ontwikkelen en beschaven; het volk behield er zijn dialect, maar moest een steeds grooter wordend gebied afstaan aan den toenemenden in-

vloed van het Fransch, zoodat de lijn, tot waar het Germaansch daar in vroegeren tijd reikte, een aanmerkelijk eind naar het noorden is verplaatst. Geheele provinciën aldaar, Luik, Namen, Henegouwen, zijn aan het Fransch vervallen. Ook de tijdelijke vereeniging met Noord-Nederland (1815–1830) werkte weinig uit voor de verbroedering van de verschillende deelen van den Nederlandschen stam: daarvoor was de verhouding van het Zuiden tot het Noorden gedurende dien tijd niet vriendschappelijk genoeg en het wederzijdsche vertrouwen te zwak. Doch het werk, door den beroemden Jan Frans Willems moedig en vol vertrouwen op de toekomst begonnen, zou vruchten dragen en niet verloren gaan. Door hem en zijn kloek optreden voor de rechten der Nederlandsche taal werden velen voor hetzelfde denkbeeld ontgloeid, en de beweging voor het Vlaamsch werd, vooral na de afscheiding van het Noorden, toen men het Fransch op nieuw zag veld winnen, de leus van eene aanzienlijke rij vaderlandslievende mannen, welke, ook door den invloed der Nederlandsche taalcongressen, niet meer zou worden opgegeven. De eenheid in spelling met het Noorden werd aangenomen, en tegen het voortdringende Fransch een strijd begonnen, waarin de moedige Vlamingen reeds verscheidene overwinningen behaalden; aan het Fransch werd, althans in de Vlaamsche gewesten, paal en perk gesteld. Doch het spreekt vanzelf, dat men niet onmiddellijk geheel en al juist de taal van het Noorden kon schrijven; de band met het Nederlandsch was daarvoor te lang verbroken geweest. Maar wat zijn eenige gallicismen in vergelijking met het groote feit, dat in het Zuiden Nederlandsch proza en poëzie bloeien; dat eene nieuwe letterkundige beweging in Vlaanderen is begonnen; dat de verbroedering met het Noorden, naar het zich laat aanzien, duurzaam zal zijn en gezegende vruchten dragen, en

dat tegen het Fransch een sterke voormuur is opgericht: het gebied van het Nederlandsch is aldaar beveiligd en tegen verdere verliezen gevrijwaard.

Dit, wat betreft het gebied van onze taal in Europa, hetwelk men door het boven gezegde in zijn vollen omvang kent; alleen zou men er nog kunnen bijvoegen eenige weinige plaatsen, waar een klein gedeelte der bevolking uit Nederlanders bestaat, en dus Nederlandsch gesproken wordt, b.v. te Londen en te St.-Petersburg. Doch ook in andere werelddeelen is een grooter of kleiner gebied van het Nederlandsch aan te wijzen. In de eerste plaats in Azië, in onze Oost-Indische koloniën, waar tal van Nederlandsche familiën zich om den handel hebben gevestigd, tal van Nederlandsche ambtenaren hunne bedieningen uitoefenen, en waar onze moedertaal dus door een aanzienlijk aantal personen wordt gesproken. In de tweede plaats in Amerika, in de West-Indische volkplantingen, in Suriname en op Curaçao, en ook in de Vereenigde Staten, waar verschillende Hollandsche gemeenten bestaan en verscheidene Hollandsche dagbladen verschijnen. Doch dit is slechts een schrale troost en eene geringe schadeloosstelling voor het verlies, door ons geleden, toen wij (in de 17de eeuw) Nieuw-Nederland, de kern der Vereenigde Staten, aan Engeland moesten afstaan, waaruit een nieuw Engeland met millioenen Engelsch-sprekenden is gegroeid. Wat beteekent hierbij het feit, dat de oorspronkelijke Nederlandsche bevolking althans nog in de namen van vele Amerikaansche familiën voortleeft, en dat er te New-York (het voormalige Nieuw-Amsterdam) eene Nederlandsche vereeniging (Holland-Society) bestaat, welke betrekkingen met Nederland onderhoudt? Het land zelf is voor onze cultuur en voor onze taal onherroepelijk verloren gegaan.

Eindelijk moet ik herinneren aan een land in Afrika,

waar het Nederlandsch — al is het dan ook in een zeer eigenaardigen vorm — gesproken wordt. Ik bedoel niet aan de Kaap de Goede Hoop, want met het Nederlandsch aldaar is het gegaan als in de Vereenigde Staten, maar in een noordelijker, over de Vaal gelegen, jongen staat, de Zuid-Afrikaansche of Transvaalsche Republiek. Hier, in dezen staat, welke nog niet lang onafhankelijk en nog in hare wording is, doch die beschikt over een uitgestrekt en uiterst vruchtbaar grondgebied, waar de bevolking voor een deel bestaat uit de afstammelingen van de oorspronkelijke, derwaarts verhuisde of uitgeweken, boeren (of gelijk zij daar genoemd worden, Boers), wordt Nederlandsch gesproken van een zeer merkwaardigen vorm. Het maakt op ons den indruk van de taal van een kind, dat nog niet vast is in zijne beginselen, dat nog niet goed met de vormen van verbuiging en vervoeging overweg kan, en gaarne de laatste lettergrepen zijner woorden inslikt. Doch ook dit kan anders worden, indien de verhuizing uit Nederland derwaarts toeneemt en het Nederlandsch element er wordt versterkt; indien de ambten en bedieningen er worden bekleed door degelijke en bezadigde Nederlanders, die hunne beste krachten wijden aan de ontwikkeling der bevolking en den bloei van het schoone land, en als niet alleen of vooral, gelijk thans nog vaak het geval is, Nederlanders daarheen gaan, omdat zij in hun vaderland niet vooruit kunnen komen, of om op eene gemakkelijke wijze rijk te worden, of om een minder gunstig bekend verleden.

Wellicht is de Transvaalsche Republiek voor het Nederlandsch terug te winnen, doch met zekerheid is daarvan niets te zeggen.

3. De Woordenschat onzer taal.

Eene taal is de gezamenlijke som der middelen, waarover een volk beschikt tot uitdrukking zijner gedachten. De uitdrukking van ééne gedachte geschiedt door een zin, en een zin bestaat uit woorden, d. z. spraakklanken met eene beteekenis. Iedere taal nu heeft een zeker aantal woorden, en wordt rijk genoemd, indien dat getal groot, en de middelen om nieuwe te vormen betrekkelijk talrijk zijn; in het tegenovergestelde geval, vooral wat het laatste punt aangaat, noemt men haar arm. Hoe is het in dezen met onze taal gelegen? En is de uitdrukking woordenschat misschien overdreven en daarom ongepast, dewijl met schat het denkbeeld van „het onuitputtelijke" gepaard gaat, en is het daarom ook beter van woordvoorraad te spreken? Indien wij kunnen bepalen, al is het slechts bij benadering, aan hoeveel meer of min verschillende begrippen wij in onze taal uitdrukking kunnen geven, en hoeveel woorden hij noodig heeft, die, vanwege den rijkdom van zijn geest en de veelzijdigheid zijner gedachten, de meeste taalmiddelen behoeft, dan zullen wij op deze vraag een antwoord kunnen geven [1]).

Laten wij eerst zien, hoe onze taal aan hare woorden gekomen is. Het grootste gedeelte er van is, gelijk bij alle talen, waarvan wij de lotgevallen kunnen waarnemen, erfgoed. Het zijn, voor zoover het de woorden aangaat, die wij met al de andere, of met enkele der Germaansche talen gemeen hebben, of ook sommige, welke alleen in het Nederlandsch bewaard zijn, zooals mooi, pret, pet, prul, kip, duchten, averechts, aanranden, troonen (in aftroonen), toonen, baar (= golf),

[1]) Vergelijk een stukje van mijne hand over hetzelfde onderwerp, geplaatst in den Nutsalmanak van 1884.

behept, dempen, drempel, eenkennig, branden, gelag, gewest, gewricht, goor, e. a. [1]), de jongere vormen der spraakklanken, waarover het Germaansche stamvolk voor de uitdrukking zijner gedachten beschikte. Van een gedeelte van deze kunnen wij weder nagaan, dat zij, al is het dan ook in een gewijzigden vorm, het eigendom van sommige of van alle Indogermaansche talen zijn geweest, en van deze laatste weten wij met zekerheid, dat zij tot den woordvoorraad van het Indogermaansche stamvolk hebben behoord. Doch er is ook een aanmerkelijk getal, dat alleen in de Germaansche talen, en niet daarbuiten, is gevonden, en deze staan dus op een ander standpunt gelijk met de woorden, die van de Germaansche talen alleen in het Nederlandsch gevonden zijn. In de etymologische woordenboeken van Kluge en Franck, welke boven reeds genoemd zijn, wordt bij ieder woord opgegeven, of er verwanten buiten het Germaansch en buiten de behandelde talen zelve — het Hoogduitsch en het Nederlandsch — zijn aan te wijzen of niet.

Hoe ouder nu een woord is en hoe hooger de oorsprong er van opklimt, des te moeilijker is het, er de eigenlijke beteekenis van na te gaan: er zijn vele woorden, waarvan men niet meer weet, hoe zij aan hunne beteekenis zijn gekomen, of welke de oorspronkelijke opvatting is geweest, en waarvan de zin dus alleen door het gebruik, dat er van gemaakt wordt, en niet door de afleiding duidelijk is. Eigenlijk is dit met verreweg de meeste woor-

---

[1]) Vgl. nog kier, krieken (van den dag), loot, moot, malsch, naarstig, noest, plechtig, rillen, rinsch, rook (= stapel), schor, staken, stoken, snaak, troggelen, vaak, vies, voorbarig, vuig, wrang, wrok, wrong, zuinig. Zie ook Franck in zijn Etymologisch Woordenboek, die hier en daar aangeeft: „uitsluitend in het Ndl.", en vele intensieven bij De Jager, Wdb. der Frequentatieven, dl. 2, bl. 865 vlgg.

den het geval voor bijna allen, die de taal spreken. Zelfs de taalgeleerden, die de taal historisch beoefenen en hare geheimen beter dan anderen kunnen leeren doorzien, hebben zich te onderwerpen aan het gebruik, indien dit, gelijk niet zelden gebeurt, met de afleiding in strijd is. Over het algemeen zijn alleen die woorden duidelijk, ook door hun vorm, waarvan de vorming valt binnen het bereik van hen, die ze gebruiken, doch in verreweg de meeste gevallen wordt het verband tusschen den vorm van een woord en zijn inhoud, d. i. zijne beteekenis, door ons niet meer gevoeld. Wij begrijpen niet, waarom het water of de lucht, ons huis of het zand, zon en maan, man en vrouw, kind of dier heeten zooals zij heeten; wel begrijpen wij dit b.v. van stoomboot, van uurwerk, van luchtballon, van schaduwbeeld, van tijdschrift; doch waarom? Omdat wij in dit geval de quaestie verplaatsen, en ons alleen rekenschap geven van de beteekenis, welke door de verbinding der beide samenstellende deelen ontstaat, en niet van de beteekenis dier beide samenstellende deelen zelve. Over dit een en ander zal in het tweede gedeelte van dit boekje, bij de inwendige geschiedenis der taal, meer in het bijzonder worden gehandeld, het is thans voor ons voldoende te weten, dat de woorden er zijn.

Dit erfgoed van het Indogermaansch heeft het Germaansch op allerlei wijzen vermeerderd, door het op rente te zetten, d. i. er nieuwe woorden uit te vormen. Vooral heeft het dit gedaan op eene eigenaardige wijze, nl. door de verschillende stammen van de sterke werkwoorden aan de woordvorming dienstbaar te maken. Wel vinden wij een dergelijk verschijnsel ook in enkele andere Indogermaansche talen, met name in het Grieksch; vgl. loipos van leloipa (perfectum), lipo- (in samenstellingen) van elipon (aoristus), en -leipsis, van leipô (praesens), doch

in het Germaansch is dit vermogen veel meer ontwikkeld. Het is een eigenaardig kenmerk van de Germaansche talen geworden, deze woordvorming door klankwisseling, en terwijl men in het Grieksch slechts eenige weinige voorbeelden vinden kan, is het in het Germaansch een rijke bron geworden, waaruit een groot aantal nieuwe woorden zijn geput.

Laat ik, om een enkel voorbeeld te geven, een paar woordfamiliën behandelen en in haren geheelen rijkdom vertoonen. Ik kies daarvoor er eene, zoo talrijk, als die familiën gemiddeld zijn, nl. die van genieten, en eene zeer talrijke, zooals er slechts weinige zijn, nl. die van steken. Ik ga nu de twijfelachtige afleidingen met stilzwijgen voorbij, doch zal ook bij voorbaat enkele woorden moeten noemen, die met een afleidingsuitgang zijn gevormd.

Genieten is gevormd van het weinig gebruikelijke nieten. De eigenlijke beteekenis, die van vangen, welke het woord in het Gotisch had (het afgeleide znw. nuta beteekende daar visscher), heeft het woord in het latere West-Germaansch ontwikkeld tot die van ndl. genieten, d. i. ergens nut, voordeel of genoegen van hebben. Van den praesens-stam is behalve het verouderde nl. geniet, d. i. genot, en niet, d. i. lust, genot, begeerte, gevormd het znw. genieting(en). Van den stam van het praeteritum komt het 17de-eeuwsche not, d. i. genot; het ndl. genot; het verouderde noot, d. i. bezitting, bepaaldelijk vee, hoornvee (eng. neat), waarmede samengesteld is het mnl. queckenoot, d. i. levende have, vee, alsmede genoot, d. i. „iemand die dezelfde bezittingen en inkomsten heeft als een ander", dus gelijke, fr. pair. Vanhier al de samenstellingen, als echt-, eed-, deel-, reis-, tocht-, lotgenoot, enz. en het znw. genoot-

schap, en vandaar weder allerlei samenstellingen, alsmede het bnw. genootschappelijk. Met klankwisseling ontstond naast not het znw. nut, met het bnw. nuttig en nuttigheid, het bnw. onnut en het ww. nuttigen. Eindelijk herinner ik aan het mnl. noten, d. i. paren, en genoten, d. i. gelijk zijn, evenaren en zich vereenigen met, zich aansluiten bij iemand.

Van steken is de familie nog veel talrijker. Hier vinden wij vooreerst steek in al zijne verschillende beteekenissen, welke in het woordenboek van Van Dale zestien regels vullen, om niet te spreken van de verschillende, met steek, znw. en steek, werkwoordelijken stam, gevormde woorden, die bij Van Dale vijftig in getal zijn. Verder stekel, d. i. een voorwerp, dat steekt, met vijf en veertig bij Van Dale genoemde samenstellingen; het bnw. stekelig, met het znw. stekeligheid; den vischnaam stekeling; het in samenstellingen als overtreffende trap gebruikte steke- in stekeblind, en (verouderd) stekezot, stekevet en stekevol (vgl. o. a. stokdoof en stikvol, stikdonker); het znw. stek, d. i. een puntig stokje, loot, met het werkwoord stekken, stekjes planten, enten; en de afleidingen steker en steekster, vooral in samenstellingen gebruikt. Daarnaast ontwikkelde zich een werkwoord stikken, met verschillende transitieve en intransitieve opvattingen, en nieuwe met stik- samengestelde of van stikken afgeleide woorden, ten getale van vijf en twintig. Van den praeteritum-stam (stak) werd gevormd het znw. stake, staak, d. i. stok met een punt, met weder andere samenstellingen, en het ww. staken, d. i. doen steken, laten steken, doen ophouden, benevens het met een basterduitgang gevormde staket en staketsel. Van den stam van het deelwoord (ge)stok(en)

kwam het znw. stok in al zijne beteekenissen en met veertig samenstellingen; het ww. stokken, d. i. blijven steken, de bijvoeglijke naamwoorden stokkig, stokkerig en verstokt, met de daarvan gevormde znw. op -heid; het ww. stoken, in al zijne beteekenissen met de afleidingen stoker en stokerij en de samenstellingen hiervan, alsmede stokebrand. Eindelijk vormde zich door klankwisseling naast stok het znw. stuk, d. i. afgestoken gedeelte, brok, in zijne verschillende beteekenissen, waaronder die van boterham, in welke beteekenis het woord in dialecten ook als stik wordt uitgesproken; vanhier weder nieuwe samenstellingen en afleidingen, o. a. de bnw. stuk en stukkend, d. i. kapot, en stukkerig, d. i. beschonken (vgl. de uitdr. „een stuk in den kraag hebben").

Uit deze beide voorbeelden blijkt overtuigend, hoeveel het Germaansch voor zijn woordvoorraad geput heeft uit de rijke bron der klankwisseling of, zooals de Duitschers haar noemen, van den Ablaut. Deze bron is evenwel al betrekkelijk vroeg uitgeput en opgedroogd geweest, zoodat in den historischen tijd van het Germaansch het vermogen, om op deze wijze nieuwe woorden te vormen, reeds had opgehouden te bestaan. Doch het had gelukkig nog twee andere middelen, welke eigenlijk in den grond één zijn, om zijn woordvoorraad uit te breiden, nl. afleiding en samenstelling. Door deze middelen is de woordvoorraad van het Germaansch, dat in dit opzicht een groot voordeel op het Romaansch vooruit heeft, tot een waren woordenschat geworden. En deze wijze van nieuwe woorden te vormen, behoort nog niet tot een gesloten tijdperk; met en door haar kan ieder nog dagelijks den woordvoorraad der taal vermeerderen, in nieuw gevoelde behoeften voorzien, en samengestelde begrippen in den vorm van één woord voorstellen.

Afleiding en samenstelling [1]) zijn eigenlijk ééne en dezelfde zaak. Afleiding is verbleekte, onkenbaar geworden samenstelling; wij spreken evenwel nu alleen dan van samenstelling, indien de beide woorden, welke met elkander in een meer of minder nauw verband worden gebracht, ook als afzonderlijke woorden bestaan of een zelfstandig leven leiden. In alle andere gevallen meenen wij afleiding te zien; doch dat er althans een vermoeden is aangaande de ware toedracht der zaak, bewijst het feit, dat men ook bij dit laatste weder onderscheid maakt tusschen meer en minder zelfstandige afleidingsuitgangen; de uitgangen -e, -de, -el, -je, -ke, noemen wij min zelfstandige; -heid, -loos, -dom, -schap e. a., meer zelfstandige, omdat wij ons van de laatste beter dan van de eerste kunnen begrijpen, dat zij ook als zelfstandige woorden zouden kunnen dienst doen. Wanneer wij weten, dat heid in het Gotisch werkelijk nog een zelfstandig woord geweest is met de beteekenis wijze (het Grieksche tropos); als wij ons naast -loos denken het bnw. loos, dat eigenlijk er mede één is; naast dom (vroeger doem, doom) het znw. doem, oordeel, vonnis (ook tautologisch gebruikt in doemvonnis), en naast schap het bijw. schappelijk, d. i. betamelijk, fatsoenlijk (afgeleid van het vroegere znw. schap, eng. shape, d. i. vorm, fatsoen), dan komen wij al zeer na aan het juiste inzicht, dat wij hier eigenlijk met samenstelling te doen hebben. En zoo is het ook met de min zelfstandige uitgangen, doch alleen is de tijd, dat ook deze afzonderlijk bestaande woorden waren, veel verder buiten ons gezicht, en eenige eeuwen vroeger te zoeken. Eerst het Indogermaansch kan ons hiervan het bewijs leve-

[1]) Het hierover medegedeelde behoort eigenlijk bij de inwendige geschiedenis eener taal, doch kan ook hier bij de bespreking van den woordenschat niet worden gemist. Later kan dan hierheen worden verwezen.

ren, indien het namelijk te vinden is, want sommige kan men zelfs in de oudste talen niet meer terugvinden als afzonderlijke woorden. En wil men ten overvloede nog een bewijs, dat deze beschouwing de ware is, dan wijs ik op het feit, dat wij onder onze oogen nieuwe afleidingsuitgangen zich uit bestaande woorden zien vormen [1]). Zoo zijn b.v. bezig tot uitgang voor de vorming van zelfstandige naamwoorden te worden het znw. goed, blijkens schuurgoed, poetsgoed, speelgoed, naaigoed, waschgoed, strijkgoed, beddegoed, scheergoed, suikergoed, kleingoed, hondegoed; het znw. tuig, blijkens rijtuig, voertuig, werktuig, vischtuig, speeltuig, schrijftuig, zintuig, vaartuig; gerei blijkens vischgerei, naaigerei, eetgerei, schuurgerei, schrijfgerei, waschgerei, drinkgerei, jachtgerei, enz. Van de woorden, die langzamerhand uitgangen worden ter vorming van bijvoeglijke naamwoorden, noem ik rijk, zooals blijkt uit zinrijk, zaakrijk, troostrijk, liefderijk, klankrijk, roemrijk, schaduwrijk, talrijk, invloedrijk, rederijk, volkrijk, woordenrijk; vol, blijkens eervol, hoopvol, zorgvol, roemvol, liefdevol; waardig, zooals men ziet uit geloofwaardig, achtenswaardig, lofwaardig, eerwaardig, eerbiedwaardig, prijzenswaardig, beminnenswaardig; matig, zooals blijkt uit rechtmatig, doelmatig, plichtmatig, kunstmatig, enz.

Het zal uit het boven gezegde duidelijk zijn gebleken, hoeveel woorden onze taal rijker is geworden, door al de voor- en achtervoegsels, welke zij bezit, te verbinden met woorden van allerlei soort, en hoeveel nieuwe woor-

[1]) Zie over dit onderwerp Beckering Vinckers, Taal en Taalstudie, dl. 1, bl. 392.

den men door combineeren verkrijgen kan, door twee op zichzelf bestaande woorden met elkander in verbinding te brengen. Laten wij nu beproeven te berekenen, hoeveel woorden er zijn in onze taal. Het spreekt vanzelf, dat eene dergelijke vraag slechts bij benadering kan worden beantwoord, doch eene nauwkeurige berekening zal niemand verlangen. Nemen wij b.v. het woordenboek van Van Dale tot maatstaf, dan krijgen wij, daar op één blad van vier kolommen gemiddeld 150 woorden voorkomen (behalve op vel 5–12 en vel 60–70 [1]), waar niet meer dan 35 woorden gemiddeld op een blad staan), voor elk van 65 bladen $65 \times 150 \times 8$, d. i. 65×1200, dus 78000, en voor ieder der overige 17 bladen $17 \times 35 \times 8$, d. i. 17×280, dus 4760, derhalve in het geheel ongeveer 83000 woorden. Rekent men daar nu aan den eenen kant af omstreeks 2000 vreemde, welke het burgerrecht niet hebben verkregen, dan houdt men 81000 woorden over, doch voegt men daarbij weder de Nederlandsche kunsttermen en andere woorden, die bij Van Dale niet staan opgeteekend, en vooral de vele, die alleen in dialecten voorkomen (en hoeveel dialecten, wanneer wij die van de Zuidelijke Nederlanden, gelijk wij doen moeten, mederekenen!), dan komen wij, indien wij dit getal op eenige duizenden stellen (immers de woordenboeken van Schuermans en De Bo staan voor het grootste deel gevuld met woorden, die in de algemeene taal ontbreken), tot de slotsom, dat het Nederlandsch 90,000 woorden rijk is [2]). En dat aantal woorden neemt dagelijks

---

[1]) Hier is het Nederlandsch Woordenboek op den voet gevolgd en is Van Dale dus veel uitvoeriger dan in de overige gedeelten, waarvoor het Nederlandsch Woordenboek niet als voorbeeld kon dienen.

[2]) In den Nutsalmanak van 1884 sprak ik van „ver over de 100,000 woorden". Ik had toen de ongelijkmatigheid in Van Dale over het hoofd gezien. Misschien ben ik nu in het andere uiterste vervallen, doch ik wilde in geen geval te veel zeggen.

toe; in alle woordenboeken, die in den laatsten tijd in verschillende talen, b.v. in het Engelsch, verschenen, was het aantal woorden aanmerkelijk grooter dan in die, welke eenigen tijd vroeger waren uitgekomen. En nu mag een gedeelte van dat verschil ongetwijfeld worden toegeschreven aan de grootere nauwkeurigheid der woordenboekschrijvers, het komt zeker ook voor een deel, doordat de taal zelve rijker wordt aan nieuwe afgeleide en samengestelde woorden voor nieuwe begrippen, waarvoor tengevolge van de toenemende beschaving, vooruitgang en weelde, en de zich steeds meer ontwikkelende kunsten en wetenschappen, nieuwe namen noodig zijn. Waarlijk, men heeft alle reden om van den woordenschat onzer taal te spreken, en de taal te bewonderen, welke in alle nieuwe behoeften weet te voorzien en de kunst zoowel als de wetenschap, ook in hare grootste vorderingen, getrouw ter zijde en ten dienste staat.

En dit zijn nu verschijnselen, die in onze eigene eeuw plaats vinden en beperkt zijn tot een betrekkelijk klein aantal jaren; doch indien wij de woordenboeken uit een vroeger tijdperk raadplegen, zullen wij natuurlijk oneindig grootere verschillen vinden. Het woordenboek van Kiliaen (van omstreeks 1600) bevat ongeveer 35000 woorden. Het door mij bewerkte Middelnederlandsch Woordenboek (1200–1500) bevat gemiddeld 100 woorden per vel, dus zal het geheele werk, dat bestaan zal uit zes deelen van omstreeks 68 vel (den omvang van het tweede deel; het eerste deel is 50 vel groot, doch het supplement zal meer dan 18 vellen bedragen) ongeveer 40000 woorden bevatten. Laten wij nu aannemen, dat wij niet alle woorden kennen, die door onze voorvaderen werden gebruikt of althans konden gebruikt worden, en daarvoor een getal van 5000 stellen, dan klimt het getal Middelneder-

landsche woorden tot 45000, en bedraagt dus ongeveer de helft van de som der hedendaagsche taalmiddelen.

En hoeveel van die woorden heeft nu een mensch voor zijne dagelijksche behoeften noodig? Eene niet onbelangrijke vraag, want eerst als wij die kunnen beantwoorden, weten wij ongeveer, hoe de verhouding is van den taalschat tot de bestaande behoefte. Dat de voorraad woorden grooter zal zijn dan iemand behoeft, is al aanstonds duidelijk; want een woordenboek bevat allerlei afleidingen en samenstellingen, aan welker gebruik bijna nooit behoefte bestaat; allerlei termen en woorden uit verschillende bedrijven en ambachten, welke in den regel slechts gebruikt worden door de mannen van het vak; allerlei verouderende woorden en uitdrukkingen, die nog maar in enkele kringen worden gebruikt en verstaan, en allerlei deftige en weinig gebruikelijke woorden, waarvan men zich alleen bij hoogst plechtige gelegenheden bedient. Bovendien zijn er in de tongvallen een groot aantal woorden — en die behooren, gelijk wij boven zagen, ook tot den taalschat —, waarvan het grootste deel der bevolking het bestaan zelfs niet vermoedt. Doch hoeveel grooter ongeveer de voorraad is dan de behoefte, moeten wij nog zien te weten te komen.

Het spreekt vanzelf, dat het aantal woorden, hetwelk iemand noodig heeft, niet bij alle menschen even groot zal zijn. Een daglooner zal minder woorden behoeven dan een winkelier; deze weder minder dan een ambtenaar; deze zal weder bij een man der wetenschap of der kunst achterstaan, en de meeste woorden zullen wel noodig zijn voor een wijsgeer, een redenaar, een dichter. Hoe enger de kring van gedachten, des te kleiner de woordvoorraad, welke iemand behoeft. Hij is grooter naarmate iemand meer en dieper en over meer verschillende onderwerpen nadenkt, want om te denken heeft men, daar men steeds denkt in eene bepaalde taal,

woorden noodig. Hoeveel woorden nu die verschillende personen behoeven, is zeer moeilijk te bepalen, en ik zou hier aan het einde van dit hoofdstuk en aan de grenzen mijner kennis gekomen zijn, indien ik niet enkele gegevens over dit onderwerp kon putten uit de even leerrijke als onderhoudende „Lectures on the Science of Language" van den beroemden Max Müller. Wat hij voor Engelschen opgeeft, zal wel ook gelden voor Nederlanders uit een zelfden stand en van een zelfden trap van beschaving. Er zijn boeren, aldus verhaalt hij, die volgens eene mededeeling van een Engelsch geestelijke, een voorraad hebben van slechts 300 woorden. Een welopgevoed Engelschman, die gestudeerd heeft en de letterkunde van den dag bijhoudt, heeft genoeg aan tusschen de 3000 en 4000 woorden. Dit getal moge bij de meest ontwikkelde en welsprekende denkers van het menschelijk geslacht stijgen tot 10000, zelfs dan heeft de meest ontwikkelde Nederlander nog slechts een negende deel noodig van hetgeen de taalschat oplevert. Het Oude Testament zegt al, wat het te zeggen heeft, met 5642 woorden. Milton had voor zijne werken 8000 woorden noodig, en Shakespeare, die meer dan eenig ander schrijver afwisseling bracht in de uitdrukking zijner gedachten, had aan 15000 woorden genoeg. Er is dus voorloopig geene vrees, dat de taal voor onze ontwikkeling zal te kort schieten, en dat zij ons in onze vaart, al is onze vooruitgang ook nogzoo snel, niet zal kunnen bijhouden.

4. Invloed van andere talen op het Nederlandsch.

In het vorige hoofdstuk, waar in hoofdtrekken is medegedeeld, hoe het Nederlandsch, als eene der Germaansche talen aan zijn woordvoorraad gekomen is, is opzettelijk

niet gesproken over den invloed van vreemde talen op den woordenschat onzer taal, omdat die van zooveel gewicht is, dat hij eene afzonderlijke bespreking verdient. Van den Germaanschen tijd af tot het tegenwoordige oogenblik toe heeft onze taal aanhoudend aan dezen invloed blootgestaan, en welke de gevolgen daarvan geweest zijn — de voordeelige zoowel als de nadeelige —, en van welke zijden en op welke verschillende wijzen die invloed op onze taal heeft gewerkt, zal in de volgende bladzijden worden geschetst.

In het ondervinden van den hier bedoelden invloed staat onze taal niet alleen. In het algemeen kan men zeggen, dat iedere taal er aan blootstaat, als het volk niet door zijne ligging afgescheiden is van andere volken, gelijk de IJslanders, en als het niet stelselmatig het verkeer met andere volken vermijdt, gelijk de Spartanen. Deze invloed werkt, doordat er persoonlijk verkeer tusschen twee volken plaats heeft, hetzij wanneer zij aan elkander grenzende landen bewonen, hetzij wanneer een gedeelte van het eene volk zich onder het andere vestigt. In eene taal kan men niet alleen afgespiegeld zien de geestesontwikkeling van het volk, dat die taal spreekt, maar ook een goed deel van hare lotgevallen, van hare uitwendige geschiedenis. De taal kan ons leeren, vanwaar voor een volk zijne toenemende beschaving gekomen is, aan welke volken het voor zijne ontwikkeling de meeste verplichtingen heeft, soms ook in welken tijd het die nieuwe begrippen heeft leeren kennen, en nu en dan kan zij zelfs vragen dienaangaande beantwoorden, welke de ethnologie niet oplossen kan.

Het Fransch b.v. met zijne talrijke Germaansche elementen spreekt ons van den tijd, toen de Franken, na Gallië op de Romeinen veroverd te hebben, voor de macht der Romeinsche beschaving moesten bukken en de taal

der overwonnenen aannamen, evenwel niet zonder daarop van hunne zijde en door hunne taal invloed uit te oefenen. Het Engelsch, de Germaansch-Romaansche taal, herinnert nog dagelijks aan den tijd, toen Willem van Normandië [1]) Engeland veroverde, uit Frankrijk eene beschaving medebracht, welke die van Engeland verre overtrof, en de taal van zich en zijne hovelingen, soldaten en ambtenaren wist op te dringen aan het Engelsch, dat zich aan dien machtigen invloed niet onttrekken kon. Zoo wijzen de Hebreeuwsche termen en woorden, welke in verschillende Germaansche talen aanwezig zijn, op den invloed, dien de onder de Germanen wonende Joden hebben uitgeoefend.

De op deze wijze overgenomen woorden zijn voor het grootste deel namen van nieuwe begrippen en voorwerpen, en behooren dus meerendeels tot de zelfstandige naamwoorden, en slechts voor een klein gedeelte tot de werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden; immers men zal door een nieuw volk niet zoo licht nieuwe eigenschappen der dingen of werkingen en toestanden leeren kennen als nieuwe voorwerpen. Op deze wijze neemt het eene volk van het andere over; met volk is hier bepaaldelijk bedoeld eene tegenstelling met de beschaafden en geleerden, die ook medewerken aan het overnemen en invoeren van vreemde woorden. Doch terwijl het volk het als bij toeval doet, omdat het aan een woord behoefte gevoelt en het in dit geval bijna altijd plaats heeft om eene leemte aan te vullen, geschiedt het door de geleerden en de beschaafden opzettelijk en met voorbedachten rade, en volstrekt niet altijd om in eene bestaande behoefte te voorzien, integendeel vaak worden woorden overgenomen, die heel goed gemist kunnen worden, ja een inheemsch

[1]) Ook de Noormannen hebben, evenals de Franken, voor de macht der Romaansche beschaving moeten onderdoen, ook zij namen de Fransche taal aan.

woord, dat even goed voor de omschrijving van het begrip dienen kan, op den achtergrond dringen of zelfs geheel in onbruik doen geraken.

Terwijl het overnemen der eerste soort van woorden gaat door het verkeer, geschiedt de tweede wijze door het lezen van boeken; de eerste brengt in den regel slechts nieuwe zelfstandige naamwoorden, de tweede, behalve deze, ook werkwoorden en eigenschapswoorden in de taal; ja zelfs kunnen daardoor middelen tot woordvorming uit eene vreemde taal worden ontleend en nieuwe inheemsche woorden naar het voorbeeld van vreemde worden gevormd. Het valt in het oog, dat deze wijze van overnemen veel dieper in de taal ingrijpt, want, al mogen ook schijnbaar de woorden van deze soort niet door het eigenlijke volk worden overgenomen, langzamerhand dringen zij ook daartoe door en ontvangen het burgerrecht; vele er van worden niet eens meer als vreemdelingen behandeld, maar kleeden zich in een gewaad, dat van dat der inboorlingen niet is te onderscheiden, b.v. door den klemtoon te verplaatsen, een inheemschen uitgang aan te nemen enz. Voorbeelden zullen straks het hier gezegde duidelijk maken.

Men moet de aan vreemde talen ontleende woorden in onze taal in twee hoofdsoorten verdeelen, nl. die welke reeds in het Westgermaansch waren opgenomen, toen zij nog geen zelfstandig leven leidde, en waarvan wij dus het grootste gedeelte ook in de verwante talen terugvinden, en die, welke zij heeft ontleend, nadat zij zich van de andere Germaansche talen had afgescheiden. De eerste soort is natuurlijk veel ouder, en de daartoe behoorende woorden zullen dus in den regel veel minder gemakkelijk als vreemdelingen te herkennen zijn. De tweede onderscheidt zich meestal door een gewaad, dat op het eerste gezicht zich als vreemd doet kennen. Doch ook bij deze

verschilt het veel, of zij voor langeren dan wel voor korten tijd zijn overgenomen, en als zulke woorden eenmaal tot het volk zijn doorgedrongen, ondergaan ook zij soms allerlei vervormingen en samentrekkingen, die ook deze op echt Nederlandsche doen gelijken.

Het getal woorden van de eerste zoowel als van de tweede soort is ongemeen groot, want het Germaansch heeft steeds eene groote neiging betoond voor het in zich opnemen van vreemde woorden, en de voorliefde van ons volk voor het vreemde, het uitheemsche, is bekend. Laten wij beginnen met het begin, en zien welke woorden in het oudste Germaansch aan andere talen ontleend zijn. Hier kan men over het getal der overgenomen woorden geen juist oordeel vellen, omdat in dit tijdperk slechts bij weinige met zekerheid kan worden uitgemaakt, welke taal van de beide, waarin wij een gelijkluidend woord aantreffen, het woord heeft ontleend. Doch het is althans vrij zeker, dat de woorden appel, zilver en hennep[1]) niet tot het oorspronkelijke Germaansch hebben behoord, maar van welk volk de woorden ontleend zijn, is niet meer uit te maken. Later, doch insgelijks in den voorhistorischen tijd, zijn de Germanen in aanraking geweest met de Finnen en de Kelten. Van de Finnen weten wij dit uit de niet onaanzienlijke Germaansche bestanddeelen, die in het Finsch zijn gevonden [2]). Het omgekeerde geval, dat nl. de Germanen enkele woorden van de Finnen hebben overgenomen, zal zich dus ook wel hebben voorgedaan. Doch die aan te wijzen, daartoe zijn wij niet in staat.

Van inniger aard en langeren duur zijn geweest de be-

---

[1]) Ook zonder dat daarnaar telkens weder opzettelijk wordt verwezen, zal de belangstellende lezer wel voor meer bijzonderheden, dan hier vermeld worden, de woordenboeken van Kluge en Franck raadplegen.

[2]) Vgl. Gallee, Gutiska 2.

trekkingen tusschen de Germanen en de Kelten. En dit is niet meer dan natuurlijk, want de Germanen hebben zich in West-Europa gevestigd op het gebied der Kelten. Dit blijkt uit allerlei namen van plaatsen, rivieren enz.; zoo zijn b.v. van Keltischen oorsprong de Rijn, Nijmegen, Loosduinen (indien dit nl., en niet Leiden, het Romeinsche Lugdunum Batavorum is), en misschien ook de naam Germanen zelf. Ook wat de inrichting van den staat betreft zijn de Kelten niet zonder invloed geweest op de Germanen. Hier vinden wij, als van de Kelten overgenomen, de woorden ambacht en ambt (dat met ambacht één in oorsprong is), en het znw. en bnw. rijk (oorspronkelijk machtig, welke beteekenis het woord nog heeft in het mnl. rike God en in het eng. rich, van spijzen gebruikt), hoe Germaansch dit er thans ook moge uitzien; vgl. Keltische eigennamen, ons uit Caesar bekend, als Ambiorix, Dumnorix, Vercingetorix. Verder zijn waarschijnlijk van Keltischen oorsprong de woorden duin, valk en havik. De woorden, welke wij uit het Keltisch hebben gekregen door eene andere taal, b.v. door het Fransch, zooals bek, harnas, baron e. a., blijven hier natuurlijk buiten rekening.

Insgelijks reeds in den vóórhistorischen tijd begint de invloed van het Latijn op het Germaansch te werken, met en door de persoonlijke aanraking van de beide volken: men kan het begin er van stellen in den tijd, waarin onze jaartelling aanvangt en nog steeds duurt zij voort, al is het dan ook in mindere mate, en minder duidelijk merkbaar, omdat een dergelijk verschijnsel vooral uit de uitkomsten is waar te nemen. Het Latijn, het stijve, onbuigzame Latijn, waarin zich zoo duidelijk de volksaard der strakke, strenge, deftige Romeinen weerspiegelt, dat ons nu en dan voorkomt zelve eene toga te dragen, heeft op alle talen der

volken, waarmede de Romeinen in aanraking kwamen, een ontzaglijken invloed uitgeoefend, welke in latere tijden slechts overtroffen zou worden door den invloed der Romaansche beschaving, insgelijks oorspronkelijk van Rome uitgegaan en naar haar genoemd. Dit verschijnsel is eenig in de geschiedenis der taal, dat het dialect eener stad zich tot den rang van wereldtaal weet te verheffen, in de talen der volken van zuid-westelijk Europa nieuwe vormen weet aan te nemen en zich weet te verjongen; met deze Zuid-Amerika voor zich verovert; het Engelsch doortrekt en hiermede zich een weg baant ook tot het noordelijk deel der Nieuwe Wereld, en op de beschaving van geheel westelijk Europa haren eigenaardigen stempel drukt. Het Latijn is tot aan het begin der 13de eeuw meesteres en heerscheres geweest in de beschaafde wereld; het was de taal van den staat en der kerk, van het recht en der wetenschap, de gemeenzame omgangstaal der geleerden en van het hooger onderwijs, en de taal van plechtige kerk- en statenvergaderingen. Dit laatste geldt ook van het oosten van Europa; laat ik nu slechts een paar voorbeelden hiervan aanhalen: van het voorafgaande zullen ze op de volgende bladzijden worden medegedeeld.

Ik herinner aan de schoolmeesterachtige opmerking van een monnik op de kerkvergadering van Constans, onder keizer Sigismund tot dezen gericht, toen hij bij ongeluk het geslacht van schisma, dat onz. is, vrouwelijk gemaakt had in de woorden: „Videte, Patres, ut eradicetis schismam Hussitarum", waarop een monnik hem in de rede viel met den uitroep: „Serenissime Princeps, schisma est generis neutri" [1]). En aan de bekende woorden der Hon-

[1]) Jammer dat Sigismund niet antwoordde: „Audacissime monache, dicendum est: generis neutrius". Hij zou dan de lachers met nog meer recht op zijne zijde gehad hebben.

garen, in de vergadering, waarin Maria Theresia met haar zoontje Jozef II op den arm verscheen, om bij hen hulp te zoeken (1740): „Moriamur pro rege nostro Maria Theresia". In het Latijn werden opgemaakt en geschreven alle contracten, alle acten, alle officiëele stukken, tot aan het begin der 13de eeuw geregeld, en nog lang daarna veelvuldig. En men weet, hoeveel moeite het aan de landtalen gekost heeft, zich aan dezen overheerschenden en gewelddadigen invloed te onttrekken en het taaie, hardnekkige Latijn als het ware van zich af te schudden. En toen men op het goede spoor was, en de invloed van het Latijn begon af te nemen, is de herleving van de studie der classieke letteren gekomen en zijn de humanisten, vol bewondering voor het Latijn en vol minachting voor het inheemsche, het nationale, het Nederlandsch, weder in het Latijn beginnen te schrijven, dat zij aanprezen als de eenige mogelijke taal voor een beschaafd mensch. Vindt men niet in de 17de eeuw nog te onzent tal van beroemde mannen, zooals o. a. Van Baerle, die zich schamen in het Nederlandsch te schrijven of erkennen moeten, daarin niet zoo bijzonder goed thuis te zijn? Van hoevelen in dienzelfden tijd moet in eene geschiedenis der Nederlandsche letterkunde getuigd worden: „zij schreven niet dan, of bijna niet dan Latijnsche verzen"! Hoevele mannen van beschaving en smaak schreven hunne brieven in het Latijn! Al deze en nog verscheidene andere oorzaken hebben medegewerkt, om den invloed van het Latijn op de Nederlandsche en andere Germaansche talen zoo sterk te doen zijn en van zulk een ingrijpenden aard, dat zonder Latijn een degelijke en wetenschappelijke studie dier talen mogelijk noch denkbaar is.

In den vroegsten tijd ontmoeten wij in het Germaansch reeds allerlei namen van planten, dieren, en ook van

begrippen, die tot de noodzakelijkheden of althans tot de veraangenaming van het leven behoorden, en die de Germanen door het verkeer met Italië of van Romeinsche colonisten in Germanië leerden kennen.

Doch men moet uit een woord, dat de Germanen ontleenden, niet al te spoedig het besluit trekken, dat zij het begrip, ter uitdrukking waarvan het dient, niet kenden. Hoe zou het mogelijk wezen, dat zij de begrippen plant en vrucht, dat Latijnsche woorden zijn, niet zouden hebben gekend? Doch hier vinden wij al dadelijk de bevestiging van het boven gezegde, dat vaak een inheemsch woord door het vreemde woord werd verdrongen. Ook kan een woord met eene verbeterde kunst ingevoerd zijn, terwijl met de oude, gebrekkige wijze van doen het oude inheemsche woord op den achtergrond treedt. Zou men b.v. uit koken, dat aan het Latijn is ontleend, willen opmaken, dat de Germanen slechts rauwe spijzen gegeten hebben, vóórdat zij met de Romeinen in aanraking kwamen? Dit zal niemand beweren. Zou men uit wijn, dat van het Latijnsche vinum afkomt, mogen afleiden, dat de Germanen den wijn eerst door de Romeinen hebben leeren kennen? Hoogstens kan men dit beweren van den wijn uit druiven verkregen, doch dat de Germanen wijn uit vruchten konden bereiden, bewijst het Gotische znw. leithus, dat ook in andere Germaansche talen voorkomt.

Laten wij nu zien, op welke gebieden der beschaving de Latijnsche invloed heeft gewerkt. Uit de dierenwereld werden den Germanen door de Romeinen bekend [1]) de olifant, het muildier, de panter, de marmot, de mythische draak, de oester, de mossel, de luipaard, de leeuw, de tortel, de struisvogel, de

[1]) Vgl. Victor Hehn, Kulturpflanzen und Hausthiere, 2de druk, 1874.

tijger, de pauw; ook het algemeene begrip beest is aan het Latijn ontleend en wist zich naast dier eene plaats te veroveren. Paard is insgelijks uit het middeleeuwsche Latijn afkomstig, doch er was natuurlijk een woord voor in het Germaansch, en dit was het thans tot de dichterlijke taal behoorende ros; dat het een gewoon prozawoord geweest is, blijkt nog heden uit roskam. Onder de namen van vruchten treffen wij aan, als aan het Latijn ontleend, de amandel, de kastanje, de kers, de kwee, de mispel, de moerbei, de pruim, de peer, de rozijn, de vijg, benevens het woord vrucht zelf, dat het Germaansche akran heeft verdrongen. Van onze boom- en plantennamen zijn van Latijnschen oorsprong, het woord plant zelf (waarvoor het Germaansche woord toevallig in het Gotisch niet voorkomt), de ceder, de cypres, de kamperfoelie, de lelie, de roos, de laurier, de olm, de pijnboom, de salie, de palm, de populier, de venkel, het viooltje.

Van de stoffen en metalen danken de Germanen aan de Romeinen de kennis van koper, gips, marmer, puimsteen, gom, git, krijt, menie, olie, pek, terpentijn en het woord voor het algemeene begrip metaal, waarnaast later het ndl. delfstof in gebruik is gekomen. Van de tuingroenten en moeskruiden asperge, eppe of selderij, peterselie, komkommer, kool, kroot, raap, beet of biet, ui of ajuin, kervel en pompoen.

Verder heeft de invloed der Romeinsche beschaving ook op verschillende gebieden van het Germaansche leven sterk gewerkt. Vooreerst op dat der bouwkunst, waar wij aantreffen de aan het Latijn ontleende woorden mortel, kelder, kerker, plaats, zolder, post (in deurpost), spijker (in den zin van voorraadschuur), straat, poort, kamer, paal, muur (naast het Ger-

maansche wand en weeg, over in weegluis), opper-(man), plank, wal, put, toren, tegel en pleister. Ten tweede op het gebied van wijn- en landbouw, waar van Romeinschen oorsprong zijn wijn (uit druiven bereid), most, enten, kouter, sikkel, vork, oogst, vlegel; doch voor enkele hiervan zijn ook Germaansche woorden in gebruik geweest en nog bekend, nl. mes, (ploeg)-schaar, zeissen, gaffel, got. asans (oogst, vgl. hd. ernte) en hd. dreschel, dat thans vermoedelijk dorschel zou luiden. Ten derde op het gebied der kookkunst, waar ontleend zijn het ww. koken (dat het Germaansche zieden heeft verdrongen), en de znw. kok, spijs (waarnaast het Germaansche mats in gebruik geweest is), boter, azijn, olie, keuken, peper, zemelen, vijver (als bewaarplaats voor levende visch); benevens voor namen van allerlei keukengereedschappen en huisraad aker, beker, bus, bekken, keten en ketting, kop, schotel, flesch, kelk, kuip, kist, zak, plaat, disch, tafel (naast een Germaansch biut in gebruik gekomen), lamp, kandelaar, lantaarn, spiegel en mortier.

Op het gebied van den handel zijn aan het Latijn ontleend de woorden mud, ons, mijl, pond, munt, markt, tins, tol en unster. Op het gebied der schrijfkunst danken wij aan het Latijn de woorden schrijven (dat met de verbeterde kunst ingevoerd is; het Oudgermaansche woord er voor was wrîtan, ingriffen, dat in het Engelsch write voortleeft), dichten, kaart, inkt, vers, ouwel, papier, letter, lijn, regel, noot, penseel, nommer, proza, stijl, perkament, pen, brief en zegel. Op het gebied der geneeskunde vinden wij de woorden arts, spatel, pleister, pil, medicijn, kuur, kanker, koliek, dokter, kolder, pest, puist, karbonkel en pijn; en van de lichaamsdeelen de woorden

plant (van den voet), pols en palm (van de hand). Van de begrippen, voor krijgskunde en staatsinrichting noodig, zijn slechts zeer enkele overgenomen; zij zijn kamp, pijl en lans; en keizer, kroon. De meeste dezer woorden zijn in zeer ouden tijd ontleend; dit blijkt uit het feit, dat in sommige de Latijnsche *c* hier nog als *k* wordt uitgesproken (b.v. keizer, kelder, kerker, kist, kervel) en dat in andere de medeklinkers aan de Hoogduitsche klankverschuiving hebben deelgenomen (b.v. pflanze, zins, pfosten, pforte, pfalts, ziegel).

Met het christendom, dat in West-Europa, behalve door Iersche, ook door Romeinsche predikers aan de Germanen gebracht werd, en vooral van Rome uit vasten voet in Germanië wist te verkrijgen, kwam een nieuwe vloed van Latijnsche woorden tot ons. Enkele woorden zijn ook rechtstreeks uit het Grieksch in het Germaansch gekomen, en wel door bemiddeling van de Goten, en daaronder een der gewichtigste, nl. het woord kerk. Andere uit het Grieksch ontleende woorden zijn paap, paus, pinksteren, duivel. Bijna al de overige zijn aan het Latijn ontleend; ook hierbij zijn vele Grieksche woorden, doch die zijn eerst door het Latijn in het Germaansch gedrongen; o. a. vinden wij hier namen voor kerkelijke ambten en waardigheden, als abt (op zijne beurt uit het Hebreeuwsch gekomen), deken, priester, monnik, non, proost, koster, bisschop, diaken, hermiet, klerk, kardinaal, kanunnik, sint, prelaat, peter, meter, ook leek, martelaar, engel en pelgrim. Voor kerkelijke gebouwen en voorwerpen, vinden wij Latijnsche namen in kluis, klooster, dom, school, altaar, kansel, krypt en krocht (krot); kathedraal, kapel, monster, orgel, bijbel, schrift, kruis, tempel, testament.

Van namen voor kerkelijke gebruiken en plechtigheden, zijn aan het Latijn ontleend mis, vormen, offer, psalm, sacrament, tekst, vieren, kruin, aalmoes, bul, feest, zegen, prediken, kapittel, vesper, metten; enz.

Voor enkele begrippen worden namen gevonden, afkomstig van de oudere Germaansche talen, zooals hel; andere werden in nieuwe beteekenissen gebruikt, zooals hemel, doch de meeste Germaansche woorden werden in de kerktaal door Latijnsche vervangen. Tempel b.v. verdreef het (Gotische) Germaansche alhs, nog over in alsem, eig. tempelzaad, offerzaad; testament kwam in de plaats van triggva, d. i. trouw; kruis van galg; evangelie van godspel (eng. gospel), altaar van wîchbed, plaats waar het heilige, het offer neergelegd werd; enz.

Als de taal van het recht en van den staat, de officieele taal, drong het Latijn aan de Germanen de namen der maanden op, die zoo algemeen zijn geworden, dat velen de Nederlandsche namen Hooimaand, Oogstmaand, Wijnmaand enz. niet eens meer verstaan; verder leverde het den naam Zaterdag, en allerlei woorden, in de praktijk gebruikelijk, als advocaat, cijns, servituut, hypotheek, decreet, edict, notaris, protocol, minuut; de verdeeling van den tijd in uren en minuten; pacht, provoost, post, zegel, voogd enz.

En wie zal het aantal Latijnsche woorden tellen, dat door het Latijn als taal der geleerden en van het hooger onderwijs het burgerrecht heeft verkregen, niet altijd zonder daardoor een Nederlandsch woord op den achtergrond te dringen of geheel in onbruik te doen geraken? Tal van woorden, op onderwijs en wetenschappen betrekking hebbende,

namen van ziekten, kunsttermen van wetenschappen, namen van ambten van gestudeerde personen, en van al wat met onze gymnasiën en universiteiten in betrekking staat, worden in het Latijn genoemd. Ze op te sommen is onnoodig; men kan ze bij dozijnen tellen.

In de Nederlandsche spraakkunst is het niet anders gesteld; bijna al de daar gebruikte termen zijn Latijnsche, of, niet altijd even gelukkig, naar een Latijnsch voorbeeld gevormd. Verscheidene zijn zelfs niet te verstaan, als men niet weet, van welk Latijnsch woord zij de vertaling zijn. Aantoonende en aanvoegende wijs zijn plompe en mislukte vertalingen van indicativus en conjunctivus modus; het onzijdig geslacht dankt zijn oorsprong aan het lat. neutrum, dat geen van beide (d. i. noch mannelijk noch vrouwelijk) beteekent; voornaamwoord is gevormd naar pronomen, deelwoord naar participium, het smakelooze tusschenwerpsel naar lat. interjectio. En zelfs in onze (niet alleen der gestudeerden) dagelijksche omgangstaal zijn verscheidene aan het Latijn ontleende woorden, welke ook tot het eigenlijke volk zijn doorgedrongen, zooals quibus, alias, etcetera, item, ilico, iets in esse brengen, inkluis, e. a. En andere weder zijn Nederlandsch, doch, evenals de boven genoemde spraakkunstige termen, naar een Latijnsch voorbeeld gevormd zooals barmhartig, naar lat. misericors; omstandigheden naar lat. circumstantiae; afgetrokken naar lat. abstractus; voornaam naar lat. praecipuus; zorg dragen naar lat. curam gerere; een leven leiden naar lat. vitam ducere.

Indien men nu aan dit alles toevoegt de namen van werkingen, waarvoor wij woorden aan het Latijn hebben ontleend, als falen, duren, kosten, kapen,

laven, ronken, koozen, koppelen, vormen, lenigen, (ver)delgen, pogen, en van namen voor eigenschappen of hoedanigheden, zooals sober, leep, vaag, laks, klaar, kort, zeker, dubbel en plat, dan heeft men een vrij volledig overzicht van den diep ingrijpenden invloed van het Latijn op de Nederlandsche taal, als onderdeel der Germaansche talen.

Soortgelijke verschijnselen zullen wij waarnemen bij den invloed der andere talen, die op de onze hebben gewerkt van den tijd af, dat onze taal zich zelfstandig is gaan ontwikkelen, d. i. sedert het middeleeuwsche tijdvak. Ook deze hangt nauw samen met de lotgevallen en de geschiedenis van het volk; evenals in het eerste tijdperk van den invloed van het Latijn werkt deze vooreerst rechtstreeks door de aanraking der beide volken, wier talen invloed op elkander uitoefenen, en ten tweede door de lezing der in die talen geschreven boeken; de navolging van hetgeen men daarin vindt, door schrijvers en lezers, en het overnemen dier termen en woorden door eene lagere klasse der maatschappij, welke niet zelve die boeken leest noch onmiddellijk aan den invloed daarvan blootstaat, maar niet gaarne bij de beschaafden wil achterstaan. Veel hangt ook in dezen af van het regeerende vorstenhuis en van de taal, die aan het hof wordt gesproken, want daarnaar richten zich, altijd door de den mensch (van Darwin) aangeboren navolgingszucht, gaarne de hooge standen, en dan weder de minder hooge, en eindelijk de lagere. Men denke zich slechts, welk een diep ingrijpenden invloed op het Engelsch is uitgegaan van de taal van het hof van Willem den Veroveraar, die door hem uit Frankrijk was medegebracht en het geheele Engelsch heeft doortrokken.

Nederland is in dezen niet gelukkig geweest. Van het midden der veertiende eeuw af heeft het steeds vorsten

gehad uit buitenlandsche stamhuizen gesproten. Eerst kwam, na de Henegouwsche, dus Nederlandsche, graven het Beiersche stamhuis, hetgeen natuurlijk eenigen invloed van het Duitsch ten gevolge had. Daarop volgden de Bourgondische hertogen, die de deur voor den Franschen invloed nog wijder openzetten dan zij reeds stond, en sedert dien tijd is zij daarvoor nooit meer gesloten geweest. Ook het stamhuis onzer stadhouders en koningen was van uitheemschen oorsprong; hoewel Duitscher van geboorte, was de taal, waarin Willem van Oranje zich bij voorkeur uitdrukte, het Fransch, zooals blijkt uit zijne laatste woorden. En zoo is het altijd gebleven: het Fransch bleef de taal van het hof, de hovelingen, den adel, de hooge kringen.

Behalve dezen rechtstreekschen invloed, dien wij nog meer in bijzonderheden zullen nagaan, is natuurlijk ook in dit tijdperk evenmin uitgesloten die, welke middellijk door andere talen plaats grijpt, en waarvan eveneens de voornaamste bijzonderheden zullen worden medegedeeld.

Laten wij beginnen met den invloed van het Fransch. Deze begint in de middeleeuwen, vooral na de kruistochten, waarop en waardoor verschillende volken, die tot nog toe in afzondering geleefd hadden, met elkander, en o. a. ook met de Franschen, in aanraking kwamen. De laatsten hadden toen in beschaving, in fijne vormen, in litterarische ontwikkeling eene hoogte bereikt, zooals geen ander volk van Europa, en de volken, die deze door verkeer met de Franschen nu van nabij konden leeren kennen, geraakten zoo zeer onder den invloed er van, dat men kan zeggen, dat van dien tijd tot het tegenwoordige oogenblik Fransche taal en zeden, Fransche modes en beschaving, Fransche letteren en vormen voor Europa als voorbeelden en modellen hebben gegolden. Verreweg het grootste deel

van de Middelnederlandsche letterkunde, voor zoover niet uit het Latijn vertaald, is eene vertaling van Fransche dichtwerken; zelfs de Reinaert, het meesterwerk der Middelnederlandsche letterkunde, dat aan zijn Nederlandschen bewerker zijne verbreiding door Europa dankt, is aan het Fransch ontleend. Geen wonder, dat eene macht van Fransche woorden met betrekking tot feesten en vermaken, zang en dans, muziek en poëzie, steekspelen en jacht, het Middelnederlandsch overstroomden, en tal van begrippen voor den beschaafden omgang en de uiterlijke vormen der samenleving binnendrongen. Het aantal basterdwoorden in het Middelnederlandsch is legio: vele daarvan zijn weliswaar met de ridderpoëzie weder ondergegaan, maar ook zijn er vele tot den huidigen dag in onze taal in zwang gebleven. In het woordenboek van Kiliaen bedraagt het getal der aan het Fransch ontleende, afzonderlijk door hem genoemde, woorden niet minder dan 2000, en daaronder zijn niet eens begrepen de Fransche basterdwoorden, die toen reeds het burgerrecht hadden verkregen.

De rederijkerskamers, welke eveneens naar Fransche voorbeelden werkten, en het uit Frankrijk afkomstige Bourgondische gravenhuis hebben in dezen ook al geen goed gedaan; de regeeringsstukken en de rechtstaal dier dagen wemelden van Fransche woorden; ja, zoo sterk was de invloed van het Fransch, dat zelfs zij, die er zich tegen wilden verzetten, er door werden medegesleept, en b.v. Hooft veel minder streng was in het gebruiken van Fransche dan van Latijnsche woorden. Van dezen, door de navolgingszucht van ons volk en een Franschsprekenden adel nog versterkten, invloed zal het niet noodig zijn vele voorbeelden te geven: ik zal met eenige der sterkst sprekende volstaan. In de eerste plaats wijs ik op hetgeen onze taal van middelen tot woordvorming aan het Fransch

heeft ontleend: op het niet geringe aantal oorspronkelijk Fransche achtervoegsels of basterduitgangen, nl. -ment, -age, -uur (in kwetsuur en glazuur), -eeren (fr. -er met den ndl. uitgang der werkwoorden vermeerderd), -es of -esse, -ier, -eel, -et (b.v. in staket, helmet, klinket), -ist (in bloemist, fluitist, klokkenist), -ij, -teit (in stommiteit en flauwiteit), en -lei (met telwoorden samengesteld). Vervolgens op een aantal woorden, naar een Fransch voorbeeld gevormd, zooals stichten (als godsdienstige term) naar édifier, kleinzoon naar petit-fils, schoondochter naar belle-fille; grootvader naar grand-père; het hof maken naar faire la cour; met iemand breken naar rompre avec quelqu'un; gevaar loopen, naar fr. courir risque; verstrooid naar distrait; vertegenwoordigen naar représenter; schitteren door zijne afwezigheid; enz. Verder op het verlies van het voornaamwoord van den tweeden persoon enkelvoud du, dat door de navolging van het gebruik van het Fransche vous in plaats van tu is in de hand gewerkt; op de uitspraak van ndl. u als u in plaats van oe; op het groote aantal Fransche woorden, dat zelfs de lagere volksklasse vaak in een zeer verknoeiden en verbasterden vorm in den mond heeft, zooals krant (van courant) in de uitdrukking krant en zet, astrant (van fr. assurant), krek (van fr. correct), repplement (van fr. rappelement), crupties (van fr. corruptions), parmantig (van fr. parement, feestgewaad), treiteren (van fr. traiter), koejeneeren (van fr. cojonner), permetatie (van fr. parentage), complement (van fr. compliment); casueel (van fr. casuel), enz.

Eindelijk wijs ik op den invloed van den klemtoon der Fransche woorden en der basterduitgangen, waardoor echt

Nederlandsche achtervoegsels van accent veranderd zijn; zoo is b.v. de klemtoon der woorden op -in gewijzigd onder den invloed der woorden op -es; die van goddeloos onder dien van Fransche woorden op -eux, mnl. -oos. Hierover meer in een volgend hoodstuk over den klemtoon in het Nederlandsch.

Van ééne soort van woorden moet hier nog melding worden gemaakt, nl. van dezulke, die, van Germaanschen oorsprong, in het Fransch zijn overgegaan, en van daar in een Franschen vorm tot ons zijn teruggekeerd. Daartoe behooren o. a. banket, bankier en bankroet, van germ. bank; banier (fr. bannière voor bandière), van germ. band; bivakeeren van fr. bivouac, en dit van hd. beiwacht; blazoen van germ. blazen; bal (danspartij), ballet, ballon, ballade van germ. bal; balkon van germ. balk; dans en dansen van germ. thinsan, trekken, een keten vormen; equipage (verwant met schip), garderobe, garnizoen, graveeren, heraut, loket, loods (verwant met loof, boomloof), mankeeren, soep, schavot, e. a. Zoo heeft men nu en dan ten gevolge van deze eigenaardigheid twee oorspronkelijk identische woorden, die elkander niet meer als gelijken herkennen, b.v. bretel en breidel, rang en ring, fauteuil en vouwstoel, lustre en luister, bal en bal (danspartij), framboos en braambes.

De invloed van andere talen op het Nederlandsch is bij dien van het Latijn en het Fransch niet te vergelijken; toch is hij niet geheel zonder beteekenis. Iedere vreemde taal voert namelijk die woorden toe, welke behooren tot een gebied, waarop het volk, dat die taal spreekt, toongevend is. Zoo is de taal van handel en muziek vol van

Italiaansche termen; die van nijverheid en van het politieke leven van Engelsche (budget, rails, meeting, waggon naast wagen, stoppen (in den zin van ophouden), tender, tram, club, toost, enz.). Het Hoogduitsch heeft in vroegeren tijd betrekkelijk weinig invloed gehad op onze taal: in de middeleeuwen is er alleen eenige Duitsche invloed waar te nemen tijdens en door het Beiersche huis; hij blijkt o. a. duidelijk uit de gedichten van Willem van Hildegaersberch, en uit der Minnen Loop van Dirc Potter [1]). Doch de eigenlijke invloed van het Duitsch op het Nederlandsch dagteekent eerst van de helft der vorige eeuw, het begin van het bloeitijdperk der Duitsche letteren. Eerst van toen af werden Duitsche boeken in Nederland gelezen en in het Nederlandsch vertaald, en was de voornaamste factor voor het overnemen van aan het Duitsch ontleende woorden aanwezig.

Ook deze invloed heeft deels voordeelig, deels nadeelig gewerkt: voordeelig in zoo verre, als wij daardoor weder een niet onaanzienlijk getal nieuwe woorden hebben gekregen, welke wij noode zouden missen, zooals aanstalten, bijval, bijdrage, ets, fluks, freule, gemaal, gehalte, gansch, gevaar, halt, hopman, glans, kreits, ruiter, sage, spiets, stumper, troetelen, uitbundig, vernuft, wals, voorwoord, voorliefde, voorarbeid, waldhoorn e. a. Doch hij heeft niet minder nadeelig gewerkt, omdat het gedachteloos en onoordeelkundig invoeren en overnemen van vreemde woorden het bestaan van eigene, die even goed en nog duidelijker hetzelfde begrip weergeven, in gevaar brengt, en omdat het taalgevoel, het gevoel voor fijne onderscheidingen, vermindert, het logisch bewustzijn verstompt, wanneer

---

[1]) Zie een artikel van J. te Winkel, in Noord en Zuid, dl. 12 bl. 116 vlgg.

woorden van denzelfden vorm als Nederlandsche, doch in eene andere opvatting gebruikt, zich een weg trachten te banen; wanneer men b.v. zich bemoeien gaat gebruiken in den zin van zich beijveren, of ontstellen in den zin van bederven, of billijk in dien van goedkoop, of mild in den zin van zacht.

Eveneens tot schade voor onze taal is het, wanneer allerlei eigenaardige uitdrukkingen uit gemakzucht door één, uit den vreemde ontleend, woord worden vervangen, gelijk b.v. het beruchte daarstellen en het vooral bij natuur- en scheikundigen geliefde optreden. Ik zal hierover niet verder uitweiden; dit onderwerp behoort thuis in een boek, dat tot leidraad en richtsnoer zou moeten dienen bij het schrijven, en tot titel zou moeten hebben, „Juist en onjuist taalgebruik": het is hoog noodig, en zou b.v. moeten ingericht zijn in den trant van het Duitsche boek van Andresen, getiteld: „Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit".

Er is nog één volk te noemen, dat door zijn verkeer met het onze invloed gehad heeft op onze taal, en dat zijn niet de Spanjaarden, van wie wij slechts zeer enkele woorden hebben, als sigaar, enteren, paralechanten (leuteren, zaniken, van sp. para los santos, bij de Heiligen!) en enkele benamingen in het hombre-spel, maar de Joden. De invloed van dezen heeft zich uit den aard der zaak vooral doen gevoelen op de volkstaal. Aan het Hebreeuwsch zijn (door den invloed van het O. T.) b.v. ontleend amen (met beamen), paschen, sabbat, jubeljaar; aan de spreektaal der Joden b.v. bolleboos, gochem, gannef, kapoeres, kit, kausjer, kotsen, lawaai, sjofel, schaggeren.

Al wat verder, ook van de Oostersche talen, in onze taal is ingevoerd, is met uitzondering van eenige weinige Deensche en Noorsche woorden (omkoud, ballast,

grenen(hout), vuren(hout), rendier) en sommige Maleische (bakkeleien, baadje, baar (d. i. groen, nieuweling), oorlam, prouw, rotting, krap, soebatten), door bemiddeling van andere talen in de onze gekomen. Zoo b.v. uit het Turksch bergamot, jakhals, horde (bende), kiosk, karwats, kolbak (ook verbasterd tot klabak); uit het Perzisch azuur, bazar, brons, kabaai, karavaan, mat (in het schaakspel, uitgeput, eig. dood; vandaar ook afmatten), schaak (eig. koning, vandaar schaken), oranje, talisman, tulband en tulp, tamboer, sjaal, suiker, veranda; uit andere Oostersche talen meerkat, smaragd, rijst [1]); ook de niet weinige aan het Arabisch ontleende woorden, welke men vindt bijeengebracht in het boekje van Dozy, getiteld „Oosterlingen" [2]), en waarvan de voornaamste zijn algebra, alkoof, almanak, alcohol, alchimie en chimie, koepel, admiraal, arak, arsenaal, averij, amber, amulet, cijfer, douane, gember, jasmijn, kamfer, kandij, karaf, katoen, koffie, lak, luit, magazijn, masker, matras, riem (pak, bundel), sjorren, saffraan, stroop en tarief.

Vatten wij nu het behandelde nog eens samen en zien wij, welke de oorzaken zijn, en welke de voor- en nadeelen van het overnemen van zoovele vreemde bestanddeelen, als onze taal zich heeft toegeëigend. De eigenlijke oorzaak hebben wij boven reeds besproken: met nieuwe voorwerpen en begrippen, die ons uit den vreemde bekend worden, dringt zeer licht ook de naam een ander land binnen. En dit feit wordt door onze gemakzucht (doch nu zijn wij

[1]) Vergelijk, ook voor de Maleische woorden in onze taal, P. J. Veth, Uit Oost en West, 1888.

[2]). Leiden, 1867.

van oorzaken overgesprongen op redenen, de door den mensch verwerkte oorzaken) in de hand gewerkt: immers het is veel gemakkelijker, een vreemd woord over te nemen, dan zich de moeite te geven om er zelf een te zoeken, hetwelk het nieuwe begrip op eene juiste wijze kenschetst. En als men in de gelegenheid is geweest, vreemde talen te leeren, dan is het eveneens veel gemakkelijker, in een oogenblik van verlegenheid het eerste het beste woord te nemen, dat ons voor den geest komt, dan even na te denken over het juiste Nederlandsche. Hoeveel Nederlanders zijn er, die zooveel gevoel hebben van de waarde hunner taal, dat zij er een oogenblik nadenkens voor over hebben? Vaak wordt ook het vreemde woord gebruikt om een minder aangenamen klank te vermijden, ontstaande door het herhaald gebruik van hetzelfde Nederlandsche. Hier kan men althans op goede gronden zijne handelwijze verdedigen, doch hoevelen zijn er, die er geen andere reden voor kunnen opgeven dan gewoonte of sleur, of bij wie ijdelheid de voornaamste drijfveer is! Men is het zoo lang reeds gewoon; ieder beschaafd mensch doet het; het staat zoo gekleed; in de hooge standen en in de hofkringen is het Fransch de gewone omgangstaal, en die volgt, neen aapt men zoo gaarne na. Men kan er met betrekkelijk weinig moeite zelf den naam van een beschaafd mensch mede verdienen, en een voornaam man kan er zich met weinig moeite door onderscheiden van die kringen, waarmede hij niet gaarne vereenzelvigd wordt. Vandaar dat belachelijke gebruik van Monsieur en Madame e. a.; van s(il) v(ous) p(lait), voor a(ls 't) u b(lieft); van *p. f.* en *p. c.* en *p. p. c.* op naamkaartjes, in plaats van gelukwensch van, deelnemingsbewijs van, afscheidsgroet van; van pardon voor neem niet kwalijk; de nufferij van transpireeren voor (zweeten of)

uitwasemen, van chemise voor hemd, van pantalon voor broek enz., altemaal dingen, een verstandig, degelijk mensch onwaardig.

Ook is een vreemd woord zulk een geschikt middel om daarachter armoede van gedachte of onhelderheid van geest te verbergen. Door een vreemd woord te bezigen, kan men eene quaestie ontduiken, welke anders, als men een Nederlandsch woord gebruikte, ons niet zoo spoedig zou loslaten. Ook is het veel gemakkelijker, daarmede zand te strooien in de oogen van een toehoorder, die meent of meenen kan, dat aan het verkeerd of onvolledig begrijpen zijne eigene gebrekkige kennis de schuld zal zijn. Verwonderen wij ons nog, nu wij al deze redenen kennen, alsook de navolgingszucht van het vreemde, den Nederlander eigen, dat het getal vreemde woorden in onze taal zoo groot is geworden? In het hd. schat men hun getal op 70,000 en heeft men uitgerekend, dat men op de zeven Duitsche één vreemd woord gebruikt.

Indien de verhouding zóó wordt, dan houdt het overnemen van uitheemsche elementen op, een voordeel te zijn, maar is er gevaar, dat de nauwkeurigheid en de juistheid van uitdrukking er onder zullen lijden, en dat de duidelijkheid in de uitdrukking der gedachten er door vermindert. Een vreemd woord leeft niet in dezelfde mate voor onzen geest als een inheemsch; zij hebben geene verwanten, waarmede wij ze onwillekeurig verbinden, noch ook houvast aan andere ons van der jeugd af bekende woorden, die voor ons taalbewustzijn leven. Hoe duidelijk blijkt dit o. a. uit de boven medegedeelde verminkingen van Fransche woorden in den mond des volks. Laat dus ieder, die het wèl meent met zijne taal en gevoel heeft voor hare hooge waarde, de overtuiging mogen koesteren, dat zij door zijn toedoen niet alleen niet minder goed, maar zelfs beter en fijner is ge-

worden. Dat men met oordeel en ernst zoeke naar het rechte Nederlandsche woord op de rechte plaats; dat men niet uit sleur het vreemde woord blijve gebruiken, als er een goed Nederlandsch voor het begrip bestaat, of het vreemde boven het met oordeel gemaakte nieuwe blijve verkiezen, b.v. het onzinnige vélocipède boven het uitstekende rijwiel; het dwaze chemin-de-fer boven het voortreffelijke handkoffer; het onverstaanbare en onhollandsche boemeltrein boven het, naar sukkeldrafje gevormde, glasheldere sukkeltrein. Laat men trachten voor te voren onbekende of nog niet in het Nederlandsch genoemde begrippen goede Nederlandsche woorden te vormen, zooals spoorwagen, briefkaart, draadbericht, betooging[1]) enz. En laten dan allen, die te voren, als zij die woorden voor het eerst hoorden, glimlachten en de schouders ophaalden, van nu af liever medewerken, om, waar zij kunnen, het invoeren van zulke woorden te bevorderen. Een verstandig toezicht op de taal is noodig en kan haar van dwaalwegen afhouden; alleen moet men zorgen, dat dit toezicht nooit bestuurd worde door kamergeleerdheid of doctrinarisme. Men moet eene opene ruimte laten voor de vrije ontwikkeling der taal, welke men toch niet kan stuiten of tegengaan, en er even ver van verwijderd zijn, de taal geweld aan te doen, hetgeen haar, al zou het met de beste bedoelingen geschieden, in hare ontwikkeling zou belemmeren, als uit onverschilligheid zich noch om haar noch om hare zuiverheid en hare toekomst te bekommeren.

Na het beschouwen van al deze invloeden, welke op onze taal hebben gewerkt, ten slotte een enkel woord over dien, welken zij van hare zijde op andere talen heeft ge-

---

[1]) Over nieuwe woorden (neologismen) meer in een volgend hoofdstuk.

oefend. In verhouding tot hetgeen wij van het tegenovergestelde geval zagen, heeft hij weinig te beteekenen, en dit kan ook niet anders; de zucht van ons volk voor het vreemde heeft gemaakt, dat zelfs daar, waar het zich op het eene of andere gebied onderscheidde, b.v. in den zang en de schilderkunst, de termen uit de talen van andere volken werden overgenomen, en de Nederlandsche niet buiten de grenzen van ons taalgebied bekend zijn geworden. Alleen zijn enkele woorden in de naburige talen doorgedrongen, zooals b.v. in het Duitsch eenige termen, op scheepvaart en zeewezen betrekking hebbende, als anker, besanmast, besansegel, bramsegel, flagge, küste, orlogschiff, focke, benevens eenige andere, zooals schraffieren (schaduwlijnen teekenen), gas, kabliau, kork, nett (bnw.), platt, verblüffen, schmoren, nock en verscheidene andere termen uit de bouwkunst, en wellicht nog eenige andere woorden, die evenwel ook aan Nederduitsche dialecten kunnen zijn ontleend.

Van de Nederlandsche woorden, welke in het Fransch zijn overgegaan, noem ik bosseman (bootsman), flibustier (vrijbuiter), rouf (roef), vindas (windas), affaler (afhalen), boyer (boeier), esquiman (schieman), e. a. Ook moeten hier nog worden vermeld enkele termen en woorden van een ander gebied dan dat der scheepvaart, welke in het Fransch zijn opgenomen, als brandevin, canapsa (knapzak), kermesse, colza (koolzaad), mannequin, framboise, bourgemestre, e. a., welke vooral uit de aangrenzende Vlaamsche gewesten zijn gekomen. Hiermede is in hoofdzaak het voornaamste van den invloed van het Nederlandsch op vreemde talen gezegd.

5. Invloed van den Bijbel en de Bijbelvertaling.

Het is bekend, welk eene aanzienlijke plaats wordt toegekend aan Luthers bijbelvertaling voor de verbreiding der Hoogduitsche schrijftaal. Weliswaar is die invloed wel eens overdreven voorgesteld, en inzonderheid is de bewering onjuist, dat Luther de schepper geweest is van het Nieuwhoogduitsch, doch ontkend kan het niet worden, dat de bijbelvertaling van den grooten hervormer, het boek dat in verschillende deelen van Duitschland, vooral in het Protestantsche, door duizenden wordt gelezen, veel heeft bijgedragen om aan het Nieuwhoogduitsch door het geheele land den weg te bereiden en het de zege te doen behalen. Ook in ons land zijn de Bijbel, de bijbelvertaling en de kansel niet zonder invloed gebleven op onze taal. Na de invoering der Hervorming hier te lande en de aanvankelijke zegepraal van het Calvinisme werd al spoedig door de Protestanten behoefte gevoeld aan een gemeenschappelijk richtsnoer. En daarvoor konden de vroegere bijbelvertalingen niet dienen: daarin was te veel verouderd en onverstaanbaar geworden; en de Bijbel, het boek, bestemd voor leesboek ook voor de onontwikkelden en ongeletterden, moest vóór alles, voor zoover de stof dit toeliet, duidelijk en begrijpelijk wezen. Eene aan Marnix opgedragen vertaling kwam ten gevolge van zijnen dood niet tot stand: eerst aan de bekende synode van Dordrecht (1619) gelukte het, dit werk ter hand te nemen en tot een goed einde te brengen. Aan eene commissie uit de Synode, bestaande uit den voorzitter Bogerman, Baudartius en Festus Hommius, werd die belangrijke taak opgedragen, en na jaren aan dit moeilijke werk gearbeid te hebben, waren zij in 1635 met hunne vertaling gereed. Dit is de beroemde Staten-verta-

ling; de Bijbel zou in deze vertaling onder den naam van Staten-Bijbel bekend worden en twee en eene halve eeuw het richtsnoer blijven voor de Nederduitsch-Hervormde Kerk.

De bovengenoemde commissie heeft zich met groote nauwgezetheid van hare taak gekweten. Zij heeft zich nauwkeurig rekenschap gegeven ook van de taalkundige zijde van haren arbeid, en zich daardoor eene groote verdienste verworven voor onze taal. Zij heeft zich aangesloten bij de puristische beweging, die het gebruik van basterdwoorden wilde tegengaan, en daardoor een voorbeeld gegeven, dat voor den kansel toongevend zou blijven. Wel kon zij zich niet geheel aan den heerschenden invloed onttrekken, en nam zij basterdwoorden in bescherming, welke evengoed als andere door Nederlandsche woorden konden zijn vervangen, zooals g e n e r e r e n, o r d i n e r e n, r e b e l l e r e n, c o n s c i e n c i e, p e s t i l e n t i e, r e l i g i e, e x e m p e l, c r e a t u r e e. a., doch het streven naar zuiverheid van taal verdient in elk geval hooge waardeering.

In de tweede plaats heeft de commissie de spelling meer in overeenstemming gebracht met den meer modernen vorm der taal, en aan allerlei wanspellingen, die vooral op het laatst der middeleeuwen in gebruik waren, voorgoed een einde gemaakt, zooals e u y, dat zij verving door u y; w t (nog over in sommige familienamen als W t t e w a a l, W t t e n w e e r d e) waarvoor zij u i in de plaats stelde; zij heeft g h afgeschaft; ij verbannen, waar zij i moet voorstellen; enz. Zij heeft regels gesteld voor de verbuiging, welke nog heden met eene enkele uitzondering tot voorbeeld kunnen dienen; o. a. het gebruik van d e n in den 1^{en} naamval afgeschaft en dit door d e vervangen. Zij heeft de geslachten geregeld, waarin de schromelijkste verwarring was gaan heerschen, en hierin onze taal in

het goede spoor teruggebracht. Zij heeft de vormen der vervoeging aan een nauwgezet onderzoek onderworpen, en met oordeel eene keuze gedaan. Bij dit alles is zij van zeer gezonde beginselen uitgegaan: zij heeft zich zooveel mogelijk aan het bestaande gebruik der woorden aangesloten, in de overtuiging, dat men zich tegen het gebruik toch te vergeefs verzet: zij heeft, als Horatius, den „usus tyrannus" gehuldigd.

Weliswaar heeft zij eenige onderscheidingen trachten in te voeren, die geen stand gehouden hebben, zooals s y d e (de stof) en z ij d e (kant); s ij n (bezitt. vnw.) en z ij n (ww.), en heeft zij bij het kiezen van een bepaalden vorm zich meer dan eens te onrechte door het streven laten leiden om gelijkluidende woorden te onderscheiden, b.v. het enkv. van den verl. tijd v o n d t en s o n d t (niet v a n d t, en s a n t, om verwarring te voorkomen met v a n 't en z a n d); wel was zij nu en dan op etymologisch gebied (en hoe kon het anders?) het spoor bijster; zoo schrijft zij e l e n d e en niet e l l e n d e, in de meening dat het woord kwam van het Grieksche e l e ë i n, medelijden hebben, beklagen; maar de meeste verschillen, welke zij heeft ingevoerd, zijn tot heden blijven bestaan, zooals g e n e en g e e n e, u en u w, s a p en s o p, l i g g e n en l e g g e n, d u n k e n en d e n k e n, d o o r en d e u r, p i e p e n en p ij p e n.

Door den voorgang der vertalingscommissie is onze schrijftaal een wederkeerend voornaamwoord rijker geworden, nl. z i c h, dat in de middeleeuwen slechts in de oostelijke (Saksische) dialecten voorkomt: het Middelnederlandsch gebruikt, gelijk nog heden de spreektaal, het persoonlijk voornaamwoord van den 3^{den} persoon (h e m, h a a r) ook als wederkeerend. Nu en dan vindt men in de 16de eeuw den vorm voor z i c h, dien men in onze taal daarvoor zou verwachten, nl. z ij (vgl. hd. m i c h met ndl. m ij;

dich met dij), doch deze vorm is niet algemeen geweest, en het is dus als een goed werk te beschouwen, dat de Statenvertalers hebben medegewerkt, om aan het voornaamwoord zich in onze taal het burgerrecht te verleenen.

Tegen het invoeren van hun in den 3den nv. meervoud hebben zij geijverd, doch vruchteloos; zij verkozen den ouden vorm hem, en verwierpen hun, dat niets anders is dan een dialectische bijvorm van hen, doch de tijd voor den meervoudsvorm hem, waarvoor in de middeleeuwen reeds herhaaldelijk, ook in den 3den naamval, hen voorkomt, was voorbij, en hun heeft het, in weerwil van den tegenstand der vertalers, op hem gewonnen.

Hier heeft hun tegenstand niet gebaat; jammer dat dit ook niet het geval is geweest met een ander voornaamwoord, dat door hen verworpen is, nl. het persoonlijk vnw. van den 2den pers. enkv. du. Daaraan is door de vertalers de genadeslag toegebracht. Wel zien wij in verschillende talen een streven, om het pers. vnw. van het meervoud ook in het enkv. te gebruiken, zoo b.v. in het Fransch vous voor tu, in het Engelsch you voor thou, in het Middelnederlandsch gi voor du, doch, terwijl de beide eerstgenoemde talen de vormen tu en thou althans hebben behouden en er zich van kunnen bedienen, is du voor onze schrijftaal en zelfs voor vele dialecten verloren gegaan [1]). En de vertalers hadden eene poging kunnen doen, om het woord te bewaren, want in hun tijd was het nog niet dood, o. a. blijkens Huygens, Costelijck Mall 61: „met dij"; 255 vlgg.:

---

[1]) In Friesland en de Zuidelijke Nederlanden zijn du, dou, dijn in de spreektaal nog bekend. Vgl. ook de uitdr. het mijn en het dijn.

O schepper, die dijn kerck
Vervuylt ziest met den hoon van dijn verfoeyde werck,
Straelt het genadich oog van dijn bermhertícheden
Door deze grouwelen? slaest du acht op de reden
Van dijn verachteren? becommert dij de traen
Van een verbastaert oog? gaen dij de clachten aan
Van een geverwde lip? bewegen dij de slagen, enz.

en Voorhout 837:

Maar oock, Heer, om Dijner eeren,
Eeuwigh Een en eenigh Goedt,
Leert haer uyt dijn Leere leeren,
Wat zij leeren leeren moet.

Het werd, ook blijkens deze voorbeelden, vooral gebruikt tot God, evenals nog heden tu en thou in het Fransch en Engelsch, doch juist dit gebruik hadden de Statenvertalers gemakkelijk kunnen helpen bestendigen. Nu is het woord voorgoed onbruikbaar geworden, en daardoor heeft onze taal een van hare grootste verliezen geleden, in het voornaamwoord du. Gij is in de spreektaal niet opgenomen, ge meestal te gemeenzaam en te ongewoon; jij te plat! Wat moet eene taal beginnen, waarin men in verlegenheid zit, hoe iemand aan te spreken? Gelukkig is zij altijd in staat om zich zelve te helpen en geleden verliezen zooveel mogelijk te vergoeden door nieuwe vormingen. Zij heeft een overblijfsel van het bezittelijk voornaamwoord uit de uitdrukking Uwe Edelheid (welke in de volkstaal werd uwee, uwé, uwe, [uw]), tot een nieuwen nominatief, nl. u, weten te verheffen en daardoor althans voor een goed deel de leemte aangevuld. Doch nu moet dan ook dit u een voornaamwoord worden van den 2^{den} persoon, en het werkwoord in den 2^{den} persoon bij zich hebben; men moet nu zeggen: „u zult zien, u bent (nieuwe vorming voor het enkv. van zijt) het zeker vergeten; herin-

nert u u niet; u (tot meer personen) weet (en niet weten) dit nog wel; u (tot meer personen) hebt uwe (en niet hunne) boeken vergeten;" enz. Dwaasheid zou het waarlijk zijn, het enkelvoud van dit voornaamwoord met den 3^{den}, en het meervoud er van met den 2^{den} persoon van het werkwoord te verbinden.

Al de hier genoemde feiten zijn ons nauwkeurig bekend uit de bewaard gebleven notulen der vergaderingen van translateurs en reviseurs, gelijk zij zich zelf, juist niet puristisch, hebben genoemd. Op deze notulen is gegrond de „Historie van de overzettinge des Bijbels", uit de officieele stukken, notulen enz. opgesteld door Nicolaes Hinlópen [1]), waaruit de voor den invloed op onze taal belangrijkste en merkwaardigste feiten hier zijn ontleend.

Van eenen eenigszins anderen aard is de invloed van den Bijbel zelf. Het boven gezegde betrof den vorm, waarin hij is vervat; hier geldt het meer den inhoud, en gaat de invloed uit van de talen, waaruit de Bijbel is overgezet, niet van de taal, waarin hij is overgebracht. Er komen dus onder de bewijzen van dezen invloed natuurlijk ook eigenaardige aan het Hebreeuwsch en het Grieksch ontleende uitdrukkingen (Hebraïsmen en Graecismen) voor, en nieuwe, aan sommige woorden toegekende, beteekenissen. Zoo vinden wij een Hebraïsme in uitdrukkingen als „hij is een ezel der ezels", voor een groote ezel; aller treurspelen treurspel (gelijk Vondel zijn Adam in Ballingschap heeft betiteld) voor het treurspel bij uitnemendheid; het boek der boeken voor het beste boek; zij brengen ons bijbelsche uitdrukkingen voor den geest als: „ijdelheid der ijdelheden, de dag der

[1]) Leiden, 1777.

dagen, God der Goden, het Heilige der Heiligen, de Heer der Heeren".

Nieuwe beteekenissen zijn door het bijbelsche spraakgebruik b.v. eigen geworden aan geest, geloof [1]), paradijs, hemel, vleesch, schaap, duivel, wereld, kruis, e. a. en dus ook aan de afleidingen en samenstellingen dezer woorden. Dat b.v. het woord ooilam de beteekenis heeft aangenomen van „eenig overgebleven bezit", komt door het bijbelsche spraakgebruik; zoo ook de opvatting van leven als geraas, in welken zin het woord eigenlijk een deel is van de uitdrukking „een leven als in de hel (een helsch leven)" of „een leven als een (eig. in het laatste) oordeel".

Het bijbelsch spraakgebruik heeft verder onze omgangstaal [2]) en onze letterkunde doortrokken. Aanhoudende toespelingen op personen en namen uit het Oude en Nieuwe Testament, aanhalingen van bijbelwoorden, zinspelingen op bijbelteksten of bijbelsche toestanden, gelijkenissen enz. vormen schering en inslag, vooral der letterkunde in de 17de eeuw, en ook nog in deze, waarin, gelijk men weet, een aanzienlijk getal onzer letterkundigen Protestantsche predikanten zijn geweest. Om één voorbeeld te noemen, men kan Huygens niet grondig verstaan, als men niet eene behoorlijke mate van bijbelkennis medebrengt, of, gelijk de eigenaardige Nederlandsche term luidt, bijbelvast is. En onze omgangstaal wemelt van spreekwoorden, spreekwijzen, zegswijzen, uitdrukkingen, aan den Bijbel en bijbelsche toestanden ontleend. Hierover het een en ander meer bij de behandeling van den „spreekwoorden-

[1]) Vergelijk, voor de uitvoerige toelichting van het hier gezegde, bij deze beide woorden de artikelen in het Nederlandsch Woordenboek.

[2]) Natuurlijk is dit begonnen in Protestantsche kringen, doch het heeft zich ook daarbuiten uitgebreid.

schat onzer taal", in het volgende hoofdstuk. Alleen moeten hier nog genoemd worden allerlei samengestelde woorden, die door het bijbelsch spraakgebruik eene eigenaardige beteekenis hebben aangenomen of er door ontstaan zijn, zooals hartversterking, profetenbroodje (en bij verkorting profeetje), jobstijding, adamsvork, judaskus, uriabrief, achitofelsraad, kaïnsteeken, paradijsgewaad, belazerd (platte term voor melaatsch, van Lazarus), beamen, muggezifter, zoutpilaar, zondenbok, aartsvaderlijk e. a., te vinden in de werken van Zeeman en Laurillard (vgl. bl. 122).

Deze invloed is gedurende twee eeuwen door den kansel bij een groot gedeelte van het Nederlandsche volk levendig gehouden en gebleven; deze heeft er veel toe bijgedragen, om vooral bij de ongeletterden eigenaardigheden in spraakgebruik, woordenkeus en beeldspraak ingang te doen vinden, welke hun anders niet of althans niet in die mate zouden zijn eigen geworden. En al neemt ook het kerkelijke leven af, en al is ook ons volk niet meer uitsluitend een Calvinistisch volk te noemen, de stempel van het bijbelsche spraakgebruik is eenmaal op onze taal gedrukt, en de indrukselen daarvan zijn onuitwischbaar.

6. De spreekwoordenschat onzer taal.

De ontwikkeling van een volk, het hoogtepunt zijner beschaving, het peil van zijne zedelijkheid, blijken nog meer uit de spreekwoorden dan uit de taal. Uit deze blijkt eens volks inzicht en taalvernuft, de meerdere of mindere mate van fijnheid, nauwkeurigheid, van gezonden en logischen zin, waarmede het zijne gedachten uitdrukt en weergeeft, zijn „sprachgeist", gelijk de Duitschers het noemen;

uit den spreekwoordenvoorraad blijkt de aard van een volk, zijne denkwijze, zijn zedelijk gehalte, zijne beschaving, zijne goede en slechte eigenschappen. Iemand, die zich met de spreekwoorden van een volk en de verklaring er van bezig houdt, levert eene bijdrage niet alleen voor de kennis eener taal, maar ook van de zeden des volks, eene bijdrage dus voor de volkskunde [1]).

Vooral uit het laatste oogpunt moeten de spreekwoorden worden beschouwd en beoefend; doch het spreekt vanzelf, dat men eerst moet beginnen met ze goed te verstaan, en daar nu een aanmerkelijk deel ook van deze in den loop des tijds onduidelijk wordt, moet men den oorsprong van vele spreekwoorden, spreekwijzen en spreekwoordelijke zegswijzen opsporen, en dit kost vaak niet minder moeite, dan den oorsprong van woorden te vinden. Immers wij betreden met dit onderwerp het terrein van het eigenlijke volk, een gebied, waarop men lang niet zulke vaste en zekere uitkomsten kan verkrijgen, als wanneer men zich met woordafleidkunde of etymologie bezig houdt [2]). Want hier gaat men van het terrein der geschrevene taal over op die, welke vooral in den volksmond leeft, en niet beschut is door eene schriftelijke overlevering; op een gebied van gezegden, die mondeling van geslacht tot geslacht voortleven, en vaak eeuwen lang op deze wijze zijn blijven bestaan, vóórdat men er aandacht aan schonk of er toe kwam ze op te teekenen, en daardoor, voor een zekeren tijd althans, er een vasten vorm aan te waarborgen. Indien dit niet zoo was, dan zou een spreekwoord dien naam niet verdienen, want dit is juist het

---

[1]) Een Nederlandsche term voor hetgeen men gewoonlijk Folklore noemt.

[2]) Zij zijn, wat de bezwaren betreft om den oorsprong te vinden, te vergelijken met de werkwoorden van herhaling en during (frequentatieven), die eveneens vooral in den volksmond leven.

eigenaardige van een spreekwoord, dat het een eigendom, eene eigenaardige uitdrukking is van het volk; de vorm, waarin het volk zich zijne beelden kiest; de beeldspraak vooral van de ongeletterde klassen der samenleving.

Een spreekwoord is eigenlijk niets anders dan „een woord, dat gesproken wordt, dat veel gesproken of gebezigd wordt, dat men uit ieders mond, ongeveer in denzelfden vorm en met dezelfde bedoeling, vernemen kan". Hetzelfde beteekenen het hd. sprichwort, dat men door zijn bijvorm sprüchwort allicht met spruch, spreuk, zou in verband brengen, en het Latijnsche proverbium. Het Middelnederlandsch gebruikte voor spreekwoord niet dit woord [1]), maar bispel, dat hetzelfde woord is als het Hoogduitsche beispiel: het beteekent eigenlijk een sprekend voorbeeld, waarmede men het gezegde toelicht of verduidelijkt. Doch de oorspronkelijke beteekenis van het woord blijkt duidelijk uit de bij Middelnederlandsche spreekwoorden vaak herhaalde toevoeging van „hets geseit te menegen male"; „men seget oyt ende ie"; „men heeft geseit te meniger ure"; „dat die menige seit, dats waer"; „men seit ter meniger stont"; „het es gheseghet te menegher tijt"; „dat die dorper seit, dats waer" e. a. Vooral het laatste is voor ons van belang, want daaruit blijkt opnieuw en overtuigend de voorstelling aangaande den oorsprong der spreekwoorden in de middeleeuwen. Het is de dorper, die het zegt, m. a. w. het is een volksgezegde, of gelijk de Duitschers het uitdrukken, „eine landläufige redensart", de uitdrukking is alom op het land gangbaar [2]), en wordt door het volk overal verstaan.

[1]) Het heeft er wel kunnen bestaan, want ook het Middelhoogduitsch kent het woord sprichwort.

[2]) Vgl. Grimm's Wörterbuch op landläufig.

In dezen zin gebruikt men spreekwoord [1]), wanneer men b.v. zegt: „de rijkdom van Croesus, de geldzucht van Crassus, de wijsheid van Salomo, de vlugheid van Azaël, de ouderdom van Methusalem, de wreedheid van Nero, de schoonheid van Absalom, is tot een spreekwoord geworden": indien men het begrip door een concreet voorbeeld eens recht duidelijk wil maken aan zijne hoorders, dan kan men niet beter doen, dan een der genoemde te kiezen.

Doch het woord spreekwoord in zijne tegenwoordige meest gewone opvatting moet aan nog ééne voorwaarde voldoen: het moet nl. eene bij het volk gewone uitdrukking zijn, waardoor de eene of andere waarheid gepredikt wordt in den vorm van een beeld. Door deze omschrijving wordt de benaming voor zeer vele dusgenaamde spreekwoorden onjuist, doch dit is een gering bezwaar. Men moet m. i. onderscheiden aldus: eene spreuk is eene zedeles in een korten en kernachtigen vorm (zóó dat zij gemakkelijk in het geheugen blijft); een spreekwoord is eene spreuk in beeld gebracht; een spreekwoordelijk gezegde of zegswijze is een onvoltooid spreekwoord; eene zinnebeeldige uitdrukking, doch zonder dat daaraan ten grondslag ligt het streven om een voorschrift van het verstand of eene uitspraak der levenservaring te geven. Alle drie komen zij overeen in kortheid en kernachtigheid, de beide laatste hebben de tropen en andere rhetorische figuren gemeen.

Deze wijze nu van zich uit te drukken [2]), is bij het volk zeer geliefd: het is zelfs een karaktertrek van het volk

---

[1]) In denzelfden zin wordt gebruikt de Latijnsche uitdrukking in proverbium abire.

[2]) Zie over het verschil tusschen aanhalingen, gevleugelde woorden, spreekwoordelijke gezegden en spreekwoorden, Borchardt, Sprichwörtliche Redensarten, Inleiding.

zich in dergelijken beeldvorm uit te drukken, en daarom kan het ons niet verwonderen, dat wij ook een groot gedeelte van den spreekwoordenschat in onze taal met andere verwante talen gemeen hebben, met name met het Hoogduitsch, waarvan wij de volksuitdrukkingen het best uit de daarover bestaande boeken kunnen raadplegen. Tot vele eeuwen klimt onze kennis van de Germaansche spreekwoorden uit den aard der zaak niet op, want zij zijn niet opgeteekend: doch wat wij als gemeenschappelijk eigendom in het Westgermaansch aantreffen, mag, voor een gedeelte althans, als erfgoed van het Germaansche stamvolk worden beschouwd, evengoed als dit met den woordvoorraad het geval is. Een ander deel er van, vooral spreekwoordelijke zegswijzen, waardoor geene waarheid wordt gepredikt, doch die alleen algemeen gangbare uitdrukkingen zijn met een beeld of eene vergelijking, ontleent het volk, of liever de taal, aan andere talen, want hier is het niet het eigenlijke volk, dat aan het werk is, maar zijn het zij, die boeken lezen en vreemde talen verstaan, die de invoering er van bewerken of bevorderen. Men ziet dus, dat het eerste en voornaamste der kenmerken van een spreekwoord hier ontbreekt, nl. het geboren worden in den mond van het volk. Enkele der bovengenoemde spreekwijzen, b.v. „zoo rijk als Croesus", en dergelijke, kunnen, als zij door het volk worden gebruikt, daar alleen gekomen zijn door navolging van die klassen der samenleving, welke door hunne kennis van de Romeinsche en Grieksche wereld zulke spreekwijzen in hunne eigene omgangstaal konden overbrengen.

Verreweg het grootste deel echter van den spreekwoordenschat van een volk vormt het zich zelf, en ontleent het aan zijne eigene herhaalde waarnemingen. Een spreekwoord begint als eene eigenaardige uitdrukking van een persoon: het is de bijzondere vorm, waarin iemand inkleedt

de uitkomst zijner waarnemingen of datgene, wat hij door de ondervinding als waar heeft leeren kennen. Het is als het ware de in korte woorden samengevatte uitkomst van iemands denken over en zijn waarnemen van een bepaald geval. Nu zal vaak eene dergelijke op de ondervinding gegronde waarneming samentreffen met die van anderen: het door den een gebruikte beeld zal uitdrukking geven aan de gedachten van een ander: de in beeld gebrachte waarneming zal hem door hare juistheid treffen, en met ingenomenheid zal hij het door den ander ontworpen beeld zich eigen maken.

Een spreekwoord begint dus als eene aanhaling, wordt vervolgens tot een gevleugeld woord, en eerst als het zich over een bepaald gebied heeft verspreid en door iedereen daar verstaan en gebruikt wordt, wordt het een spreekwoord. Een bewijs, dat deze beschouwing juist is, kan men vinden in het feit, dat dezelfde waarheid door verschillende beeldvormen kan worden voorgesteld. Zoo wordt b.v. de zedeles „men moet niet alles begeren" of „men moet met weinig tevreden zijn" in spreukvorm uitgedrukt door „tevredenheid is meer dan schatten", en onder beeldvorm door: „beter één vogel in de hand, dan tien in de lucht", of „wie het onderste uit de kan begeert, valt het lid op den neus". De waarheid „honger doet eten" wordt door den een onder beeld gebracht: „honger is de beste saus", door den ander: „honger is de beste kok", door een derde „honger maakt rauwe boonen zoet", door een vierde: „honger maakt rauwe boonen tot amandelen", door een vijfde: „honger stooft de rauwste bladeren".

Het zal uit het gezegde duidelijk zijn, dat het volk en zijne denkwijze, zijne zeden en zijne beschaving zich als het ware in zijn spreekwoordenschat weerspiegelen. Het volk geeft zich namelijk, zooals het is, noch doet het zich

in zijne spreekwoorden beter voor dan het is. Immers een spreekwoord is niet bestemd om opgeschreven of aan de vergetelheid ontrukt te worden: het is eene mondelinge uiting, welke men niet wikt en weegt, maar waarin men geheel onbevangen en zonder eenige bijgedachte weergeeft wat er in ons omgaat: het is te vergelijken met een brief aan een vriend, waarvan men niet vermoedt, dat die ooit onder de oogen van een derde zal komen. Een spreekwoordenboek is eene verzameling van afgeluisterde volksmeeningen, volksgedachten en volksgevoelens, en daarom voor de kennis van het volk van het hoogste belang. Met de herleving der studie van het volk en wat des volks is, met de wetenschap der volkskunde, eene nieuwe wetenschap, die merkwaardigerwijze opkomt in den tijd, waarin ook op maatschappelijk gebied het volk naar voren dringt en zich meer dan ooit wil doen gelden, gaat samen de nieuwe en oplettende aandacht, aan de spreekwoorden van een volk geschonken. Spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen worden verklaard en spreekwoordenverzamelingen aangelegd [1]). Het spreekt vanzelf, dat de ordening van dergelijke boeken nog niet altijd streng wetenschappelijk is: immers wat is de alphabetische orde, gelijk die, welke in het woordenboek van Harrebomée is gevolgd, die alleen naar de zelfstandige naamwoorden en werkwoorden zijne stof heeft verdeeld, voor een spreekwoordenboek? Ook Borchardt heeft zich in zijn voortreffelijk boek aan de alphabetische orde gehouden. Doch wij zijn ook nog slechts aan het begin der ontginning van dit studieveld:

---

[1]) Het Hoogduitsch heeft er reeds verscheidene, o. a. van Wander, Eiselein, Rheinsberg-Düringsfeld. Wij hebben het spreekwoordenboek van Harrebomée, en vele kleinere verzamelingen, vermeld ald. dl. 1, bl. IV—XIV. Ook noem ik hier „Schatten uit de Volkstaal" door Am. Joos, Gent 1887. Voor het verzamelen en verklaren van oude spreekwoorden maakt zich zeer verdienstelijk de oud-rector van Leiden, Dr. W. H. D. Suringar.

er moet nog veel werk van het bijzondere gemaakt worden, voordat men kan gaan ordenen en generaliseeren.

In het spreekwoord spiegelt zich, gelijk boven gezegd is, de geaardheid van het volk getrouwelijk af. Niet altijd zullen dus de spreekwoorden een eervol getuigenis er van afleggen; men zal naast deugden, ook ondeugden, niet gepredikt, maar waargenomen zien. De zelfzucht zal men b.v. vinden uitgedrukt in: „mijn hemd is mij nader dan mijn rok, en mijn vleesch dan mijn hemd" [1]); de geldzucht en het winstbejag in: „ieder is een dief in zijn nering" of „geld is de ziel van alle zaken"; het eigenbelang in: „om het vette van het smeer likt de kat de kandeleer"; de ondankbaarheid in: „ondank is 's werelds loon"; de oppervlakkigheid in: „waar men mee verkeert wordt men mee geëerd"; de onverschilligheid in: „Gods water over Gods akker laten loopen"; de leer der wedervergelding: in „leer om leer" enz. Somtijds vindt men dan ook dergelijke uitspraken in twijfel getrokken en bestreden [2]). Zoo teekent b.v. Maerlant protest aan tegen een volksgezegde, dat in zijn tijd in omloop was, in deze woorden:

„Die dorper liegt, dat seldi weten,
Hi seit, dat die dode saen [*spoedig*] es vergeten".

Het spreekt vanzelf dat van evenveel deugden de aanprijzing of liever de waarneming in spreekwoorden valt op te merken. De tevredenheid, de eerlijkheid, de arbeidzaamheid, de zuinigheid, de mededeelzaamheid, de rechtvaardigheid, de voorzichtigheid, de oprechtheid, het ge-

---

[1]) Zonder beeld in het ndl. „ieder is zichzelf het naast"; in het hd. „wohlgeordnete nächstenliebe fängt mit sich selbst an"; in het fr. „charité bien ordonnée commence par soi-même".

[2]) Vgl. het boekje van P. van der Willigen „Een spreekwoord niet altijd een waar woord", uitg. door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1825.

duld, de trouw en zoovele andere maatschappelijke en huiselijke deugden vinden hun weerklank in het eene of andere spreekwoord, zooals: „beter een half ei dan een ledige dop"; „eerlijk duurt het langst"; „alle dagen een draadje is een hemdsmouw in het jaar"; „de morgenstond heeft goud in den mond"; „zachtjes aan, dan breekt de lijn niet"; „de voorzichtigheid is de moeder (in het Duitsch „de tante") van de porseleinkast"; „het komt op een turfje niet aan, als men in 't veen is", enz.

Behalve den volksaard kan men uit de spreekwoorden leeren kennen de middelen van het volksbestaan, de voornaamste bezigheden en bedrijven, de gesteldheid van den bodem en van het klimaat, de bronnen der volkswelvaart. En ook dit verband is alleszins natuurlijk. Immers de beeldengalerij van het volk is niet in het oog vallende door uitgebreidheid; de gedachtenkring is eng en niet verheven; de beelden worden ontleend aan het dagelijksch leven en bedrijf, aan het gebied der dagelijksche en gewone denkbeelden. Het volk gaat geene verhevene gedachten of beelden ontleenen aan dichters of schrijvers. Het is zelf beeldhouwer, al zijn het dan ook geen beelden van Michel Angelo of Thorwaldsen. En de stof dier beelden is inheemsch; het volk ontleent haar aan zijne omgeving. Vandaar de overgroote hoeveelheid spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen in onze taal, ontleend aan de zee, het water, den wind, het land, den stroom; de weide, de koe, het paard, het schaap, het zand; den winter, den regen, de zon, het vuur, dag en nacht enz., welke in het spreekwoordenboek van Harrebomée ettelijke bladzijden vullen.

Een andere invloed, welke duidelijk merkbaar is aan den spreekwoordenschat van ons volk, is die van den Bijbel, het boek, waaruit in het Protestantsche gedeelte van Nederland gedurende drie eeuwen dagelijks of althans ge-

regeld gelezen werd, en welks invloed door den kansel ook in dit opzicht werd versterkt en levendig gehouden. Men zou ongetwijfeld ook den invloed van Cats, wiens werken in een groot aantal Nederlandsche gezinnen gedurende twee eeuwen naast den Bijbel geëerd werden, op de volkstaal en hare eigenaardige beelden en uitdrukkingen kunnen vinden, indien men de werken van den weleer gevierden volksdichter met dit doel las en herlas, doch tot heden is dit niet geschied. De invloed van den Bijbel op de volkstaal is in twee verschillende boeken beschreven [1]), en nu valt het ons nog gemakkelijker dan anders, hem na te gaan.

Het aantal spreekwoorden, spreekwijzen en uitdrukkingen in onze taal, aan den Bijbel ontleend, is zeer aanzienlijk. Aanhoudend worden in ons dagelijksch gesprek toespelingen gemaakt op den Bijbel en bijbelsche toestanden, en zeer vele daarvan zijn langzamerhand onder het geheele Protestantsche, vele ook onder het geheele, volk gangbaar geworden. Laat ik enkele voorbeelden geven, en wel bij voorkeur dezulke, waarvan men niet zoo licht bijbelschen oorsprong vermoedt. Zoo b.v. de uitdrukking, gebezigd van iemand, die te veel eten genomen heeft: „zijn oog is grooter dan zijn maag", welke ontleend is aan Prediker 1, 8: „het oog wordt niet verzadigd met zien", waarin het begrip verzadigen aan de maag heeft doen denken [2]). „Het is mij een doorn in het oog", ontleend aan Numeri 33, 55: „dat, die gij van hen zult laten overblijven, tot doornen zullen zijn in uwe oogen". „Zij zijn één hart en ééne ziel", ontleend aan Handel. 4, 32. „Hij is

[1]) E. Laurillard, Spreuken enz. aan den Bijbel ontleend; en C. F. Zeeman, Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Benamingen en Volksuitdrukkingen aan den Bijbel ontleend.

[2]) Borchardt t. a. p. 41. Ook de andere hier genoemde spreekwijzen kan men bij hem vinden.

niet van gisteren", ontleend aan Job 8, 9: „want wij zijn van gisteren en weten niets". „Zijne woorden op een goudschaaltje leggen", ontleend aan Jezus Syrach 21, 27: „de woorden der voorzichtigen zijn op de wage gewogen", en 28, 29: „uw gout ende uw zilver bindt te samen, en maakt voor uw woorden een weegschale". „Wie een ander een kuil graaft, valt er zelf in", ontleend aan Spreuken 26, 27; Psalm 7, 16. „Zijne handen in onschuld wasschen", ontleend aan Psalm 26, 6. „Het hart ligt mij op de tong", vgl. Jezus Syrach 21, 29: „het hart der dwazen is in hunnen mond, maar de mond der wijzen is in hun hart".

Eéne der eigenaardigheden in den vorm der spreuken, spreekwoordelijke zegswijzen en spreekwoorden, nl. de kortheid, de kernachtigheid, is boven reeds besproken; op eene andere wil ik nu de aandacht vestigen. Alles wat het in het geheugen blijven, het in de herinnering voortleven kan bevorderen, wordt aangewend bij deze soort van gezegden, die bestemd zijn om gehoord te worden, en tot deze middelen behoort ook het rijm, stafrijm of alliteratie zoowel als eindrijm. Van het eerste zijn voorbeelden: „iemand *h*art en *h*and geven; *k*ind noch *k*raai hebben; *g*if en *g*al op iemand uitspuwen; het moet *b*uigen of *b*arsten; dit is mijn *l*ust en mijn *l*even"; enz. De eigenlijke volkstaal maakt evenwel meer gebruik van het rijm, en dit is ook natuurlijk, want de meeste Nederlandsche spreekwoorden dagteekenen, als het Nederlandsch in het bijzonder eigen, uit een tijd, toen het stafrijm bij het volk ter vorming van nieuwe uitdrukkingen niet meer kon worden aangewend. Doch het rijm, door bemiddeling van het Oudfransch uit het middeleeuwsch Latijn in het Germaansch overgebracht, was er voor in de plaats gekomen, en daarvan maakt het volk voor zijne beelden een zeer ruim

gebruik. Eenige weinige voorbeelden: „hoe kaalder hoe royaalder; hoe grooter geest, hoe grooter beest; hij weet van God noch gebod; de morgenstond heeft goud in den mond", zullen voldoende zijn om te herinneren aan iets, dat algemeen bekend is. Ja, zoo sterk is deze trek, dat nu en dan een spreekwoord er onkenbaar door is geworden. Zoo is b.v. „boontje komt om zijn loontje", alleen om te rijmen verbasterd uit „boôtje (d. i. bodetje) komt om zijn loontje", d. i. „de bode, de brenger eener goede tijding komt om zijn bodenloon" [1]), bij uitbreiding „iemand krijgt zijn verdiende loon". De uitdrukking „hij springt van den hak op den tak" is op dezelfde wijze onduidelijk geworden. Hak is eigenlijk hake of haak, d. i. een kromme tak, en is dus een zinverwant woord van tak; vgl. de bij Wolff en Deken voorkomende uitdrukking „haakjes en takjes" [2]), en de middeleeuwsche spreekwijze „dattet gheerne vroech crommet int wassen, dat een goet haeck werden sal" [3]).

Ten slotte het een en ander over het onduidelijk worden van spreekwoorden en spreekwijzen, en de wijze, waarop men den oorsprong van onverstaanbare spreekwoordelijke zegswijzen moet trachten op te sporen. De oorzaken, waardoor vele woorden in den loop des tijds in hun oorsprong duister of zelfs onkenbaar worden, werken op dit gebied nog krachtiger dan daar, omdat men hier uitdrukkingen te onderzoeken heeft, welke uitsluitend in den mond van het volk voortleven, en niet dan bij uitzondering ook in geschreven gedenkstukken voorkomen. En het volksvernuft, de luim, die zoovele spreekwijzen heeft vervormd, bindt zich niet aan bepaalde regels, zoodat eene bepaalde methode, om dergelijke uitdrukkingen te verkla-

[1]) Een woord in de 17de eeuw nog bekend, in de beteekenis fooi. — [2]) Sara Burgerhart 2, 573. — [3]) Exc. Cron. v. Brab., bl. 14 d.

ren, niet kan worden gegeven. Doch er kunnen toch wel een paar aanwijzingen worden gedaan, in welke richting en op welke wijze men met eenige hoop op goed gevolg naar den oorsprong zoeken moet. In de eerste plaats moet men het volk leeren kennen in zijne eigenaardigheden, zijne wijze van uitdrukking en de daarbij in het oog vallende eigenschappen, vooral zijne neiging tot scherts en luim; tot het comische, de ironie, d. i. de zucht om het tegenovergestelde te zeggen van hetgeen men verwacht, doch zóó, dat de bedoeling voor niemand twijfelachtig is; tot het aanbrengen van tegenstellingen en van rijm. Het neemt opzettelijk een woord in eene andere beteekenis, dan die, welke in den samenhang past en knoopt daaraan woordspelingen vast; het wijzigt en vervormt datgene, wat het niet meer begrijpt, en stelt daarvoor in de plaats iets, dat het verstaat, al geeft dit de oorspronkelijke gedachte ook volstrekt niet weder, m. a. w. het maakt etymologieën op eigen hand. Met doctrinarisme of kamergeleerdheid richt men hier niets uit: men moet het oor te luisteren leggen bij hen, die de levende taal, d. i. hun dialect met juistheid gebruiken, n.l. bij het volk. Daar zal men de uitdrukking iemand kennen van aver tavere, d. i. „van geslacht tot geslacht, van ouwer tot ouwer" eerst, als het woord aver niet meer verstaan wordt, zien worden tot van haver tot haver; en vervolgens, met eene tweede scherts, tot van haver tot gort; daar zal men voor „eene menschenmassa" hooren gebruiken (b.v. in den Haag): foelie (fr. foule) en notemuskaat; voor „gebreken" de uitdrukking feilen en boenders [1]); voor „oneenigheden" de uitdrukking haken en oogen; uit de kaas (of kees) is klaar de spreekwijze zien

[1]) Bij Wolff en Deken, Willem Leevend, dl. 1, bl. 207.

worden klaar is Kees; voor „wijsheid" in de spreuk de voorzichtigheid is de moeder der wijsheid zien stellen eene porceleinkast. Zoo zal men volksuitdrukkingen leeren verklaren, als: hij gaat naar Kuilenburg, voor hij is dood (en gaat in den kuil); hij is van Kleef, voor hij is gierig; van Aken tot Paschen of van Keulen tot Mei, waarin opzettelijk eene plaats- en eene tijdsbepaling worden vergeleken; iemand van Pontius tot Pilatus zenden, waarin opzettelijk tweemaal dezelfde naam wordt genoemd; Og was koning van Bazan, waarin eene woordspeling gemaakt wordt naar aanleiding van het tusschenwerpsel och; as is verbrande turf, waarin gespeeld wordt met de woorden asch en as, volksuitspraak voor als; enz.

In de tweede plaats wijs ik er op, dat men den oorsprong van spreekwoorden moet zoeken langs den historischen weg, d. i. men moet den oudsten vorm er van opsporen. De meeste kans om eene bevredigende verklaring te vinden, indien die te vinden is, zal dus hebben, wie het best thuis is in het Middelnederlandsch, de eigenaardige uitdrukkingen er van kent en hetgeen wij van spreekwoorden uit dien tijd overhebben, alsmede wat er over dit onderwerp geschreven is, het best in het hoofd heeft. En niet minder zal iemand leeren uit de geschriften der 17de en 18de eeuw, en wel voornamelijk uit dezulke, waarin het eigenlijke volk aan het woord is of de volkstoon het getrouwst wordt weergegeven, nl. in de pamflet-litteratuur en in de blijspelen en kluchten, alsmede in andere geschriften, in dien toon geschreven, b.v. in Marnix' Bijencorf (dat wel eens een groot pamflet genoemd is) en in de werken van Wolff en Deken. Hij zal dan bevinden, dat er allerlei uitlatingen of vervormingen hebben plaats gehad, waardoor de oorspronkelijke gedaante van een spreek-

woord of spreekwijze meer of minder onkenbaar is geworden, en hij zal de oplossing vinden van allerlei voor ons onduidelijke toespelingen op personen en toestanden. Hij vindt daar b.v. de verklaring van Nieuwsgierig Aagje, van Zindelijke Neeltje, van Jan Rap [1]). Hij ziet de spreekwijze iets met een krijtje aan den balk schrijven duidelijk worden door de er bij behoorende, thans weggelaten, helft dat de kalvers het er niet aflikken; de uitdrukking bekend als de bonte hond levendiger worden door de toevoeging met den blauwen staart; de zegswijze iemand in goud beslaan eerst recht begrijpelijk worden in den vorm iemand in goud beslaan, op een altaar zetten en als een heilige aanbidden; de uitdrukking den dans niet ontspringen helder worden in hare oorspronkelijke gedaante den dans van de ladder (d. i. de galg) niet ontspringen.

Eindelijk komen op deze wijze allerlei andere verbasteringen en vervormingen aan het licht, welke vaak aan een spreekwoord eene geheel verkeerde en volstrekt niet bedoelde beteekenis hebben gegeven. Zoo leert men b.v. dat de spreekwijzen men kan niet weten hoe eene koe een haas vangt, voor „een hoogst onwaarschijnlijk geval" onjuist is, en bij nader inzien ook niet juist kan zijn, want het hierdoor omschreven geval kan zich nooit voordoen; het is niet zoozeer eene verbastering van een gezegde, dat voorkomt bij Samuel Coster: „mogelijk dat hij (een domoor) eene koe voor een haas vangt", d. i. „als de domme jager geen haas kan schieten, dan vangt hij misschien toch wel eene koe", als wel eene verdraaiing van een anderen vorm der spreek-

[1]) Vgl. het opstel „Spreekwoorden en Spreekwijzen" in den Feestbundel van De Vries, bl. 136–145.

wijze, waarvan de bedoeling was: „dit is even onwaarschijnlijk als dat eene koe een haas vangt" [1]). De spreekwijze men moet geen slapende honden wakker maken, zegt juist het tegendeel van hetgeen het zeggen moet; er was vroeger een ander spreekwoord, dat luidde men doet wèl, een slapenden hond wakker te maken, en dit heeft men verward met een ander, waarvan de inhoud was men moet geen slapende wolven wekken [2]). Zoo is het ook met een spreekwoord, waarop ik ten slotte de aandacht vestig, doch daar zijn de gevolgen ernstiger; immers in zijne tegenwoordige gedaante men noemt geen koe bont, of er is een vlekje aan bevat het eene aanprijzing van den laster, welke het volk, dat een dergelijk spreekwoord uitdenkt, tot schande zou strekken. Gelukkig zegt het oorspronkelijk geheel iets anders: het verheft integendeel eene waarschuwende stem tegen het geloof hechten aan lasterlijke praatjes en lichtvaardige beschuldigingen, daar het vroeger luidde men noemt wel eens eene koe bont, die nochtans niets wits heeft, d. i. men geeft wel eens iemand een naam, dien hij niet verdient [3]).

7. Persoons-, Geslachts- en Plaatsnamen.

Ook de drie verschillende soorten van namen, hierboven vermeld, behooren tot den taalschat van een volk. Iedere persoonsnaam, en welke andere naam ook, is in een vroeger tijdperk der taal een soortnaam geweest, of is eene

---

[1]) Dit ter verbetering van hetgeen ik het vorige jaar schreef in den Feestbundel van De Vries, bl. 144. Zie Harrebomée, dl. 3, bl. 211 vlgg.
[2]) Feestbundel De Vries, t. a. p. — [3]) Zie vooral De Jager's Archief 2, 246-249; Een spreekw. niet altijd een waar woord, bl. 85 vlgg.

samenstelling van twee zulke naamwoorden, en wij vinden dus in de namen een deel van den woordenschat der taal, hoewel in een anderen vorm, terug. Dergelijke eigennamen nu kunnen ons vaak aangaande de taal dingen leeren, die ons op geene andere wijze worden herinnerd, omdat zij dikwijls veel langer blijven bestaan, dan de soortnaam, waaraan zij zijn ontleend, en dus merkwaardige oude woorden alleen in namen voortleven. En hierom, èn omdat de namen, vooral van personen en van familiën, die voor een groot deel persoonsnamen geweest zijn, ons een blik doen werpen in de beschaving van een vroegeren tijd, verdienen de eigennamen in de geschiedenis eener taal eene afzonderlijke plaats.

In den ouden tijd hadden de Germanen maar één naam, eene eigenaardigheid, waarin zij met de Grieken (niet met de Romeinen) overeenkomen, en die dus wel uit den Indogermaanschen tijd kan dagteekenen. Oorspronkelijk zal men wel in den naam van het kind hebben gelegd hetgeen men wenschte, dat het later wezen zou, en den naam tot een voorteeken — vgl. het Latijnsche nomen est omen — hebben willen maken. Immers er zijn verscheidene zinrijke namen overgebleven, die ons tot dit vermoeden wettigen; zoo b.v. Gerhard, de sterke met de speer; Gerbert of Gerbrecht, de beroemde door zijne speer; Diederik, de machtige onder het volk; Adelbrecht, de schitterende door adel; Koenraad, de kloeke van besluiten[1]); Frederik, de machtige door vrede; Hendrik of Heimrik, de machtige te huis of onder de zijnen. Andere, waarin de naam van een god-

[1]) Men heeft wel eens den Griekschen naam Aristophanes en den ndl. Adelbrecht, het gri. Thrasybulus en het ndl. Koenraad, die in beteekenis en vorming overeenstemmen, met elkander vergeleken, en bij de andere punten van overeenkomst kan ook deze gelijkheid ons niet verwonderen.

delijk wezen voorkomt, zullen wel de strekking gehad hebben, om den drager onder den rechtstreekschen en zegenrijken invloed van dien god te stellen. Doch het tijdperk, dat dit gevoel voor de namen en hunne beteekenis bestond, kan niet lang geduurd hebben, want overoud is de gewoonte — ook bij de Grieken bekend — om het kleinkind naar den grootvader te noemen, en indien een naam van een ander wordt overgenomen, is daarmede het doel van den naam, om den drager van anderen te onderscheiden, op den voorgrond getreden en de eigenlijke beteekenis wordt bijzaak. Ook waren er onder die namen ettelijke, die reeds toen vergetene of verouderde bestanddeelen van den taalschat bevatten, en die dus ook toen slechts door zeer weinigen zullen zijn begrepen; zoo o. a. de namen met Irmin (Ermin, Hermin) samengesteld, waarvan Hermingard een overblijfsel bewaart, en dat den naam was van een der Germaansche stamgoden, naar wien ook de Irmenzuil is genoemd, welke door Karel den Groote verwoest werd. Zoo ook de met Ans- samengestelde namen, waarvan de meest bekende is de ons in een Latijnschen vorm overgeleverde naam Anselmus (Anshelm; vgl. ook den Frieschen mansnaam Ansko [1]), Anske), waarin ans een overoud Germaansch woord is voor god, ons ook uit de Asen der Noorsche godenleer bekend.

Ook blijkt het verduisteren van het juiste gevoel voor de beteekenis der namen uit het feit, dat de beide deelen der samenstelling geen logisch begrip vormen, zooals b.v. Fredegonde, waarin het eerste deel vrede en het tweede strijd beteekent; Hildegonde, waarin de beide deelen strijd beduiden; Gerbrand, d. i. speerzwaard;

[1]) Zie Halbertsma, Lexicon Frisicum, bl. 106.

Wilhelm, waarin het abstracte znw. wil met het concrete helm tot één geheel zijn verbonden. En wanneer dergelijke namen soortgelijke vormveranderingen ondergingen, als die, waaraan ook de woorden blootstaan, moest natuurlijk het gevoel voor de eigenlijke beteekenis nog meer verduisteren, zooals b.v. Gerhard, als het Gerard, Adelbrecht, als het Aelbrecht of Albrecht of zelfs Albert, Wijchbrand als het Wijbrand geworden was. Van deze meer of minder goed begrepen persoonsnamen, waarvan er nog ettelijke in de Germaansche wereld leven, heeft ons Kiliaen in een toevoegsel aan zijn woordenboek een goede 700 opgeteekend, waaruit voor de kennis van het Oudgermaansch en van onze taal niet weinig te leeren valt, al is ook van verscheidene de afleiding op den klank af, d. i. verkeerd, opgegeven.

Vele dezer namen leden aan een gebrek, hetwelk hoe langer hoe meer werd gevoeld, nl. dat zij te lang waren voor het dagelijksch gebruik. Daarom werden zij meer en meer algemeen in verkorte vormen gebezigd, welke in den regel op eene o uitgingen; zoo ontstonden de namen Otto, Kuno, Hugo, Wibo, Heimo, Sicco, welke nog heden gebruikt worden, doch aan eene vroegere taalperiode herinneren; de met onzen hedendaagschen taaltoestand overeenstemmende vormen zijn Otte, Koen, Huge (Huig), Heime, Wibe. Of wel het tweede deel der samenstelling werd geheel weggelaten: zoo ontstonden namen als Hein, Koen, Adel, Hille (voor Hilde), Luit, en als vrouwennaam Luitje (in dialecten Luutje), Geertje, Gonne. Of wel de geheele naam onderging eene samentrekking en vervorming, waardoor men den oorspronkelijken vorm bijna niet meer herkent, zooals Dirk uit Diederik, Allert uit Adelhard of Ade-

laert, Adolf uit Adelwolf, Bouwen uit Boudewijn, Gerrit uit Gerhard, Evert uit Everhard, Reindert uit Reginhard, e. a.

In verschillende van deze en andere namen vinden wij, en dit is het belang er van voor de taal, oude woorden terug, die vaak nergens anders meer voorkomen. Zoo ontmoeten wij er het woord geer, d. i. lans, in Gerhard, Rutger; wijch, d. i. strijd, in Wijnand; brecht, d. i. schitterend, in Egbert, Brechtje (Berta); mond [1]), d. i. beschermer (in Edmond); gond, d. i. strijd, in Hillegonde; roed, d. i. roem (in Rudolf en Robert); luid, d. i. volk (vgl. ndl. luiden, lieden, in Luitpold, Luitprand); nand, d. i. moedig (in Wijnand, Ferdinand); enz. Deze enkele voorbeelden zullen doen zien, hoeveel er uit de studie van persoonsnamen voor de kennis onzer taal te putten is. Dit is in veel mindere mate het geval met de groote hoeveelheid vreemde, nl. Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche persoonsnamen, welke sedert de invoering van het Christendom de Germaansche wereld hebben overstroomd. Bij deze namen kan men wel enkele klankwetten waarnemen en, vooral in de spreektaal, merkwaardige samentrekkingen zien, zooals men ze niet licht bij soortnamen merkt (vgl. Mie uit Marie; Kees (Knelis, Krelis) uit Cornelis; Pleuntje uit Apollonia), doch voor de geschiedenis der taal of de verklaring van Germaansche taalvormen leeren wij er natuurlijk niets uit.

Eeuwen lang hadden de meeste Germanen aan één naam genoeg. Met het begin van de burgerlijke vrijheid

[1]) Natuurlijk is dit een ander woord, dan het znw. mond, fr. bouche. Het leeft o. a. nog voort in het ndl. mondig en onmondig, en in het Hoogduitsche vormund.

komt het streven op om, behalve een persoonsnaam, ook een geslachtsnaam te hebben of, gelijk ons volk het op eene eigenaardige wijze uitdrukt, een van. In de door de burgers in steeds grooter getal gesloten contracten, in opgemaakte acten en aangegane overeenkomsten wordt telkens levendiger de behoefte gevoeld, om verschillende personen van elkander te onderscheiden of een persoon zóó duidelijk aan te wijzen en te noemen, dat hij niet licht met een ander zal worden verward. Dergelijke geslachtsnamen zijn in twee opzichten van persoonsnamen onderscheiden: zij worden niet door de familie zelve gegeven, maar door vreemden, die natuurlijk die namen eerder noodig vinden om personen te onderscheiden, dan de familieleden zelf; en zij zijn niet, als de persoonsnamen, aan één bepaald persoon uitsluitend eigen, maar kunnen van geslacht tot geslacht overerven.

Deze geslachtsnamen zijn van zeer uiteenloopenden aard. Wil men een overzicht van de verschillende wijzen, waarop de Nederlandsche familienamen zijn gevormd en ontstaan, dan leze men het zaakrijke en leerzame boek van Johan Winkler: „De Nederlandsche Geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en beteekenis" [1]).

Ook vele geslachtsnamen zijn voor de taal belangrijk, omdat zij, evenals de persoonsnamen, waarvan zij voor een goed deel afgeleid zijn, de herinnering aan oude, elders niet of weinig meer voorkomende, woorden levendig houden. Deze zijn b.v. verouderde aardrijkskundige termen, namen van beroepen, bedrijven of ambachten, enz. Als voorbeelden noem ik Van Laer en Toe Laer, waarin het woord laar bewaard is, dat bij Kiliaen in de beteekenis „onbebouwde grond, gemeene weide" staat opgeteekend; Born-

[1]) Haarlem, 1885. Vgl. ook Heinze: „Die Deutschen familien-namen geschichtlich, geographisch, sprachlich". Halle, 1882.

water en Borrewater, waarin oude vormen bewaard zijn van hetgeen thans uitsluitend bronwater, d. i. welwater, heet; Maalstede, waarin een Oudgermaansch woord voortleeft, dat de beteekenis had van rechtplaats, rechtbank; Godschalk of Gosschalk, waarin schalk zijne oorspronkelijke opvatting van knecht heeft behouden; Gouweloose, waarin een oud Vlaamsch woord voortleeft, dat een zinverwant is met roekeloos, en bij Kiliaen in de beteekenis zorgeloos, onachtzaam opgeteekend staat; Goedeljee, waarin de naam verscholen is van een „brouwer van goede ale, bierbrouwer" [1]), een bewijs, dat het woord ale, thans op zijn Engelsch uitgesproken, ook oorspronkelijk Nederlandsch is geweest; den Vlaamschen naam Schoesetters en Schoesitter, waarin het Middelnederlandsche Scoesuttere, schoenmaker, eig. schoennaaier, voortleeft; enz. Ook hier is voor de taal nog veel te oogsten; vooral de Vlaamsche namen, welke door Winkler niet vergeten zijn, kunnen nog allerlei in de taal lang verstorvene bijzonderheden aan het licht brengen.

Eindelijk de plaatsnamen. Deze zijn voor een deel zeer moeilijk te verklaren, omdat men — evenals bij de spreekwoorden — eerst den oudsten vorm kennen moet, eer men zekerheid hebben kan aangaande den oorsprong, en er vaak eeuwen verloopen zijn, voordat een plaatsnaam is opgeschreven. Ook komt daarbij voor het zuidelijk gedeelte van ons land de moeilijkheid, dat men niet altijd zeker is, of men Keltische dan wel Germaansche naamgeving voor zich heeft. Aan den anderen kant hebben zij dit voordeel, dat men in den regel uit de plaatselijke gesteldheid met vrij groote zekerheid de bedoeling van

[1]) Verg. fr. godailler, zuipen.

den naam kan opmaken, omdat men hier te doen heeft met werkelijk gevonden of aanwezige kenmerken, en niet (gelijk met de persoonsnamen het geval is, welke reeds bij de geboorte gegeven worden), met dezulke, welke men alleen hoopt te vinden. Hier heeft men dus een houvast, dat ons vaak bij de verklaring van andere namen ontbreekt [1]).

De benoeming van plaatsen geschiedde in den regel naar de ligging of naar het eene of andere eigenaardige kenmerk, dat men in de plaats of in het landschap opmerkte. Vandaar allerlei benamingen, uitgaande op -dam, -dijk, -meer of -maar, -hout, -veen, -sluis, -zijl (d. i. sluis), -vliet, -beek, -broek, -voord, -akker, -rode (-rade, -ray, eig. omgeploegd, voor bouwland geschikt gemaakt land, vgl. mnl. roden, hd. rotten, ndl. uitroeien en rooien, nl. boomen), en -drecht, waarvan het nog volstrekt niet zeker is, dat dit woord overal de beteekenis „veer, overvaart" heeft gehad; in sommige plaatsnamen is het zoogoed als zeker, dat het als een andere vorm van drift, weide, opgevat moet worden [2]).

Vandaar namen op verouderde woorden uitgaande, b.v. op -hoorn of -horn, d. i. hoek, waarop eveneens vele plaatsnamen uitgaan (vgl. Uithoorn en ndl. uithoek; buitenbuurt eener plaats; Schermerhorn, Avenhorn, Hoorn, Nieuwenhoorn, met Puttershoek, Cillaarshoek, 's-Heerenhoek, Gorishoek); op -made, d. i. weide, weiland, hooiland (in Hoogmade, Alkemade); op -muiden, d. i. monden van eene rivier (b.v. IJselmuiden, Muiden, Arnemuiden, Genemuiden), den Saksischen vorm van het Frankische

---

[1]) Verg. voor de Middeleeuwsche benamingen L. Ph. C. van den Bergh, Handboek der Middelnederlandsche Geographie, 1872.

[2]) Zie Tijdschrift voor Ned. Taal en Lett. 4, 213 vlg.

-monde (b.v. in IJselmonde, Dendermonde, Rupelmonde); op -horst, d. i. dicht kreupelbosch, struikgewas (in Boekhorst, Bronkhorst); op -donk [1]), waarvan de eigenlijke beteekenis huis schijnt geweest te zijn (vooral in Brabantsche namen, b.v. Raamsdonk); op -rak, d. i. strook land, vooral langs het water (in Langerak, Gouderak); op -hil, d. i. heuvel, hoogte (in Piershil); op -deel (d. i. district, ban, vooral in Friesche namen, b.v. Dantumadeel, Oost-Dongeradeel); op -geest en gast, d. i. hooge zandgrond (in Oegstgeest, Uitgeest, Grootegast, Lutjegast); op -loo, d. i. bosch, hout (in Groenloo, Venloo, d. i. veenbosch, het Loo) [2]). Vandaar ook namen als Apeldoorn en Apeltern, d. i. appelboom; Berkenwoude, Boekeloo (d. i. beukenbosch), Berkhout, enz.

Daarbij komen verschillende andere, naar personen genoemd, hetzij naar een persoonsnaam of naar den naam eener waardigheid. Op deze wijze zijn gevormd namen als Zieriksee (ee of water van Zierik of Zederik; vgl. het Zederikskanaal); Serooskerke (d. i. 's Heer-Arends-kerke), Aagtekerke, Hendrik-Ido-Ambacht, Wolfaartsdijk, Stevensweerd, Willemstad, 's-Gravendeel, 's-Heerenberg, 's-Hertogenbosch, Vrouwenakker, Vrouwenpolder, Prinsenhage, e. a. Hierbij behooren ook de naar Heiligen genoemde plaatsen, als Geertruidenberg, St.-Annaland, St.-Jansga, St.-Oedenrode [3]), St.-Odiliënberg [4]); enz. Eindelijk moeten hier genoemd worden de talrijke plaatsnamen, op -um, -om, -(c)hem, -heim uitgaande, dat woning, woonplaats, huis beteekent,

---

[1]) Vgl. het Middelnederlandsch Woordenboek op donc.
[2]) Zie voor meer bijzonderheden, Van den Bergh, t. a. p. bl. 256–271.
[3]) Zie Reinsberg-Düringsfeld, Calendrier Belge 2, 288. — [4]) ald. bl. 50.

en waarmede namen van personen, familiën of volksstammen worden samengesteld, die niet altijd gemakkelijk in hun juisten vorm zijn terug te vinden; zoo b.v. Sassenheim, Arnhem, Woudrichem (vgl. de uitspraak li-chaam voor lic-haam) of Workum, Renkum (uit Redichem), Kedichem of Kekum, Gorkum uit Gorinchem, Doeti-chem; e. a.

Op nog eene andere benoeming van plaatsen, die zeer veel voorkomt, vestig ik de aandacht, nl. het aanduiden van eene plaats met een voorzetsel, vooral met te (ter, ten). Zoo zijn b.v. gevormd Zwitsersche namen als An-der-matt en Zermatt; en Nederlandsche als An-dijk (in Noord-Holland), Op-den-Berg (in Mook), Ter-Vere (of Vere), Terborg, Ter-Gouw (of Gouda), Terschelling, Ter-Aar, Ter-heiden, Ter-neuzen, Ten-boer (in Groningen), Onder-den-dam; alsmede allerlei plaatsnamen, waarin een buigingsvorm is overgebleven, doch het voorzetsel weggelaten, b.v. Bloemendaal (eigenlijk in het Bloemendal), Rozendaal, Heiligerlee (eig. op den heiligen heuvel), Nieuwerkerk, Ouderamstel of Ouderkerk, Oldenzaal, Nieuwersluis, Nieuwenhoorn, Hoogenoord (te Charlois), Hoogerheide (te Oosterhout); e. a. Vandaar dat men vele plaatsnamen niet als een eersten naamval moet opvatten, maar als een derden, waarbij dan een voorzetsel (in of te) moet worden aangevuld [1]). Zoo zijn gevormd landnamen, als Polen (eig. in Polen, onder de Polen; vgl. mhd. uitdrukkingen als „ze den Baiern, ze den Franken"), Pruisen, Beieren, Grieken (Middelnederlandsche benaming voor Griekenland), Hessen, Zwaben. Zoo ook plaatsnamen als Den Haag, Den Bommel,

[1]) Het spreekt vanzelf, dat zij toch later als nominatieven kunnen worden gebruikt.

Nederhorst-den-Berg, Den Briel, Den Helder. Eindelijk allerlei namen van plaatsen, die op een 3den naamval meervoud uitgaan, b.v. op -ingen (b.v. Harlingen, Scheveningen, Wateringen); op -schoten [1]), waarvan de beteekenis niet vast staat (b.v. Winschoten, Voorschoten, Bunschoten); op -hoven (b.v. Tienhoven, Veldhoven, Zevenhoven); op -huizen (b.v. Zevenhuizen, Veenhuizen); op -buren (het Friesche woord voor huizen, b.v. Pieterburen, Monnikeburen, Kloosterburen); op -bergen (b.v. Steenbergen, Driebergen, Zevenbergen); op -wouden (b.v. Veenwouden); enz.

Laat ik van dit rijke en slechts in enkele trekken aangeduide onderwerp, waarin nog zeer veel moet gearbeid worden, indien men zal kunnen zeggen, dat dit veld ontgonnen is, afstappen met het noemen van enkele belangrijke oude woorden, welke alleen in plaatsnamen zijn blijven leven, om, indien dit nog noodig mocht zijn, het groote gewicht van plaatsnamen ook uit een taalkundig oogpunt, nog nader aan te toonen. Ik herinner b.v. aan den naam van het oude, vooral door Bilderdijks afstammingsdroomen bekend gebleven, graafschap Teisterbant, in welks eerste deel een oud woord bewaard is, dat rechter (bnw.) beteekent [2]); aan den naam Abkoude-Aasdom, in welks tweede deel een oud woord voor een ouden vorm der Germaansche rechtspleging voortleeft [3]); aan het Zwin, een vroeger (en nog heden in het West-Vlaamsch) gebruikelijk woord voor waterloop; aan De Tien Gemeten, waarin het meervoud van eene oude vlaktemaat, gemet, is bewaard;

---

[1]) Zie Van den Bergh, Mnl. Geographie, bl. 266.

[2]) Het woord zit ook in Tessel. Zie Te Winkel, Gramm. Figuren bl. 154 vlg.

[3]) Vgl. het Middelnederlandsch Woordenboek op asichdom.

aan Het Hoornsche Hop, d. i. inham, zeeboezem, welk woord in het Middelnederlandsch bestaat in de beteekenis werf, erf; aan den naam Breesaap, onder Velzen voorkomende, waarin saap een verouderd woord is voor heide, heideveld, in welken zin het ook in het Middelnederlandsch wordt aangetroffen. Ik herinner ten slotte aan andere merkwaardige woorden, als drift (d. i. weide, verwant met dreef, vgl. den naam Drift te Utrecht en Dreef te Haarlem); glip (d. i. sloot, geul, onder Heemstede [1]); brink (d. i. grasveld, vooral in de oostelijke gewesten); kaag (d. i. smalle dijk langs het water, kade); zuwe (d. i. smalle weg door een polder of moeras); sas (d. i. schutsluis); esch (d. i. openliggend bouwland eener gemeente); enk (d. i. bebouwd veld); driesch (d. i. braakland; de rustende, onbebouwde akker); laak (d. i. poel, beek op heidevelden); zwet (d. i. grens); zijp (d. i. waterloop, waterleiding); heul (d. i. nauwe sloot tot afvoer van water; of ook bruggetje over zulk eene sloot) e. a., te vinden in de bovengenoemde door Van den Bergh gegeven alphabetische lijst van verouderde uitgangen van Nederlandsche plaatsnamen; alsmede in dat gedeelte van het boven vermelde boek van Johan Winkler, hetwelk handelt over geslachtsnamen van aardrijkskundigen oorsprong, en in de reeds verschenen of later volgende deelen van het Middelnederlandsch Woordenboek.

[1]) Vgl. Mnl. Wdb. op glepe.

DERDE AFDEELING.

INWENDIGE GESCHIEDENIS

VAN

HET NEDERLANDSCH.

1. Vormveranderingen in den taalschat.

De uitwendige geschiedenis eener taal behandelt de invloeden, die op haar hebben gewerkt, en de feiten en omstandigheden, welke tot hare ontwikkeling hebben bijgedragen en haar gemaakt hebben tot datgene, wat zij nu is. De inwendige geschiedenis spoort de oorzaken en verschijnselen na, die tot de ontwikkeling en vervorming eener taal bijdragen; zij vergelijkt een vroeger tijdperk der taal met een later, en tracht te verklaren, waaraan het verschil, zoowel wat tijd als plaats aangaat, en die afwijkingen in vorm zijn toe te schrijven.

Beginnen wij met na te gaan, welke verschillen er alzoo in de taal zijn op te merken. Men heeft afwijkingen in de uitspraak, in de woordvormen en in woordenkeus, en deze vertoonen zich niet in verschillende tijden, maar openbaren zich te gelijker tijd bij de onderscheidene volken van denzelfden stam.

Laten wij eerst zien, waaraan het onderscheid in woordenkeus is toe te schrijven. Lang zal ons dit niet behoeven op te houden, want hierover is boven al het een en ander gezegd. Iedereen heeft een woordvoorraad, die in overeenstemming is met den kring zijner gedachten, met zijne

behoeften als denkend mensch. En vooreerst zijn die zelve verschillend bij verschillende personen; ten tweede ontleent de mensch aan den kring, waarin zijne gedachten zich gewoonlijk bewegen, ook zijne beelden, vergelijkingen, zijne overdrachtelijke en figuurlijke uitdrukkingen. Raadpleegt men b.v. de taal van handwerkslieden, dan vindt men allerlei verschillende termen, die aan de in dat bepaalde bedrijf gebruikelijke kunsttaal zijn ontleend. Hoevele kunsttermen heeft niet de timmerman, de wever, de visscher, de zeeman, de jager, waarvan iemand, die niet van het vak is, nooit gehoord heeft, en die men, wanneer men zich aan het een of ander dier beroepen of bezigheden wil wijden, opzettelijk moet aanleeren. Men zie, om slechts één voorbeeld te noemen, eens de alphabetische lijsten, die gevoegd zijn achter Kuyper's vertaling van Karmarsch' Handboek der Technologie, als men zich overtuigen wil van de waarheid der boven geuite meening, dat een groot deel van den woordvoorraad van den eenen mensch aan den ander geheel onbekend is. En wat wij hier in het klein waarnemen bij den enkelen mensch, dat zien wij in het groot bij de volken van denzelfden stam; ook daar voor een deel dezelfde woorden, voor een ander deel verschillende, en wel is er in dezelfde mate meer overeenstemming, naarmate de indrukken, door de voorwerpen of begrippen bij den mensch teweeggebracht, sterker zijn geweest. Zoo hebben alle Germaansche stammen hetzelfde woord voor de voornaamste graansoorten, boomen en dieren, b.v. rogge, gerst, eik, beuk, berk, els, koe, ros, wolf, hert, terwijl voor de kleinere dieren, insecten, planten en dgl. de benamingen veel meer uiteenloopen.

Doch veel talrijker zijn de verschillen, welke men op denzelfden tijd opmerkt bij hen, die eene en dezelfde taal spreken, wat betreft de vormen, waarin een woord of een

bepaald begrip door de spraak aanschouwelijk kan worden voorgesteld, d. i. tot een spraakklank met eene bepaalde beteekenis wordt gemaakt. Hier werken allerlei oorzaken: de meerdere geschiktheid van den een om een spraakklank, welken hij hoort, juist en zuiver over te brengen; de meerdere voortreffelijkheid van zijne spraakwerktuigen boven die van den ander; de meerdere moeite, die de een zich getroost om, hetgeen hij hoort, duidelijk en zuiver weer te geven; de meerdere of mindere scherpte van het gehoor. Het beste bewijs voor de verschillen, die op deze wijze in de taal ontstaan, zijn b.v. in een bepaald taaltijdperk, de vaak zeer talrijke verschillende wijzen, waarop men een woord, b.v. in het Middelnederlandsch, gespeld vindt, en die alle, zoo goed als dit door eene spelling mogelijk is, trachten, den gehoorden spraakklank nauwkeurig voor te stellen. In eenen en denzelfden regel vindt men soms verschillende vormen voor hetzelfde woord gebruikt; zoo b.v. es en is, vesch en visch, en tallooze andere wisselvormen, die men in het Middelnederlandsch Woordenboek bijna bij ieder woord kan opgeteekend vinden. Voor een deel is deze ongelijkmatigheid, dit gebrek aan eenvormigheid ongetwijfeld toe te schrijven aan eene zucht tot afwisseling, welke juist door ons, voor wie eenvormigheid een ideaal is, wordt vermeden [1]), doch in elk geval wordt het bestaan der verschillende vormen er door bewezen, en daarom is het hier te doen. Van dergelijke wisselvormen nu heeft de taal een groot aantal bezeten door de werking der oorzaken, welke wij klankwetten noemen, en wier werking wij nog duidelijker waarnemen, als wij een vroegeren toestand der taal met een lateren vergelijken. Want het is opmerkelijk, dat zelfs kleine verschillen, die in een

[1]) Zie voor dit „gebrek" aan eenvormigheid, gelijk wij het noemen, o. a. het Middelnederlandsch Woordenboek, op ge, onder n°. 8.

zekeren tijd tusschen verschillende taalvormen worden waargenomen, in den loop der tijden hoe langer hoe grooter worden; ja, zóó ver kunnen sommige wisselvormen, d. z. twee verschillende vormen van hetzelfde woord, uiteenloopen, dat zij elkander zelfs in het geheel niet meer herkennen en daarbij eene meer of minder verschillende beteekenis aannemen [1]).

Deze veranderingen noemt men klankwetten of wel, indien wij ook de wijzigingen er onder willen begrijpen, die de medeklinkers ondergaan, grammatische figuren. Klankwetten noemt men ze, omdat de oorzaken, welke het juist weergeven van een spraakklank in den weg staan, zich telkens weer vertoonen, wanneer zulk een klank zich in een woord voordoet, zoodat zulke gevallen onder een regel of wet kunnen worden samengevat. Zoo is het b.v. eene wet, dat de Oudgermaansche th, die in het Engelsch nog bestaat, in het Nederlandsch d is geworden; dat de î van het Middelnederlandsch ij werd; de u tot ui, enz. Grammatische figuren heeten zij, omdat men er een bepaalden vorm in ziet, waarin een woord zich aan ons vertoont; evenals men stijlvormen rhetorische figuren, en rede- of oordeelsvormen logische figuren noemt. De voornaamste dezer woordvervormingen [2]) zijn door J. te Winkel bijeengebracht in zijn leerzaam boek: „De grammatische figuren in het Nederlandsch", waaruit allerlei voorbeelden van voorvoeging, afwerping, achtervoeging, afkapping, gelijkmaking, uitstooting, uitlating, samensmelting, invoeging en omzetting van letters kunnen worden geput. Een gedeelte van deze vormveranderingen, vooral die, waardoor de gedaante van

[1]) Zie bl. 153 vlgg.

[2]) Een beter woord voor grammatische figuren dan woordvormen, dat al in eene andere beteekenis in de grammatica wordt gebruikt.

een woord inkrimpt of een letter wordt tusschengevoegd of verplaatst, wordt veroorzaakt door de zucht om de spraakwerktuigen zoo weinig mogelijk in te spannen en zooveel mogelijk kracht bij het uitspreken der spraakklanken te besparen, of, gelijk deze eigenaardigheid ook wel eens is genoemd, uit gemakzucht [1]). Toonlooze klinkers b.v. worden uitgelaten, en onnoodige of als zoodanig beschouwde letters afgeworpen, zooals b.v. in krek uit correct; kleur uit koleur; eene letter wordt ingevoegd, om de uitspraak van twee op elkander volgende medeklinkers gemakkelijker te maken, als in stroop voor sroop (uit siroop), asstrant voor assrant (uit assurant), Hendrik voor Henrik, zindelijk voor zinlijk, bloempje voor bloemje, enz. Een gedeelte van een woord wordt afgeworpen; zoo ontstaat spijt uit despijt (fr. dépit); pon uit japon; beuren uit gebeuren; lukken uit gelukken. Medeklinkers worden uitgeworpen, als in kermis voor kerkmis, kersmis voor kerstmis; of zij worden aan elkaar gelijk gemaakt, zooals in de volksuitspraak ik bramme voor bran me uit brand me; zaddoek voor zakdoek; en b.v. in de woorden horretje uit hordetje, morren uit mornen; enz. Voor meer voorbeelden verwijs ik naar het door Beckering Vinckers bewerkte boek van Whitney, getiteld „Taal- en Taalstudie" [2]) en naar het boven genoemde boek van J. te Winkel.

Behalve deze veranderingen is er nog eene van zeer groot gewicht en wijde strekking, nl. het verlies of de afslijting van buigingsuitgangen, of, gelijk men het met een vreemd woord noemt, deflexie. Deze heeft zoo sterk om zich

---

[1]) Dat men evenwel het gewicht van dezen factor al te hoog kan stellen, leert ons Te Winkel, in zijn zoo even gemeld boek, bl. 14, en Paul, Principiën der Sprachgeschichte, bl. 48.

[2]) Haarlem, Erven Bohn, 2de druk, 1884.

gegrepen, dat onze verbuiging ons slechts een overblijfsel toeschijnt van die uit een vroegeren tijd: men weet, hoe bijna overal de vormen, die vroeger door naamvallen werden uitgedrukt, thans door voorzetsels worden weergegeven, zoowel bij het zelfstandig naamwoord, als bij het bijvoeglijk naamwoord en het werkwoord.

Ook in verschillende andere gevallen heeft het gebied van den 4den naamval, waar men een vorm vindt, aan dien van den 1sten, d. i. aan den onverbogen vorm, gelijk, zich uitgebreid ten koste van dat van den 2den en 3den. Zoo hebben wij thans allerlei bijvoeglijke naamwoorden, die den 4den nv. regeeren; een partitieven accusatief in plaats van genitief, zooals een glas goeden wijn voor goeden wijns; zoo zijn tal van intransitieve werkwoorden transitief geworden; zoo wordt (en werd reeds nu en dan in het mnl.) de bijstelling bij een 2den naamval, tegen den vroegeren en logischen regel in, in den 4den geplaatst, enz. De deflectie heeft ons gevoel voor naamvallen uitermate verzwakt, niet altijd zonder schade te doen aan het logische inzicht in den bouw van een zin en den samenhang der woorden. Het eenige gebied, waar ons gevoel voor naamvallen nog niet geheel is afgestompt, is dat der persoonlijke voornaamwoorden, waar de verschillende naamvallen ook verschillende vormen hebben. Meermalen is er voor ons, om de vraag te beantwoorden, of men een 4den dan wel een 1sten naamval voor zich heeft, geen ander middel, dan er een persoonlijk voornaamwoord (hij of hem) voor in de plaats te stellen. Niet beter gesteld is het op een ander gebied, nl. dat der geslachten, ten gevolge van het samenvallen der vormen van het lidwoord voor het mannelijk en het vrouwelijk geslacht (de) en de afkapping der e bij het vrouwelijk van een.

Door de bovengenoemde oorzaken nu neemt een aanmer-

kelijk deel van den taalschat in den loop van den tijd eene gedaante aan, welke vrij sterk van eene vroegere kan verschillen. Het best blijkt dit, wanneer wij eene Oudgermaansche taal, b.v. het Gotisch, met het Nederlandsch vergelijken. Door den regel van het Germaansch, dat de klemtoon ligt op het zakelijk deel van een woord of de stamlettergreep, hebben de woorden aan eene inkrimping en afslijting blootgestaan, welke zeker niet zoo groot zou geweest zijn, als het accent, gelijk in het Grieksch, ook op de laatste lettergreep had kunnen vallen. Vandaar dat soms van een woord van drie, vier of vijf lettergrepen er maar ééne in het tegenwoordige Nederlandsch is overgebleven. Zoo is b.v. aalmoes (eng. alms) het overblijfsel van het Latijnsch-Grieksche eleëmosyna, medelijdendheid; mes, hd. messer, van het Oudgermaansche matisahs, vleeschmes; had (voor hadde) van Oudgermaansch habaida; kerk van het Grieksche kuriakon; vlerk van vlederik enz.

Deze omstandigheid heeft er veel toe bijgedragen, om een aanzienlijk deel van den taalschat in zijn oorsprong onkenbaar te maken en het inzicht in de oorspronkelijke beteekenis te benemen. En dit is bijna zonder uitzondering het geval met dat gedeelte van den woordvoorraad, dat als erfgoed moet worden beschouwd, en gevoeglijk zoo kan worden genoemd in tegenstelling met het andere deel van den taalschat, dat onder onze oogen, in onzen eigen tijd en door onze eigene medewerking ontstaat en opkomt, ten einde in de behoefte aan nieuwe uitdrukkingen voor nieuwe denkbeelden en vroeger onbekende zaken te voorzien. Wat de eerstgenoemde soort van woorden aangaat, het overgeleverde deel van den woordvoorraad, het voorvaderlijk erfgoed: het inzicht in de beteekenis daarvan zal steeds worden bepaald door het gebruik. Zoo zullen b.v. de namen van al de begrippen, die tot de oudste van iedere taal behooren, van natuur-

verschijnselen, van voortbrengselen uit het dieren- en plantenrijk, van lichaamsdeelen, van getallen, van familiebetrekkingen, van de meest primitieve verrichtingen steeds woorden blijven met eene zekere overgeleverde beteekenis, doch die men zelf niet kan nagaan of controleeren.

Met vele andere, uit een lateren tijd dagteekenende, woorden voor begrippen uit een toestand van hoogere beschaving is dit eveneens het geval. In het algemeen kan men zeggen, dat voor ieder geslacht alleen die woorden duidelijk zijn, welke als het ware onder de eigene oogen er van worden gevormd, dat wil zeggen, met samenstellingen of afleidingen, in onzen eigen tijd gemaakt of voor nieuwere begrippen gangbaar, en dan nog slechts alleen wat de samenstelling der deelen betreft, niet wat de samenstellende deelen zelve aangaat. Woorden als dagblad, tijdschrift, vèrgezicht, paalworm, varkensvleesch, driehoekig, overerven zijn oogenschijnlijk duidelijk in hunne beteekenis, doch als men de zaak op de keper beschouwt, is het dezelfde graad van duidelijkheid, als bij arm, bloed, zon, maan, huis, dochter enz., nl. alleen wat het gebruik betreft, niet wat de afleiding of den oorsprong aangaat. En dit is eigenlijk wat men taalgevoel noemt, nl. het fijne gevoel voor het juiste gebruik, het juiste inzicht in de fijne schakeering van de beteekenis der woorden, het plaatsen van „het rechte woord op de rechte plaats" in gesprek en schrift. Dit taalgevoel behoeft niet te verminderen, naarmate men zich verder van den oorsprong der taal verwijdert; het heeft met de herkomst der woorden of het inzicht daarin niets te maken, maar raakt alleen het gebruik; het is niet het uitsluitend eigendom der geleerden, men vindt het zelfs vaak niet bij hen, en wèl bij personen, waar men het, wat hunne ontwikkeling aangaat, niet verwachten zou: het schijnt dus

voor een deel althans eene natuurgave te zijn. In geen geval staat het in verband met kennis van de geschiedenis der taal of het inzicht in hare historische ontwikkeling, waarvan eigenlijk zelfs bij de beschaafden niet veel anders te bespeuren is, dan een inzicht in de beteekenis van woorden, voor zoover men ze met hunne verwanten in verband kan brengen. Doch ook dit gevoel werkt niet zeer sterk ten gevolge van de omstandigheid, dat de woorden van eene en dezelfde familie, welke vroeger door hunne gelijkheid onmiddellijk door ieder als leden van hetzelfde gezin, als nauwe verwanten, werden herkend, door verschillende vormveranderingen van elkander vervreemden en elkaar zelfs eindelijk in het geheel niet meer herkennen; men kan dit noemen het verzwakken van den familieband in de taal. Nog steeds houdt weliswaar een dergelijke band vele woorden van dezelfde familie bijeen, en zijn in dezen de Germaansche talen in een beteren toestand dan de Romaansche, waar dit familieleven lang zoo levendig niet is (vgl. b.v. spreken, gesprek, welsprekend, spraak en onbesproken, met Fransch parler, discours, éloquent, language en irréprochable, waar geen twee woorden van dezelfde familie zijn), doch de verwantschap van vele woorden wordt òf nog slechts flauw òf in het geheel niet meer gevoeld.

Hoe weinigen zullen er zijn, zelfs onder hen, die werk maken van de studie der taal, welke b.v. bij gerucht denken aan roepen, of bij schuld aan zullen, dat eigenlijk beteekende tot boete verplicht zijn; bij bruiloft d. i. „een optocht waarmede jonggehuwden naar hunne woning werden begeleid" (eig. bruidsloop), aan loopen; bij vernuft [1]) aan vernemen, d. i. „met den

[1]) Van het hd. vernunft. De beteekenis verstand heeft zich in onze taal gewijzigd tot die van aangeboren aanleg, genie.

geest waarnemen"; bij bekwaam, d. i. eigenlijk „wat een aangenamen indruk maakt", aan bekomen, d. i. eig. behagen, bevallen, of zelfs bij sleutel (voor slotel) aan sluiten? Door niemand wordt meer de verwantschap gevoeld, welke er bestaat tusschen branding en „het barnen der gevaren" (barnen, mnl. bernen = branden; vgl. hd. brennen, gebrannt); wierook (eig. wijrook; vgl. wijwater) en wijden (mnl. wiën); uitbundig (eig. „als een naar buiten gebonden staal van een stuk goed; voortreffelijk, buitengewoon") en binden; brevet (van lat. breve, ook bekend uit pauselijke breve) en brief (= lat. breve); wand en inwendig (eig. „binnenmuurs zijnde of geschiedende"); loods (= fr. loge, en dit door het Middellatijnsche laubia van hd. laub = ndl. loof) en loofhut; adelaar (= edele aar) en arend (voor aren); nabuur en boer. En wie voelt nog den familieband bij boete, beter en baten; bij bewind, wenden en verwant; bij twee, twist en tusschen; bij hemel, hemd en lichaam, dat eig. lic-haam moest worden uitgesproken en vleeschelijk omhulsel beduidt?

Een ander feit, waaruit blijkt, hoe weinig vaak de oorspronkelijke beteekenis wordt gevoeld, is dit, dat wij allerlei woorden met elkander verbinden, die geheel tegenstrijdige begrippen uitdrukken, en die dus met elkander vormen eene innerlijke tegenstrijdigheid, of, gelijk de uitdrukking in het Latijn luidt, eene „contradictio in terminis". Ik bedoel niet de samenstellingen door afleiding volledig en lafhartig, waarin de tegenstrijdigheid slechts schijnbaar is, immers de woorden beteekenen eigenlijk „vol van leden" of „waarvan alle leden aanwezig zijn" (vgl. mnl. „met allen leden") en „laf van hart", noch ook samenstellingen als waterland of manwijf, die opzet-

telijk gemaakt zijn om het tweeslachtig karakter van het land of de vrouw uit te drukken. Ik heb het oog op uitdrukkingen als een zilveren gulden, een papieren gulden, een koperen hoorn, een koperen blik, een stalen balein, een gouden oorijzer, een steenen bord, een houten damsteen, een linnen laken, welke natuurlijk eerst dan kunnen ontstaan, wanneer men vergeet, dat een gulden, overeenkomstig zijn oorsprong, van goud moet zijn, een damsteen van steen, een blik van blik enz., en dat een bord eigenlijk alleen een houten voorwerp kan aanduiden. Tot dezelfde soort van verschijnselen behoort, dat een woord zóó ver van zijne oorspronkelijke beteekenis afraakt, dat het met het tegengestelde begrip kan worden verbonden; zoo spreken wij van slecht goed, in den zin van „ondeugdelijk linnengoed"; zoo noemen wij kinderen ondeugend goedje, en muizen lastig goed, in welke uitdrukkingen de oorspronkelijke beteekenis van goed geheel en al is vergeten.

Doch het sterkste bewijs, hoe dit familieleven der taal kan afnemen, is dit, dat twee woorden, die oorspronkelijk niets anders zijn dan wisselvormen, en dus uit denzelfden grondvorm gesproten, niet alleen wat hun vorm betreft elkander niet meer herkennen, maar ook twee meer of minder sterk afwijkende beteekenissen aannemen. Men noemt deze wisselvormen met eene eigen beteekenis dubbelvormen, dubbelden of met een basterdwoord doubletten. Iedere taal heeft dergelijke dubbele stellen woorden, waarvan zij op eene huishoudelijke wijze weet gebruik te maken, om verschillende schakeeringen in de beteekenis uit te drukken; soms zelfs wordt de afstand zoo groot, dat zij elkanders tegenovergestelden worden; men vergelijke b.v. watersnood, d. i. nood of ellende door

het water ontstaan (vgl. hongersnood), met waternood, d. i. gebrek aan water (vgl. geldnood, broodnood [1]). Op verschillende gebieden vinden wij dergelijke dubbelvormen; overal worden allerlei kleine verschillen onbewust door de taal aangewend, om den schat der taalmiddelen uit te breiden en te vergrooten. En indien niet dit verschil in beteekenis aan die beide wisselvormen eene eigene taak aanwees, dan zou weldra een der beide in onbruik geraakt en vergeten zijn, want de taal ontdoet zich in den regel van al het overbodige, van allen ballast.

Zoo maakt zij tot dubbelvormen woorden die al of niet worden aaneengeschreven, als hoezeer en hoe zeer; mooi praten en mooipraten [2]); goed maken en goedmaken; even goed en evengoed; zoute visch en zoutevisch; klein schrift en kleinschrift; van waar en vanwaar. Zoo ook woorden met een verschillend geslacht, als de pekel en het pekel; de hof en het hof; de school en het school; de punt en het punt; de schrift en het schrift; de patroon en het patroon; de fortuin en het fortuin; eenlettergrepige begripsnamen, al of niet voorwerpsnamen uitdrukkende, zooals loop (vr. in kippenloop); val (vr. in muizenval); trap (vr. in wenteltrap); en zelfs geheele reeksen van woorden, b.v. die, welke met verschillend geslacht uitgaan op -schap, -dom of -nis.

Ook maakt men woorden tot dubbelden met een gering verschil in spelling, als kruid en kruit; of woorden met of zonder verbindingsvocaal, als werk-

[1]) Voor het Fransch zijn ze bijeengebracht door Brachet in een boekje, getiteld: „Les doublets de la langue française".

[2]) Vgl. het volgende hoofdstuk over den klemtoon in het Nederlandsch.

loos, d. i. zonder werk door omstandigheden buiten ons, en werkeloos, d. i. ledig uit eigen verkiezing; nameloos, d. i. waarvoor geen naam goed of groot genoeg is, onuitsprekelijk, en naamloos, d. i. zonder naam, anoniem; of woorden met verschillenden klemtoon, als dóorloopen en doorlóopen, óndergaan en ondergáan; of woorden met onvolkomen of volkomen klinker bij het verkleinwoord, als dagje en daagje, gatje en gaatje; of bijwoorden, waarin dezelfde samenstellende deelen in eene andere orde voorkomen, zooals nabij en bijna, intusschen en tusschenin, nochtans en dan nog (hd. dennoch) [1].

Al de hier genoemde of althans verre de meeste dubbelvormen zijn jongere, voor een deel opzettelijk gemaakte onderscheidingen, waarvan de spreektaal niet afweet, doch die uitsluitend tot de fijnheden der boekentaal behooren, en alleen bij buitengewonen voorspoed ook in de spreektaal doordringen. Van meer gewicht zijn die dubbelvormen, welke zich vanzelf uit twee wisselvormen hebben ontwikkeld en waarvan dus de oorsprong van het onderscheid veel hooger opklimt. Wij onderscheiden hierbij drie gevallen, nl. de woorden zijn òf beide oorspronkelijk Germaansch; òf één kan Germaansch, en één aan eene vreemde taal ontleend, doch oorspronkelijk Germaansch wezen; òf beide zijn van vreemden oorsprong.

Van de eerste soort noem ik vooreerst wisselvormen met verschillende klinkers, zooals Dietsch en Duitsch, kruimel en kriemel, rieken en ruiken [2],

---

[1]) Naamwoorden, als raadhuis en huisraad, stamboom en boomstam, wagenspoor en spoorwagen e. a. blijven hier buiten rekening, daar hier de verhouding, waarin de beide deelen tot elkander staan, het verschil in beteekenis bepaalt.

[2]) Het onderscheid in beteekenis tusschen deze beide woorden is willekeurig gemaakt en alleen der schrijftaal eigen; het volk kent het niet.

hoofsch, heusch en (uit een Duitsch dialect overgenomen) hupsch, schoot en scheut, man en men, duf en dof, tucht en tocht, aanrechten en aanrichten, schitteren en schetteren, stuwen en stouwen, boek en beuk, (uit)roeien en (boomen) rooien, snoeven en snuiven, mest en mist, plicht (het verbonden zijn) en plecht (voor eene schuld verbonden goed, hypotheek), boer, buur en bouwer, ridder, rijder en (uit een Duitsch dialect overgenomen) ruiter, verbreiden en verbreeden, e. a. Ten tweede woorden, waarvan het eene een meer of minder samengetrokken of toonlooze of verkorte of verlengde vorm is van het andere, zooals die en de, voorste en vorst, bastaard en basterd, boedel en boel, bar en baar (het bnw., dat open beteekent, vgl. b.v. baarblijkelijk en eene bare zee), ambacht en ambt, diender en dienaar, maagd en meid, wenkbrauw (mnl. wimbrauwe uit wintbrauwe) en wimper; e. a.

Of één woord is Nederlandsch en het andere is aan eene vreemde taal ontleend, doch daarmede in oorsprong één, zooals versch en frisch, breidel en bretel, standen en stenden, hoofdman en hopman, bolwerk en boulevard, wagen en waggon, maal (in brievenmaal) en mail, krijt [1]) en kreits, wedde en gage, braambes en framboos.

Of beide zijn van vreemden oorsprong, zooals orde en order, persen en pressen, doctor en dokter [2]), vrucht en fruit, voogd en advocaat, sein en zegen, kruin en kroon, kadans en kans, citer en gitaar, ouwel en oblie, provoost en proost, tulp

[1]) In de beteekenis strijdperk nog over in de uitdrukking voor iemand in het krijt treden. Vgl. fri. krite, afdeeling.

[2]) Ook dit verschil is van jonge dagteekening en opzettelijk gemaakt.

en tulband, klooster en kluister, dollar en daalder, enz. Niet overal is de schakeering in de beteekenis even groot, doch er is toch altijd eenig verschil.

Ook moet hier ten slotte niet onvermeld blijven het verschil in gebruik en kleur, dat bij twee oorspronkelijk identische woorden kan bestaan; de eene vorm van een woord wordt b.v. uitsluitend gebezigd in de dichtertaal, b.v. ure, vier, kieken, lekken, kleen, reen, de andere is de algemeen gebruikelijke vorm, nl. uur, vuur, kuiken, likken, klein, rein. Zoo worden sommige woorden minder edel van opvatting, eenigszins met minachting of geringschatting gebruikt, wanneer zij hun eigenlijk geslacht tegen het onzijdige verruilen; men vergelijke b.v. de soort met het soort; de oogenblik en het oogenblik; de mensch met het mensch; de figuur en het figuur (b.v. een mal figuur maken; eene malle figuur is hier ondenkbaar).

Wij moeten nu nog zien, wat er met een woord gebeurt, wanneer het niet goed meer wordt begrepen, en er geene verwanten meer over zijn, om het gevoel voor de beteekenis althans eenigermate levendig te houden. Zulke woorden kunnen òf in onbruik geraken, òf zij kunnen van den dood worden gered door het volk, dat den vorm van het duistere woord of der onduidelijke uitdrukking gaat verklaren, het woord door bijgedachte aan een gelijksoortig begrip omvormt, er aldus eene andere gedaante aan geeft en het op deze wijze een nieuw, verjongd levenstijdperk doet intreden. Dit is het tijdperk der volksetymologie.

Het volk kan geen vrede hebben met een woord of eene uitdrukking, welke het niet begrijpt. Men weet, hoe het met vreemde woorden, namen van planten en andere dingen, hoe het met eigennamen leeft, en hoe vaak het die tot onkenbaar wordens toe verknoeit en verhaspelt, deels omdat het

slechts zeer onvolkomen dergelijke vreemde klanken door zijn gehoor in zich opneemt, doch deels ook, omdat het nu eenmaal begrijpen wil wat het zegt, en zoekt en zoekt, totdat het een vorm meent gevonden te hebben, waardoor het woord, hoe dan ook, tot zijn taalbewustzijn spreekt. Bij deze „volksverbeelding in het rijk der taal" gelijk deze oorzaak van woordvervorming is genoemd, komt dan nog het volksvernuft, de zucht tot het komische, de tegenstelling, het onverwachte, de ironie, wier werking wij ook boven bij de spreekwoorden hebben nagegaan; en als deze beide factoren samenwerken, kan men de zonderlingste vervormingen van een woord of eene uitdrukking verwachten. Doch hier kan men, evenmin als bij de boven besproken verklaring van spreekwoorden en spreekwijzen, met kamergeleerdheid of doctrinarisme iets verder komen: men moet het volk op zijne wegen volgen, om achter de waarheid te komen.

Op deze wijze van woordverklaring, die met eene meer of minder sterke woordvervorming gepaard gaat, is reeds meer dan eens de aandacht gevestigd. Er is o. a. een Duitsch boek van Andresen over Volksetymologie, waaruit ook voor het Nederlandsch zeer veel te leeren valt, want bij verwante volken werken vaak gelijke oorzaken op dezelfde wijze, en hebben zij dezelfde gevolgen. Op vele plaatsen ook wijst Te Winkel in zijne „Grammatische Figuren" op volksetymologie en hare werking [1]); en in den Nuts-almanak is een paar malen een artikel over Volksetymologie verschenen [2]). Enkele der leerzaamste, sprekendste, en minder bekende voorbeelden wil ik aan het gezegde toevoegen.

Het bijvoeglijk naamwoord vriendhoudend zal door

---

[1]) Zie de plaatsen in den Bladwijzer.

[2]) O. a. een in den Almanak van 1883, en eenige jaren vroeger (1870) een artikel van H. E. Moltzer, van wien ook eene academische toespraak gedrukt is, getiteld: „De Volksverbeelding in het Rijk der Taal" (1881).

ieder verklaard worden als „zijne vrienden lang houdende" of „de vriendschap onderhoudende", en daarmede kan men ook werkelijk volstaan, al is ook de waarheid hiermede niet getroffen; men denkt daarbij wellicht aan „eene mevrouw, die lang dienstboden houden kan", en meent daarin een steun voor zijne uitlegging te vinden. Doch dit is niet de ware verklaring. Vriendhoudend is nl. eene volksetymologische omvorming van vriendhoud, dat in onze vroegere taal niet ongewoon was, en zijn vrienden genegen of trouw beteekende. Men denke slechts aan het ndl. hou en trouw, waarin hou staat voor houd, gelijk o. a. blijkt uit het hd. hold en het ndl. hulde.

Sukkelen (vroeger ook tsuckelen en sockelen geschreven) wordt door het volk in verband gebracht met ziek, en heeft dienovereenkomstig zijne beteekenis gewijzigd, doch het heeft daarmede, ook blijkens de uitspraak der s, niets te maken. Het beteekent eigenlijk „langzaam gaan, niet voortkomen, slepen, wankelen", en heeft een geheel anderen oorsprong; het ndl. sjok, sjok, gezegd van een hortenden en stootenden gang, is er mede verwant.

Kraakporselein, door het volk opgevat als „iets bijzonder teêrs, iets dat met omzichtigheid moet worden behandeld", is niet „porselein, dat spoedig kraakt of breekt", maar porselein of aardewerk, dat met kraken, eene bepaalde soort van vrachtschepen (fr. caraque, spa. carraca), vooral uit de Middellandsche Zee werd aangevoerd, en wel van de Balearische eilanden (vgl. het hedendaagsche majolica, genoemd naar Majorka). Merkwaardig is, dat dit kraak-, door het volk verder opgevat als fijn, keurig, netjes, ook eene plaats ontving in het naar dit voorbeeld gevormde bijvoeglijk naamwoord kraakzindelijk.

Lieve(r)koekjes in de uitdrukkingen de lieve koekbakker (of ook de lieve koekebakker) is dood,

en wij verkoopen hier geen lieverkoekjes, welke in verschillende streken gezegd worden tegen een kind, dat, met het hem toebedeelde niet tevreden, zijn verlangen naar iets anders te kennen geeft met de woorden: „ik wou liever dit (of dat)", is eigenlijk eene soort van peperkoek, welke lijfkoek (ook liefkoek uitgesproken) heet en onder dezen naam in Vlaanderen nog bekend is, doch het volk heeft er opzettelijk liever in gebracht, en daardoor het woord, dat onduidelijk begon te worden, nog meer onkenbaar gemaakt [1]).

Waanzin zal in zijne tegenwoordige gedaante wel door ieder uitgelegd worden als „een zin of gemoed vol ijdelen waan; een zin vol droombeelden en verbijstering", en ook dit geeft het begrip, dat door het woord moet uitgedrukt worden, tamelijk goed weder. Toch is ook deze verklaring een ijdele waan; want het eerste deel van de samenstelling is niets anders dan een met wan verwant woord, dat o. a. gebrekkig beteekent; vgl. ndl. wanbegrip, wanspelling, wantrouwen.

Houtvester is eene zeer oude, reeds in de middeleeuwen voorkomende, omvorming van een woord, dat, beter dan dit, de beteekenis hebben kon van „ambtenaar belast met de handhaving van jacht- en boschrecht"; immers, het begrip vesten (vast) drukt dit al zeer onvolkomen, of zelfs onvoldoende uit. Het woord is wellicht met vast in den zin van zeker, veilig in verband gebracht, doch luidde oorspronkelijk houtvorster, welk woord o. a. door Kiliaen wordt opgegeven, terwijl houtvester bij hem ontbreekt. Vorster is nog heden in het hd. forster en förster zeer bekend, en staat in beteekenis met het uitheemsche forestier gelijk.

---

[1]) Zie Kluyver in den Feestbundel De Vries, bl. 51 vlgg.

Vaandrig wordt door de ingevoegde letter d (vgl. hd. fähnrich naast fähndrich) voor eene samenstelling gehouden met eene afleiding van dragen, terwijl het woord in werkelijkheid met een afleidingsuitgang (-ig) gevormd is van een woord vaner (mhd. venre, vaner) dat in beteekenis met vaandrig gelijkstaat. Naar het voorbeeld van vaandrig zijn later met dit niet bestaande woord -drig allerlei andere woorden gevormd, die dus hun ontstaan alleen aan eene volksetymologie danken, zooals scepterdrigh, myterdrigh en blixemdrigh, bij Vondel.

Gramstorig is in zijne tegenwoordige gedaante niet te verklaren; het kan alleen eene verbinding zijn van twee gelijksoortige bijvoeglijke naamwoorden, en een bnw. storig heeft nooit bestaan. Het woord is door bijgedachte aan verstoord, d. i. boos, ontstaan uit gramstuur of gramsturig, dat nog in de 16de eeuw voorkwam, en, even als heden gramstorig, met „aangezicht" verbonden wordt. Sturig is in de oudere taal bekend geweest in den zin van knorrig, kwaad, zooals blijkt uit het in den Statenbijbel voorkomende stuericheit.

Ruwaard wordt nog heden, hoewel reeds jaren geleden de waarheid aan het licht is gebracht, door velen, ook die beter onderricht konden zijn, verklaard als ontstaan uit ru, d. i. rust, en waard van bewaren. Zij die dit beweren vergeten, dat ruwe en roe (de vormen, waarin het hd. ruhe in het vroegere Nederlandsch voorkomt) veel jonger zijn dan het znw. ruwaard, hetwelk reeds in het midden der 13de eeuw voorkomt, en dat zij vermoedelijk onder Hoogduitschen invloed in onze taal zijn gekomen. Ook bedenken zij niet, dat waard, als afleiding van waren, in het mnl. niet gebruikt werd voor de vorming van persoonsnamen (deze gaan daar op -waerre of -waerder uit), en dat het woord ruwaard in de be-

teekenis rustbewaarder desnoods zou kunnen worden gebezigd van een landvoogd, doch niet van een legerhoofd, in welken zin het in de middeleeuwen ook voorkomt. De vroegere vorm was rewaert, en deze is overgenomen uit het (zelf aan het Germaansch ontleende) Middeleeuwsch-Fransche regart of rewart, dat de beteekenis opzichter, bestuurder had.

Adelijk [1]) wild wordt door het volksvernuft in verband gebracht met adel, edele afkomst, en wel met ouden adel, waarbij men denkt aan een zoo hoogen ouderdom, dat die eene bijgedachte opwekt van overgaan tot ontbinding en de daaraan verbonden minder aangename eigenschappen voor reuk en smaak. In werkelijkheid echter is dit adelijk een geheel ander woord dan adellijk, van edele afkomst: het is in verschillende Germaansche talen nog bekend, o. a. in het Engelsche an addle egg, een vuil ei.

Geeuwhonger is niet „een honger, welke zich door geeuwen of gapen kenmerkt", maar het woord is een andere vorm van geehonger, gelijk het verschijnsel in verschillende streken genoemd wordt. Het is samengesteld met een bijvoeglijk naamwoord, gee of geeuw, een dialectischen bijvorm van mnl. ga en ndl. gauw, dat vroeger ook de opvatting hevig, sterk heeft gekend: de geehonger heet in het Vlaamsch gierhonger en in het hd. heiszhunger.

Kippig, eene volksuitdrukking voor „slecht van gezicht", is door het volk in verband gebracht met kip, al geeft dit ook geene verklaring van den term; in werkelijkheid zal het wel een woord zijn, verwant met het mnl.

---

[1]) Aldus moet dit woord in deze beteekenis gespeld worden en niet adellijk.

kipen, bekend in de uitdrukking kipen ende kapen, d. i. „rondkijken en op de loer liggen".

Glimlach is door het volk, met bijgedachte aan glimmen, gemaakt uit grimlach, dat vroeger geen ongunstige beteekenis had: het beteekende alleen „een lach, waarbij men den mond vertrekt". In het Woordenboek van Weiland (1802) wordt grimlach verklaard als „een stille of gemaakte lach". Thans beteekent glimlach een vriendelijke, grimlach, een nijdige, grimmige lach.

En zoo zijn er nog tal van andere woorden, die eene soortgelijke geschiedenis hebben, zooals zondvloed, hangmat, ijselijk, wetten in „korte wetten maken", gaanderij, rederijker, en vele andere, waarvan men het een en ander in den Nutsalmanak van 1883 lezen kan [1]).

Op elk gebied openbaart zich dit streven van het volk, vooral ook bij vreemde woorden; bij namen van planten, dieren en stoffen, die òf aan vreemde talen ontleend òf in hun vorm onduidelijk geworden zijn; bij namen van heilige personen en zaken, die men opzettelijk onder een anderen naam noemt, om zich de weelde te kunnen veroorloven, ze, zonder het geweten te bezwaren, toch te gebruiken; uit welk streven de zoogenaamde basterdvloeken geboren worden. Eindelijk bij spreekwoorden en spreekwijzen, die òf om te rijmen, òf omdat men enkele woorden er van niet verstaat, òf door eene speling van het volksvernuft, een vorm aannemen of van toevoegingen worden voorzien, waardoor de oorspronkelijke gedaante geheel onkenbaar of althans moeilijk herkenbaar kan worden [2]).

---

[1]) Bl. 16—30. [2]) Zie daarover boven bl. 124—128.

2. De klemtoon in het Nederlandsch.

In hoofdzaak geldt in onze taal, wat den klemtoon aangaat, de regel van het Germaansch, dat nl. de hoofdtoon valt op die lettergreep van een woord, waarin de hoofdbeteekenis gelegen is, en in alle afleidingen en vormen van verbuiging en vervoeging op dezelfde lettergreep blijft rusten. Zoo b.v. bréken, verbréken, onderbréken, onbréekbaar, onverbrékelijk, gebrék, gebrékkig, gebrékkelijk, gebrékkelijkheid, gebrékkelijkheden, gebróken. Hierbij moet worden opgemerkt, dat sommige achtervoegsels den hoofdtoon tot zich trekken, zooals alle basterduitgangen, die het hun in het Fransch eigen accent behouden; dus b.v. alle woorden op -ij, -ment, -uur, -ier, -es, -eer(en), -teit, -age, -et, -eel e. a. In navolging en door het voorbeeld van den uitgang -es heeft ook de echt Germaansche uitgang -in den klemtoon tot zich getrokken, b.v. hertogín, koningín, boerín, terwijl het Hoogduitsch aan den Germaanschen regel is getrouw gebleven. Zoo is het ook met sommige woorden op -loos, b.v. goddelóos, en trouwelóos naast tróuweloos, waarop wel de Fransche uitgang -eux, lat. -osus (vgl. b.v. mnl. dangeroos, orgelioos) van invloed is geweest.

Eenige voorvoegsels hebben den hoofdtoon behouden, b.v. aártsvader, ántwoord, áfgunst, oórzaak, wánbegrip, ónzin enz. [1]). Zij volgen den regel der samengestelde woorden (hetgeen zij ook in werkelijkheid zijn), waarin natuurlijk het eerste deel, als het omschrij-

[1]) De van oneigenlijk samengestelde werkwoorden afgeleide naamwoorden, als dóorloop, mísgreep, óvergang, enz. hebben den klemtoon als die werkwoorden zelve.

vende, den klemtoon heeft. Achtervoegsels hebben weliswaar niet zelf den hoofdtoon, maar trekken hem ééne lettergreep naar zich toe: dit geschiedt vooral bij den afleidingsuitgang -ig. Vgl. b.v. áfgunst met afgúnstig; wéllust met wellústig; ónzin met onzínnig; dríehoek met driehóekig; ármoede met armoédig; árbeid met arbeídzaam; uítvoeren en uitvoérbaar; aánzien met aanziénlijk. Doch het accent komt hier nooit op eene toonlooze lettergreep; zoo spreekt men uit hándelbaar, búrgerlijk, ópenlijk, kóninklijk. Hierbij behoort ook vermeld te worden de verkeerde uitspraak ordéntelijk, welke een tegenhanger heeft in het Duitsche lebéndig, alsmede het onderscheid, dat er bestaat in de uitspraak der woorden op -achtig, waarvan de eene soort den klemtoon naar zich toe heeft getrokken, b.v. waarách tig, schaamách tig, woonách tig, vreesách tig; vgl. kleíachtig, geélachtig. Somtijds ook is verplaatsing van klemtoon een bewijs, dat men het woord in zijne eigenlijke beteekenis niet meer gevoelt; een dergelijk woord sterft voor het taalbewustzijn en de voor andere woorden geldende regels van den klemtoon worden verwaarloosd. Zoo spreekt men uit: diefégge van dievige (nl. vrouw), schout uit schouthéet (schoutéet, schoútet, d. i. de ambtenaar, die den menschen hunne verplichtingen (schout = schuld) aanzegt; vgl. heeten in de uitdrukking heeten liegen), hagedís (oorsprong onbekend; vgl. hd. eídechse), biecht (uit bigíchte, bi-jéchte d. i. bekentenis, van mnl. begien, bekennen); enz.

Eene merkwaardige eigenschap, die in onze taal tot eene grooter ontwikkeling is gekomen dan in eenige andere, is de beweegbaarheid van den klemtoon, een overblijfsel wellicht van het vroegere vrije woordaccent in het Ger-

maansch (vgl. bl. 11). Zoodra nl. een woord in tegenstelling met een ander wordt gebruikt, of in het algemeen de hoofdbeteekenis van een woord gelegd wordt op eene andere lettergreep, dan die welke in den regel den hoofdtoon heeft, verplaatst zich het accent derwaarts. Zoo zegt men b.v. „niet de kóningin, maar de hértogin"; „ónzinnig of dúbbelzinnig"; „niet dríehoekig maar víerhoekig is de kamer"; „hij is niet békeerd maar vérkeerd"; „de leiders zijn vérleiders geworden"; „A'msterdam en Rótterdam"; „een valsche vriend heeft hem niet géraden maar vérraden"; enz. Deze eigenschap onzer taal, nl. het vermogen om den hoofdtoon naar eene andere lettergreep over te brengen, heeft zij op eene eigenaardige wijze gebruikt, om daardoor het verschil tusschen de eigenlijke en de overdrachtelijke beteekenis van een woord uit te drukken. Bij werkwoorden b.v. komt dit uit bij de oneigenlijke en de eigenlijke samenstelling. Zoolang een woord in zijne oorspronkelijke beteekenis wordt gevoeld, blijft bij deze de klemtoon op het bijwoord door, mis, over, onder, om, voor; zoo b.v. dóortrekken, mísdoen, óverdrijven, óndergaan, ómkleeden, vóorzeggen. Doch zoodra deze op den achtergrond treedt, en dus minder duidelijk wordt gevoeld, zoodra men zich niet meer juist rekenschap geeft van de beteekenis der samenstellende deelen, verplaatst zich de klemtoon en springt op het werkwoord over. Zoo vormen zich, uit de bovengenoemde, wat de beteekenis aangaat nieuwe werkwoorden, nl. doortrékken, misdóen, overdríjven, ondergáan, omkléeden, voorzéggen; zoo overléggen naast óverleggen; overwégen naast óverwegen; doorsnijden naast doórsnijden. Hetzelfde verschijnsel, nl. toonverspringing, zien wij ook bij enkele werkwoorden met aan-; b.v. aanbídden en áanbidden, aanváarden en

aanschóuwen, waarnaast het scheidbare aánvaarden en aánschouwen niet meer voorkomen.

Bij deelwoorden maakt de klemtoon op dezelfde wijze scheiding tusschen eigenlijke en overdrachtelijke opvatting, d. i. tusschen een woord met tijdsbegrip en een woord er zonder, m. a. w. tusschen een deelwoord en een hoedanigheidswoord of bijvoeglijk naamwoord, dat eene blijvende eigenschap uitdrukt. Zoo onderscheidt men ópgeblazen en opgeblázen; uítgelaten en uitgeláten; áfgemeten en afgeméten; voórkomend en voorkómend; uítgelezen en uitgelézen; ínnemend en innémend; áchterhoudend en achterhoúdend; uítstekend en uitstékend; wántrouwend en wantróuwend; enz. Zoodra de klemtoon zich verplaatst, worden zij tevens vatbaar voor de vorming van trappen van vergelijking, omdat het hoedanigheidsbegrip een betrekkelijk, maar dat van tijd, hetwelk zij hebben zoolang zij deelwoorden zijn, een volstrekt en dus niet voor vermeerdering of vermindering vatbaar begrip is.

Bij samengestelde zelfstandige naamwoorden merken wij een soortgelijk verschijnsel op. Eene buitenplaats zal men b.v. noemen Meer-en-Bérg, zoolang de beteekenis der samenstellende deelen wordt gevoeld, doch nauwelijks wordt het woord eene eenheid, nauwelijks treden de beide deelen in eene nauwere betrekking tot elkander, of de klemtoon verplaatst zich, en er ontstaat een woord Meérenberg. Zoo staat b.v. stádshuis naast stadhúis; vergelijk ook zóete melk en zoetemélk; zoét hout en zoethoút, waar de verplaatsing van den klemtoon het bewijs is, dat twee woorden, welke vroeger geen invloed op elkander uitoefenden, eene samenstelling zijn gaan vormen. Bij sommige woorden kan men den overgang van de eene tot de andere beteekenis waarnemen aan een wankelend accent;

zoo hoort men b.v. zoowel óverleg als overlég; ónderwijs als onderwíjs; vóornemens als voornémens; dríehoekig en driehoékig; schoórsteenmantel en schoorsteenmántel. Deze zelfde toonverspringing heeft ook meermalen bij het overnemen van vreemde woorden gewerkt; zoo b.v. komt kéten van lat. caténa; schótel van lat. scutélla; mnl. évene (haver) van lat. avéna; markt van lat. mercátus. Een zelfde verschijnsel merkt men op bij oúwel, pélgrim, vénster, zégen (vischnet), keúken, abt, békken, jood e. a. Nu en dan hebben wij een aan eene vreemde taal ontleend woord in een dubbelen vorm; het woord met toonverspringing heeft dan een Germaansch gewaad aangenomen, terwijl het andere zijne uitheemsche afkomst op het voorhoofd draagt; zoo staan b.v. tot elkaar pijler en pilaar, outer en altaar, ouwel en oblie, orgel en orgaan, zeker en sekuur, lauwer en laurier, baander en banier, e. a. Over deze laatste soort van woorden, die men, wanneer zij ook verschil van opvatting vertoonen, dubbelvormen of doubletten noemt, zie men het vorige hoofdstuk.

3. Analogie of de macht van het voorbeeld.

Het is met de taal gelegen als met den mensch: ook daar trekt het voorbeeld. De macht hiervan veroorzaakt allerlei veranderingen in de taal, ja het is eene der gewichtigste factoren in hare ontwikkeling. Laat ik eerst duidelijk maken, wat men door deze macht van het voorbeeld te verstaan heeft.

Indien er van een en hetzelfde woord in vervoeging, verbuiging of afleiding verschillende vormen bestaan, dan werken die wederkeerig op elkander in. De eene vorm wil

den anderen dan maken tot zijn evenbeeld of zijn gelijke, hij wil dat zijn voorbeeld door den anderen wordt gevolgd, en nu ontstaat er als het ware een strijd, welke vorm het van den anderen winnen zal. Dit is „the struggle for life", dien ook de woordvormen te strijden hebben. Dit streven van een vorm, om ook andere voor de macht van zijn voorbeeld te doen bukken, gaat hand in hand met eene andere eigenaardigheid der taal, nl. om verschillen, die geen practisch doel hebben, op te heffen, onderling ongelijke vormen aan elkander gelijk te maken, het ongelijkmatige of afwijkende te verwijderen, of, gelijk men het met een vreemd woord noemt, te nivelleeren.

Ook doet zich het geval voor, dat uit een paar verschillende vormen, die elkander aanvullen, zich een paar volledige stellen vormen ontwikkelen. Wij zullen de analogie op de meest verschillende gebieden zien werken, vaak ook tot het doen ontstaan van nieuwe vormingen. Ik zal bij dit onderwerp, omdat het voor onze taal nog nooit opzettelijk behandeld is, iets langer stilstaan [1]).

De verleden tijd van binden luidde oorspronkelijk in het Germaansch en ook nog in het Middelnederlandsch in het enkelvoud band (bant); in het meervoud wi, en si bonden, gi bont(bondt). Langzamerhand begint zich nu de neiging te vertoonen, om deze vormen aan elkander gelijk te maken; en welke der beide vormen het winnen zal, is niet van te voren te berekenen. In het Hoogduitsch is de klinker van het enkelvoud de baas gebleven, zoodat nu dáar de tijd luidt ich band — wir banden; in het Nederlandsch heeft de vocaal van het meervoud het op die van het enkelvoud gewonnen, en is de tijd

---

[1]) Verscheidene voorbeelden van analogie geeft Te Winkel in zijn meergemeld boek: „De Grammatische figuren". Zie den bladwijzer, bl. 326.

geworden: ik bond — hij bond — wij bonden. Waaraan is nu dit verschijnsel toe te schrijven? Oorzaak er van is èn de zucht om ongelijkheden op te heffen èn de macht van het voorbeeld; en dat het enkelvoud het niet tegen het meervoud heeft kunnen houden, ligt voor een groot deel hieraan, dat de vormen van het meervoud meer gebruikt werden, dan die van het enkelvoud, waarvan de 2de persoon du bants minder gewoon was dan gi bon(d)t, dat ook meermalen van één persoon werd gebruikt. Want ook hier ziet men, als onder de menschen, meermalen het recht van den sterkste zegevieren.

In den verleden tijd der werkwoorden, die dien vormden door verdubbeling of reduplicatie der eerste letters van den stam, is de gewone kenmerkende klinker, de ie, welke eigenlijk uit twee lettergrepen ontstaan is en dus niet de tweeklank ie, gelijk men nog heden aan de dialectische uitspraak hîëlt, blîës, slîëp hooren kan. Deze ie nu is bij andere klassen van vervoeging doorgedrongen, en heeft daar de oorspronkelijke vocaal verdreven, zoodat men nu b.v. niet meer zegt hoef, woes, woesch, welke zuivere vormen het Hoogduitsch heeft bewaard, maar hief, wies, wiesch.

De vervoegingsvormen van scheren waren eigenlijk schar, scharen, geschoren; van zweren (pijn doen, etteren) eig. zwar, zwaren, gezworen; thans luiden zij schoor, schoren, geschoren; en zwoor, zworen, gezworen. Tal van oorspronkelijk sterke werkwoorden hebben hunne vervoeging, geheel of gedeeltelijk, tegen die der zwakke verwisseld; ook van het tegendeel levert de taal voorbeelden op, doch zij zijn veel minder in aantal, en dit is natuurlijk, want de zwakke werkwoorden vormen de meerderheid, en van deze soort worden er nog heden telkens nieuwe gemaakt. Dit vermogen is

niet uitgeput, doch wèl dat van sterke werkwoorden te maken, en nu zijn deze laatste op den duur tegen den stroom niet bestand; hun aantal is sedert de middeleeuwen merkbaar afgenomen. Maar aan den anderen kant zijn zij nog machtig genoeg van invloed, om aan het volk tot voorbeeld voor nieuwe vormingen te dienen; sommige daarvan zijn zelfs in de algemeene taal opgenomen; zoo maakt het volk joeg en vroeg, naar het voorbeeld van droeg, sloeg; woei naar hetzelfde model, en naar dit laatste weder droei van draaien; ik twefel voor ik twijfelde, naar het voorbeeld van bleef en schreef (dat zelf, als een vorm van een werkwoord van vreemden oorsprong, eigenlijk schrijfde zou moeten zijn); het maakt geörven van erven, naar gestorven van sterven; gezonden (naast den oorspronkelijken vorm gezant, die als znw. is blijven bestaan) van zenden naar het voorbeeld van gewonden, gevonden, verslonden; geweest (naast het als bnw. voortlevende regelmatige gewezen) van wezen, naar gevreesd van vreezen; sting van staan, naar het voorbeeld van ging van gaan; verkouden voor verkoud (vanwaar verkoudheid), naar het voorbeeld van de deelwoorden der sterke werkwoorden; enz. De vorm van de vervoegde tijden, waarin de *d* te huis behoorde, drong door in de onbepaalde wijs, waar die oorspronkelijk niet stond, zoo b.v. in geschieden voor geschien; bevrijden, wijden, zich vermeiden, belijden e. a. Soortgelijke verschijnselen merkt men op bij vangen en hangen (voor vaan en haan) door den invloed van gevangen, gehangen; bij rijgen (voor rijhen, mnl. riën) door het voorbeeld van reeg, geregen; bij plegen (voor plien) door het voorbeeld van plach, dat op zijne beurt weder den invloed ondervond van den 2^{den} pers. en placht is geworden, evenals

vele menschen ik ziet, ik doet, ik gaat zeggen door den invloed van den 2den en 3den pers. gij en hij ziet, doet en gaat; enz.

Bij de verbuigingsvormen zien wij hetzelfde geschieden. De eigenlijke tweede naamval van vader en broeder luidde als de eerste, vader en broeder. Doch reeds in de middeleeuwen zien wij de thans gewone vormen des vaders, des broeders opkomen: de beide alleenstaande gevallen konden zich op den duur niet staande houden tegen den stroom van al de andere mannelijke woorden, die hun 2den naamval vormden met eene *s*. Vormen, die eigenlijk in de verbogen naamvallen thuis hoorden, drongen door in den nominatief: zoo ontstonden o. a. middernacht (vgl. middag en eng. midnight), rechter en linker hand, (eigenlijk vormen uit den 3den naamval; vgl. de uitdrukking ter rechter hand), het nieuws, het lekkers (in Vlaanderen zegt men nog het lekker), praats. Vrouwelijke woorden namen de verbuiging der mannelijke aan, en maakten hun tweeden naamval met *s*; deze vormen met *s* werden ook in samenstellingen de gewone; zoo ontstonden woorden als vrouwspersoon; regeeringsvorm, wereldsgezind; ja zelfs 's werelds eer, des werelds loop, 's moeders schoot, hoewel de woorden wereld en moeder nooit mannelijk geweest zijn; ook arme lui's kinderen; enz.

Het geslacht zien wij veranderen door het voorbeeld van andere woorden, die er vaak verbonden mede voorkomen of in beteekenis er mede overeenstemmen; zoo wordt nacht mannelijk door den invloed van dag; het oorspronkelijke vrouwelijke geslacht blijkt nog uit de zoo even genoemde uitdrukking middernacht; venster (lat. fenestra; fra. la fenêtre) wordt onzijdig door den invloed van raam; beest (nog vrouwelijk in de uitdrukking de

beest spelen; lat. bestia) door het voorbeeld van dier; idee door dat van denkbeeld; mensch door dat van wezen.

Letters, die in een woord niet thuis hooren, komen er in alweder door de macht van het voorbeeld; zoo dankt partijdig zijne *d* aan den invloed van woorden als onzijdig, gelijktijdig; men vergelijke b.v. het hd. parteiïsch, waarin geen *d* gevonden wordt; ochtend, zijne *d* aan den invloed van avond; heden (voor hede) zijne *n* aan dien van gisteren en morgen; drossaard (mnl. drossate) de *r* aan dien van werkelijk op -aard uitgaande woorden, als grijsaard, dronkaard.

Dat deze analogie ook tot het vormen van geheele reeksen van nieuwe woorden medewerkt, bewijst het feit, dat allerlei afleidingsuitgangen op deze wijze zijn ontstaan. Zoo is het, om eenige voorbeelden te noemen, gelegen met de suffixen -naar, -nier, -laar, -ling, -erig, -erij, die hunne geboorte te danken hebben aan de omstandigheid, dat de oorspronkelijke uitgangen -aar, -ier, -ing, -ig, -ij, meermalen voorkwamen achter woorden, die uitgingen op -n, -l, -er, naar wier voorbeeld dan weder andere gevormd werden met die nieuwe, uit de verbinding van twee bestanddeelen gevormde, achtervoegsels. Zoo vormde men b.v. hoveling, drenkeling, banneling, naar het voorbeeld van hemeling, edeling; kluizenaar, kunstenaar, weduwnaar, naar het voorbeeld van leugenaar, redenaar, eigenaar; kruidenier, provenier, valkenier naar dat van tuinier; rozelaar, kerselaar naar het model van appelaar, hazelaar; zanderig, beelderig, winderig naar dat van huiverig, zangerig, blufferig; boerderij, schelmerij naar het voorbeeld van schilderij, bakkerij; zotternij en slavernij naar dat van lekkernij. En niet

anders is het gelegen met de uitgangen -ĕren en -ĕlen, ter vorming van werkwoorden van herhaling en during, of zoogenaamde frequentatieven of iteratieven. Ook deze uitgangen worden gebruikt voor een doel, waarvoor zij niet opzettelijk bestemd waren; zij zijn alleen toevallig ontstaan, doordat de uitgang -en vaak kwam achter bijvoeglijke of andere naamwoorden op -el en -er; de kracht der herhaling is hun eerst later eigen geworden. Een goed voorbeeld om dit duidelijk te maken is het werkwoord druppelen, dat afgeleid is van druppel, maar hoe licht kon de gedachte opkomen, dat het eene afleiding is van drup of drop, en dat de uitgang diende om het herhaalde vallen van druppels uit te drukken? Doch dat deze beschouwing niet juist is, bewijst het feit, dat druppen precies hetzelfde beteekent als druppelen.

Bij de van bijvoeglijke naamwoorden afgeleide frequentatieven is een zeer goed – en waarschijnlijk, evenals druppelen, een zeer aanstekelijk – voorbeeld het werkwoord bedelen, dat afgeleid is van een bnw. bedel, hetwelk in de Oudgermaansche talen moet bestaan hebben naast andere bnw. op -el, b.v. onnoozel, kregel, wankel, vermetel, hd. dunkel, enz. Evenals nu van een bnw. wankel komt wankelen, waaraan oorspronkelijk de frequentatieve kracht volstrekt niet eigen was, zoo komt van een bnw. bedel het ww. bedelen, dat reeds in het Oudhoogduitsch voorkomt, en dat oorspronkelijk niet verschilde van bidden in den zin van verzoeken, vragen, zooals blijkt uit het Middelnederlandsch, waar het begrip bedelen o. a. weergegeven wordt door het ww. broot bidden; een bedelaar heet daar een brootbidder.

Doch men kan onmogelijk alle frequentatieven verklaren als aldus gevormd; maar dit is ook niet noodig: de macht

van het voorbeeld heeft ook hier het aanzijn gegeven aan vele eveneens gevormde werkwoorden, waarbij geen woord op -er of -el, waarvan zij afgeleid zouden zijn, ooit heeft bestaan. Zoo is het ook met de zoogenaamde causatieven, of werkwoorden die het doen plaats hebben eener werking zooals zetten, leggen, drenken, zoogen) uitdrukken. Al wordt ook bij deze niet overal een naamwoord gevonden, waarvan het is afgeleid, dit is geen bezwaar, want als de analogie op zoovele gebieden heeft gewerkt, waarom zou zij dan hier zonder uitwerking gebleven moeten zijn?

Eene andere werking der analogie bestaat hierin, dat bij verschillende bij elkander behoorende vormen van ééne verbuiging of vervoeging twee volledige stellen van dergelijke vormen zich ontwikkelen, zoodat bij den nominatief nieuwe verbogen naamvallen en bij de verbogen naamvallen een nieuwe nominatief werd gevormd. In den regel gaat deze werking der analogie gepaard met het in onbruik geraken van een der beide vormen, behalve indien er zich verschil in beteekenis ontwikkelt, hetwelk maakt, dat de taal aan beide eenen eigen werkkring kan aanwijzen. Ook hiervan eenige voorbeelden.

Het znw. hooi is eigenlijk een vorm, uit de verbogen naamvallen in den 1^en^ doorgedrongen; de eigenlijke verbuiging was houw (Gotisch hawi), hooyes (Got. haujis), hooye (Got. hauja). En nu heeft zich bij de verbogen naamvallen een nieuwe nominatief gevormd, nl. hooi. De eigenlijke vorm houw staat nog bij Kiliaen opgeteekend. Zoo is ook de verhouding van ndl. gooi tot hd. gau, waarnaast ook de ndl. vorm gouw bestaat. Een soortgelijk voorbeeld vindt men bij het bnw. laat. Het is bekend, dat laat twee overtreffende trappen heeft, nl. laatst en lest. Nu is de tweede

vorm eigenlijk niet de superlatief van laat, maar van lat (traag), waarvan de trappen konden zijn latter (letter), latst (of letst, lest), en later, latest, en naar analogie dezer beide laatste vormen is een nieuwe positief laat gevormd. Lat is in onbruik geraakt, doch leeft in de ww. letten en beletten nog voort.

Een derde voorbeeld, uit de vervoeging der werkwoorden, leert ons hetzelfde. Nemen wij de vormen tooien en touwen, dan zien wij dat de eigenlijke vervoeging was tooien, touwde, getooid, welke vormen in overeenstemming zijn met de Gotische taujan, tawida, taujiths. En nu heeft zich naast den tegenwoordigen tijd ik tooi (Gotisch tauja) gevormd een verleden tijd tooide, en bij den verleden tijd touwde een onbepaalde wijs touwen [1]). En waarom zijn hier nu de beide vormen in gebruik gebleven? Omdat ieder der beide woorden eene eigen beteekenis heeft gekregen; terwijl touwen den zin van maken heeft behouden (in leer touwen, leer bereiden, looien), heeft tooien de beteekenis sieren, opsieren aangenomen, en ook dit weder door eene analogie, immers hier is de beteekenis van het samengestelde optooien, d. i. opmaken (vgl. voltooien, d. i. volmaken) op het enkelvoudige [2]) tooien overgebracht. Een tweede voorbeeld van dit laatste verschijnsel vindt men bij koozen, d. i. eigenlijk praten (van lat. causari), doch door den invloed van minnekoozen, liefkoozen heeft het zelf deze beteekenis aangenomen. Een derde bij bieden, dat de beteekenis heeft van laten weten, doch dat in de uitdrukking „de behulpzame hand

---

[1]) Zoo vindt men ook naast strooien bij Kiliaen een vorm strouwen opgegeven.

[2]) Een beteren term ter vertaling van het lat. „verbum simplex" ken ik niet.

bieden" de beteekenis van de samenstelling aanbieden heeft overgenomen.

Een ander verschijnsel, doch hiermede eenigermate te vergelijken, is dit, dat een werkwoord, naar het voorbeeld van een ander, samengesteld wordt met een bijwoord, dat er niet bij past; vandaar b.v. volksuitdrukkingen als veramuseeren, gevormd naar vermaken; verexcuseeren naar verontschuldigen; mnl. vernoyen (van fr. ennuyer) naar verlangen (mnl. = vervelen); ndl. uitveteren, waarin veteren eig. boeien beteekent (van veter = hd. fessel), naar het voorbeeld van uitschelden. Vgl. Gotisch anakumbjan (van Latijn accumbere) naar het voorbeeld van vormingen als ndl. aanliggen.

Een eigenaardigen vorm van analogie geven de zoogenaamde stapelvormen of dittologieën te zien, waarin eene verrichting of functie op twee verschillende wijzen wordt voorgesteld. Zulke vormen hebben reeds den een of anderen aanwijzer voor een meervoud, een verkleinwoord, enz., dat minder duidelijk herkenbaar is, en nemen dan naar het voorbeeld der meerderheid, dat een ander en meer gewoon middel daarvoor heeft, ook dit laatste aan.

Zoo hebben vele verkleinwoorden op -el, bovendien den uitgang -kijn of -tje, b.v. druppeltje, pukkeltje; Middelnederlandsch bergelkijn, visschelkijn, sackelkijn. Zoo hebben de onzijdige meervouden op -er nog eens den meervoudsuitgang -en aangenomen, b.v. kleederen, volkeren; zoo voegt het volk den meervoudsuitgang *s* toe aan den uitgang -en, en spreekt van groentens en ziektens; zoo maakt men dubbele vergrootende trappen, als eerder, meerder en (bij het volk ook) beterder; en woorden met twee gelijkbeteekenende uitgangen, als voogdijschap, heerschappij, maat-

schappij. Dubbele meervoudsvormen heeft men in schoenen (oorspronkelijk enkv. schoe), teenen (enkv. tee); abrikozen, terwijl abrikoos reeds hetzelfde is als het fr. abricots; matrozen (mv. van matroos = fr. matelots); tweemaal ge vindt men in gegeten; tweemaal den werkwoordsuitgang en in voldoenend; tweemaal hetzelfde woord in immermeer (uit ie meer meer); tweemaal hetzelfde begrip in lichte laaie vlam, brokstuk, heerleger, graftombe, waagschaal, daarvandaan, lintworm (eig. = linddraak, een mythisch monster, in welke benamingen lind hetzelfde beteekent als draak); des te meer (waarin een genitief en een instrumentalis van een aanwijzend vnw. (des en te, eigenlijk de) verbonden zijn); in keurslijf (waarin keurs, van fr. corps, reeds lijf beteekent); in winkelhaak (dat eigenlijk hoekhaak beteekent; hoektanden b.v. worden in het mnl. ook winkeltanden genoemd); enz.

Eindelijk vindt men herhaalde malen in samenstellingen het soortbegrip met het geslachtsbegrip verbonden; zoo b.v. in windhond (naast hazewind; wind beteekent reeds een hond), muilezel, damhert (lat. dama = hert), walvisch (vgl. walrus = Russische wal), rendier (ren is een Noorsch woord, dat hert beteekent); struisvogel, tortelduif, moerbezie, koebeest, pijnboom; enz.

De tot nu toe besproken gevallen betroffen alle den woordvorm; thans zullen wij zien, dat zij ook in de beteekenissen der woorden hare werking doet gevoelen. Hier hebben wij het geval, dat twee woorden, als een paar planeten, elkander aantrekken en aan elkaar iets of zelfs veel van hunne beteekenis mededeelen. Doch eene meerdere of mindere mate van gelijkheid in vorm is de hoofdvoorwaarde der analogie. Het is dus ook hier

feitelijk eene analogie, door den woordvorm veroorzaakt, doch waarmede eene wijziging in beteekenis gepaard gaat. Het sterkste voorbeeld hiervan is het werkwoord durven, dat zijne beteekenis behoeven heeft verwisseld tegen die van moed hebben, door den invloed van het er op gelijkende dorren. Zoo heeft haveloos, d. i. zonder goed, de beteekenis overgenomen van ongehavend, slordig, van het ww. havenen, opsieren, verzorgen; zoo heeft glimmen invloed gehad op de beteekenis van glimp, dat eerst gepastheid, voegzaamheid beteekende, en nu een schoonen schijn. Zoo heeft jarig de beteekenis aangenomen van verjarig, eene in Friesland (waar het woord met verjaardag verward wordt) nog gebruikelijke afleiding van verjaren, d. i. van eene zaak „op denzelfden dag van het jaar terugkomen", van een persoon „zijn verjaardag vieren". Het Hoogduitsch kent dit bnw. niet in dezen zin, wel in dien van een jaar oud, welke beteekenis het woord ook had in de middeleeuwen en nog heden heeft in Nederlandsche tongvallen. Zoo heeft kiesch de opvatting overgenomen van een bnw. kies, dat wij nog kennen in kieskeurig [1]), en het ndl. dezelfde van dezelve, waarna (of op den tijd dat) kies en dezelve in onbruik geraakten.

Over dit in onbruik geraken van woorden en het voortleven er van als oudheden zal in het volgende hoofdstuk worden gehandeld.

4. Verouderde en verouderende woorden en uitdrukkingen. Taaloudheden.

Het gaat met de woorden der taal, als met de menschen: zij worden geboren, leven en sterven; sommige hebben een

[1]) Aldus, en niet „kieschkeurig", moet het woord worden gespeld.

kortstondig bestaan, andere een lang leven; sommige leven in een vergeten hoekje, aan velen onbekend; andere hebben eene schitterende loopbaan en zijn gezien bij oud en jong, bij rijk en arm. Over de geboorte der woorden, het ontstaan er van, van de meeste althans, hangt een sluier, dien het wel nooit zal gelukken op te lichten; dat de woorden leven en hoe zij leven, zal in het volgende hoofdstuk meer uitvoerig worden uiteengezet. Voor het oogenblik bepalen wij onze gedachten bij het verouderen van woorden en het in onbruik geraken er van, of gelijk men het noemt, bij het verouderen en uitsterven van woorden, en, ten gevolge daarvan, van het onbruikbaar worden van een gedeelte van den taalschat. Dat dit werkelijk zoo is, daarvan kan zelfs een vluchtige blik in een woordenboek van een vroeger taaltijdperk ons overtuigen. Hoevele woorden vinden wij in het Middelnederlandsch, hoevele zelfs in de 17de eeuw, die wij niet meer verstaan! Ja zelfs, als wij de taal der 18de met de onze vergelijken, dan treft ons hetzelfde verschijnsel, hoewel natuurlijk in mindere mate. En, wat ieder kan waarnemen, die op dergelijke verschijnselen heeft leeren letten, zelfs in zijn eigen tijd kan men woorden zien verouderen, verminderen in het gebruik, uitsterven. Er is in dit opzicht eene aanhoudende beweging in de taal: het volgende geslacht heeft nooit geheel denzelfden woordenschat als het vorige; woorden, die bij het eene geslacht in ieders mond waren, worden bij het volgende beperkt tot de schrijftaal, de officieele taal of de poëtische. Zoo zien wij b.v. de woorden tuk op, prat op, puren (voor „halen, trekken"), de vaag (d. i. bloei) des levens, nu tot de poëtische taal beperkt, langzamerhand uitsterven; zoo zien wij andere onder onze oogen ongewoon worden, als voldongen (d. i. beslist) feit, nademaal, overmits,

mitsgaders, vermits, tuischen (d. i. dobbelen of ook ruilen), prachen, oorbaar, nopens, leenspreuk voor „overdrachtelijke uitdrukking", bijspreuk voor „spreekwoord"; en verscheidene andere, die alleen in de bijbelvertaling gebruikt worden, waar de min of meer ouderwetsche kleur opzettelijk wordt bewaard.

En dit is tot op zekere hoogte te verklaren. Want de begrippen wijzigen zich of verouderen, en daarmede vermindert de behoefte aan het woord. Zoo b.v. raken verschillende spelen in onbruik; worden munten, huisraad, werktuigen door andere vervangen; moeten zeden, gewoonten, gebruiken, plechtigheden voor andere plaats maken, en met de hier genoemde zaken raken ook de woorden op den achtergrond, ja, worden vaak na een langeren of korteren tijd vergeten. Hoe natuurlijk zou het zijn, dat de klopper, die door de schel of huisbel vervangen is, bij een later geslacht geheel vergeten was. Niet minder begrijpelijk is het, dat een volgend geslacht niet meer weet, wat de klepper is, waarvoor Van Alphen het onnoodig vond dat men vreezen zou; ook het woord ratelwacht dreigt hetzelfde gevaar, nu zoowel de klep als de ratel, als attributen van den nachtwacht, zijn afgeschaft, en ook de nachtwacht zelf met zijn huisje, zijn test met vuur en zijn eentonig geroep van „bewaar je vuur en kaarsje wel" tot het verledene behoort en door de nachtpolitie is vervangen. Denzelfden weg gaan op zwavelstok, snuiter (van eene kaars), bijwagen, lidring, loderein-doosje, en andere, te vinden in Hildebrand's „Na vijftig jaar", gedeeltelijk een woordenboek van verouderde termen uit zijn „Camera Obscura" (1839). En zoo is het op ieder gebied, waar nieuwe en vooruitgaande beschaving of gewijzigde begrippen er van voorwerpen of gebruiken op den achtergrond dringen en door andere doen vervangen.

Een tweede oorzaak van het in onbruik geraken van woorden is het streven der taal, om zich van onnoodigen ballast te ontdoen. Er zijn in den taalschat van ieder volk tal van begrippen, die op verschillende wijzen, d. i. door verschillende woorden, kunnen worden uitgedrukt. Oorspronkelijk zal er wel een synonymiek onderscheid tusschen bestaan hebben, doch bij vele werd dit vergeten, en het moest dus den schijn hebben, alsof die woorden volkomen hetzelfde beteekenen. Nu vindt b.v. eene taal het ballast, drie woorden te hebben, die man beteekenen: één is voldoende. En nu wordt er onbewust tusschen deze drie woorden, evenals wij het vroeger bij verschillende woordvormen hebben gezien, een strijd gevoerd om het bestaan; een strijd, wie van de drie het winnen zal. Zoo is b.v. van de drie Germaansche woorden voor man, nl. manna, guma en wair (spr. wèr), het eerste overwinnaar gebleven, terwijl guma slechts in ééne samenstelling, bruidegom, voortleeft, en het derde, wair, alleen eene herinnering aan zijn bestaan heeft nagelaten in het mythische weerwolf, het uit eene vroegere rechtsbedeeling overgeblevene weergeld (d. i. boete voor het dooden van een man) en in het znw. wereld, dat in zijn oorspronkelijke beteekenis „mans leeftijd, duur van het menschelijk leven" het volk niet meer duidelijk kan zijn.

Zoo had onze oude taal verschillende begrippen voor zorg, aandacht, nl. goom, acht, gade, ware. Geen van die woorden heeft zich als het gewone woord voor dit begrip kunnen handhaven; goom was reeds in de middeleeuwen aan het uitsterven: het kwam daar al bijna uitsluitend voor in ééne uitdrukking, nl. goom nemen; acht heeft zich slechts kunnen staande houden in de uitdrukkingen acht slaan en acht geven (vgl. ook in acht nemen en onachtzaam); gade

alleen in gadeslaan; ware heeft in de uitdrukking ware nemen (de hedendaagsche koppeling waarnemen) zijne beteekenis ook tot die van oplettendheid, opmerkzaamheid als verrichting van het oog gewijzigd, en die van zorg is meer op den achtergrond getreden. Alle vier hebben zij het veld moeten ruimen voor een in deze beteekenis jonger begrip, nl. zorg, dat eigenlijk vrees beteekende (vgl. bezorgd); het is het voorbeeld van het Latijnsche curam gerere, dat aan onze uitdrukking zorg dragen de overwinning heeft doen behalen.

Eene derde oorzaak van het verouderen van woorden is het overnemen van vreemde, die langzamerhand de inheemsche voor hetzelfde begrip terugdringen, en soms geheel doen uitsterven. Dit is een der vele nadeelen van dit boven reeds uitvoerig besproken feit; verscheidene der door den invloed van het Latijn verouderde woorden zijn reeds in een ander hoofdstuk genoemd, de hier bedoelde zijn vooral door den invloed van het Fransch op den achtergrond gedrongen of in onbruik geraakt, zooals sluier door voile, herbergen (intransitief) door logeeren (dat zelf van Germaanschen oorsprong is), vermaken door amuseeren, herstellen door repareeren, uitkomsten door resultaten, verontschuldigen door excuseeren, bewijsgrond door argument, zeezaken door marine, staat door statie, onbekrompen door royaal, staatsdienaar door minister; enz.

Ik wil niet beweren, dat door deze oorzaken het verouderen van alle woorden wordt verklaard of opgehelderd: er komt ook, evenals bij de kleeding, modezucht bij of een eigenaardige smaak van de schrijvers of het volk. Woorden beginnen ouderwetsch te klinken of daarvoor gehouden te worden, en een nieuw opkomend neemt de plaats er van

in. Waarom is b.v. vroed, behalve in de uitdrukking vroom en vroed (vgl. ook bevroeden) gestorven, en vervangen door wijs, dat eigenlijk op boekenkennis ziet, terwijl vroed op levenswijsheid zag? Ik kan er geene andere reden voor zien dan de mode, den smaak, die het overoude woord voor dit begrip niet meer voldoende achtte: ook vroedmeester heeft door den invloed der zoogenaamde beschaving voor accoucheur of verloskundige [1]) moeten wijken; slechts in vroedvrouw heeft het volk, dat aan zulke fratsen niet doet, het oude woord bewaard; het heeft niet gedoogd, dat dit door het dwaze wijze vrouw zou worden vervangen.

Andere woorden verouderen, doordat zij door hun vorm eene bijgedachte wekten, welke aan den indruk van het woord kon schaden; zoo is b.v. achterdeel in de beteekenis schade door nadeel vervangen, omdat het de in de middeleeuwen nog niet bekende beteekenis van „achterste van een dierlijk wezen" begon aan te nemen. Zoo is het bnw. engelsch, dat in de middeleeuwen en in de 17de eeuw zeer gewoon was in de beteekenis engelachtig (vgl. duivelsch = duivelachtig) door dit laatste verdrongen, omdat het de bijgedachte aan de Engelschen opwekte, en het, vooral na de Engelsche oorlogen, wenschelijk was, de beide begrippen streng te scheiden en uit elkander te houden.

Doch waarom is zede in onbruik geraakt, of daarzonder of waarloos d. i. onachtzaam, of goelijk d. i. schoon? Daarvoor is geen voldoende reden te bedenken. En dit zal men telkens moeten zeggen, wanneer men, een woordenboek uit een vroegeren tijd met een hedendaagsch vergelijkende, tallooze ledige plaatsen vindt, die

---

[1]) „Is 't beter, wou ik vragen?" zeg ik met De Genestet's Leekedichtjes.

door andere, nieuwe of aan vreemde talen ontleende, woorden zijn ingenomen. Zoo vraagt men b.v., als men allerlei werkwoorden alleen in samenstellingen ziet voortleven, b.v. begeren, betoogen, berispen, aanvaarden, aantijgen, ontginnen, behagen, verdwijnen, verkwisten, verslinden, vergeten, verbazen. Dezelfde vraag rijst, als men ziet, dat b.v. het znw. weeg (d. i. muur) slechts voortleeft in weegluis; wade (d. i. kleed) in lijkwâ; vaar (d. i. vrees) in vervaard en gevaar; schier (d. i. snel) in schielijk (eig. schierlijk); wij (d. i. heilig, hd. weih-) in wijwater en wierook; het bnw. slak (d. i. los) in slaken (d. i. losmaken); star (d. i. stijf) in staren, halsstarrig en staroogen [1]); waarloos (d. i. zorgeloos) in verwaarloozen [2]); goelijk (d. i. schoon) in vergoelijken; bak (d. i. rug) in achterbaks; mein (d. i. slecht) in meineed; ood (d. i. ledig, licht, gemakkelijk) in ootmoed (d. i. eig. goedertierenheid) en oolijk (d. i. eig. lichtzinnig). Hoevele bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden zijn er niet, die uitsluitend voorkomen in samenstelling met ge-; en wat is van al de samengestelde ww. met te-, d. i. uiteen (vgl. hd. zer-), die in de middeleeuwen een 50tal bedroegen, overgebleven dan een paar alleen in de spreektaal bewaarde overblijfselen, b.v. tebersten, tevreten, tescheurd?

Andere zijn alleen in eene enkele zegswijze over, en dus aan het uitsterven: zoo b.v. de naamwoorden in de uitdrukkingen „in oogenschouw nemen, een hard gelag (d. i. lot), gade slaan, inzonderheid, buiten kijf, zijn bekomst hebben, op kondschap uitgaan, zijn

---

[1]) In enkele tongvallen kent men nog de uitdrukkingen star voor zich uitzien, star zien.

[2]) Voor een dubbel of reserve-exemplaar van iets is waarloos bij de marine nog heden de geijkte term.

gevoeg doen, in onbruik raken, in zwang komen, in zwijm vallen, niet snik zijn, sip kijken, ter smuik, met der woon, korte metten maken, zich schrap zetten, iemand iets diets maken, iemand iets kond doen, iets gestand doen, het hazenpad kiezen" enz.; de werkwoorden in: laten betijen, niet kunnen gebeteren, zich laten gezeggen, mijns bedunkens, mijns erachtens, e. a.

Soms is van eene geheele woordfamilie slechts één enkel woord overgebleven, zooals b.v. roek (d. i. zorg) in roekeloos, wade, van den stam van weden (d. i. binden), in lijkwade; schroot (eig. schrood) van den stam van schroden (d. i. snijden); vgl. den geslachtsnaam Schreuder, (d. i. eig. snijder, kleermaker); wam (d. i. lijf, onderlijf), in wambuis; het Noordhollandsche warschippertje en te warschip (wasschip) gaan, van het mnl. waerdschap, d. i. feest, en waerdscapen, d. i. feestvieren.

Doch niet al de door de bovengenoemde oorzaken in onbruik geraakte woorden zijn onherroepelijk aan den ondergang prijsgegeven. Vele leven voort in een samenhang, welke eigenlijk aan een vroegeren tijd herinnert, doch worden in overdrachtelijken zin opgevat, en hebben dus weliswaar slechts een schijn van hun vroeger bestaan behouden, maar door die overdracht hunner beteekenis zijn zij voor uitsterven bewaard. Dergelijke woorden moeten niet verward worden met archaïsmen, dat zijn verouderde uitdrukkingen, die men opzettelijk weder gebruikt of op nieuw wil invoeren, al weet men, dat ze slechts door een deel der bevolking worden verstaan; de hier bedoelde woorden en uitdrukkingen, die „taaloudheden" kunnen worden genoemd, zijn door de taal zelve in het leven gelaten. Dergelijke taaloudheden bepalen zich niet tot woorden

en uitdrukkingen alleen, men vindt ze ook in de woordvormen.

Laat ik beginnen met eenige voorbeelden van woorden te geven, die eigenlijk behooren in een museum van taaloudheden. Een driedekker is als oorlogschip niet meer bekend, doch leeft voort als benaming van eene steeds slagvaardige vrouw, een „vischwijf" of „heibei" (haaibaai). De eigenlijke beteekenis van bakermat is vergeten, nl. „de matten stoel met hoogen rug (ook bakermand geheeten), waarin de baker met het kind zat om het te bakeren" [1]), doch is in de overdrachtelijke opvatting „geboorteplaats" in gebruik gebleven; in denzelfden zin is ook wieg bekend, dat den weg van bakermat kan opgaan, als de voorschriften van Dr. Allebé aangaande het wiegen ook tot de lagere volksklassen doordringen. Soupeeren wordt nog steeds van een avondeten gebruikt, ook door hen, bij wie de gewoonte reeds lang niet meer bekend is, om 's avonds eene vloeibare spijs (brei of sop) te eten. Iemand wordt nog steeds door eene schandelijke daad gebrandmerkt, al is de straf zelve ook lang reeds vergeten: het werkwoord staat nu met „schandvlekken" gelijk. Een klaplooper is van de oorspronkelijke opvatting „een melaatsche, die door een klap of klep de voorbijgangers van zijne tegenwoordigheid moest onderrichten (en van de algemeene liefdadigheid leefde)", overgegaan tot die van „iemand die op anderer kosten teert". Een bruiloft is in zijn oorsprong vergeten: de eigenlijke opvatting „een optocht (of „loop") met fakkels naar het huis der jonggehuwden" heeft plaats gemaakt voor de algemeene van „huwelijksfeest", en in deze beteekenis is het woord in gebruik

---

[1]) Vgl. voor deze en andere verouderde termen, Schotel, Het Oud-Hollandsch Huisgezin, het alphabetisch register.

gebleven. Een stalhouder wordt te Amsterdam nog steeds een sleeper genoemd, naar de nog voor eenige tientallen jaren aldaar gebruikelijke rijtuigen zonder wielen, welke „sleden" of „toe-sleden" genoemd werden, en nu reeds zelve naar het museum van oudheden zijn verhuisd. De bij dergelijke sleden onmisbare smeerlap, waarmede men het stooten op oneffenheden in de straat voorkwam, is overbodig geworden, doch heeft zijn naam overgedragen op „iemand die er vies uitziet, een smeerpoes", vooral op een „zedelijken (of liever onzedelijken) smeerpoes". Vgl. verder historische termen als schepen, schout en poldermeester, baljuw, ruwaard, verbeider, stadhouder; juridische als ruggespraak, dading, veemgericht; namen van munten, als schelling [1]), pietje, daalder; van maten, als pintje, mengel, stoop; enz.

Niet minder groot is het aantal uitdrukkingen en spreekwijzen, welke hunne eigenlijke verklaring vinden in een vroegeren tijd. Hoewel het ridderwezen reeds lang tot het verledene behoort, spreekt men nog steeds van „iemand in het harnas jagen"; „zich het harnas over iets aantrekken"; „eene lans voor iemand breken"; „iemand den handschoen toewerpen"; „den handschoen voor iemand opnemen" [2]); „voor iemand in het krijt treden"; „op zijn paardje zijn"; „zijne sporen verdienen"; „den staf over iemand breken"; „iets in zijn schild voeren"; „hoog in zijn wapen zijn"; „onder eigen banier strijden"; „met open vizier vechten"; „iets in het vizier hebben"; „iemand uit den zadel werpen"; „iemand den genadeslag toebrengen"; „uit het veld geslagen"; „dit is geen doodwond"; enz.

---

[1]) De vroegere schellingskraam heeft voor het moderne dertig-cents-bazar het veld moeten ruimen. Ook al geen verbetering!

[2]) De handschoen, als zinnebeeld van het overdragen eener bevoegdheid aan een gemachtigde leeft voort in het „trouwen met den handschoen".

Hoewel godsoordeelen reeds eeuwen lang hebben opgehouden te bestaan, zegt men nog steeds, dat „iemand de vuurproef heeft doorstaan". Hoewel de straffen zelve reeds lang zijn afgeschaft, spreekt men nog steeds van „iemand aan de kaak stellen"; „op den schopstoel (eigenlijk een wipgalg) zitten"; „op de pijnbank leggen"; „opgroeien voor galg en rad", welke uitdrukking, indien zij met den tegenwoordigen trap van beschaving in overeenstemming werd gebracht, zou moeten luiden: „opgroeien voor twintig jaar en de kosten". Aan een vroeger gebruik, waarbij men zich en zijn leven als in iemands hand verklaarde, herinnert de uitdrukking: „het hoofd in den (duidelijker ware „in iemands) schoot leggen"; aan het verdeelen van den buit of gevonden voorwerpen, de zegswijze „kiezen of deelen". Aan de vroegere rechtspraak herinnert de uitdrukking: „de vierschaar over iemand spannen"; aan een vroegeren in rechte gebruikelijken termijn, de tijdsbepaling „jaar en dag", d. i. eigenlijk „een jaar en zes weken", een termijn, die bij het overlijden van een predikant (als „annus gratiae" voor de weduwe) en voor het verstaan van panden, in de bank van leening gebracht, nog bekend is. Oude namen van munten leven voort in de uitdrukkingen: „geen oortje waard"; „geen rooden duit bezitten"; „ik heb vijf groot verdiend"; „kraaien als een haan van een stooter"; een half blanks heer (een heer van een halven blank of witpenning, eene kleine middeleeuwsche munt, dus „een heer, die eigenlijk geen heer is"); botje bij botje, d. i. „botdrager (een oude munt, waarvan bot de verkorting is) bij botdrager", eene spreekwijze, gebruikt van een op gemeenschappelijke kosten aangelegd feest of pic-nic. Aan het vroegere gildewezen is ontleend de uitdrukking „zijn proefstuk leveren"; aan de vroegere wijze van borgen in winkels: „veel op zijn kerfstok hebben; iets op zijn eigen houtje doen"; aan

het vroegere bijgeloof: „onder een gelukkig gesternte geboren zijn"; aan de voormalige kleederdracht: „de huik naar den wind hangen"; aan eene vroegere gewoonte bij het aangaan eener overeenkomst: „zijn zegel aan iets hechten".

Eindelijk moet hier nog melding gemaakt worden van de talrijke staande uitdrukkingen of formules, welke iedere taal heeft en de Germaansche talen bij menigte hebben, en die voor een goed deel uit het Oudgermaansch dagteekenen. Dit blijkt, behalve uit het uiterlijk voorkomen zelf, ook hier uit, dat in dergelijke uitdrukkingen zich verscheidene woorden bevinden, die overigens in de taal niet meer voorkomen, en dus onder de taaloudheden behooren. Dergelijke uitdrukkingen, welke men „staande uitdrukkingen" noemt, zijn òf door alliteratie, d. i. stafrijm, verbonden, òf door eindrijm, òf vertoonen geen dezer beide verschijnselen. In den regel zijn de woorden, die eene dergelijke uitdrukking vormen, meer of minder in beteekenis aan elkander gelijk, of worden beschouwd als te zamen één geheel te vormen, doch soms ook komen zij voor als met elkander in tegenstelling. Van ieder der drie soorten kies ik eenige van de merkwaardigste voorbeelden; uit de allitereerende, d. i. door stafrijm verbondene: te kust en te keur, rooven en ruiten, wikken en wegen, groete en gebiedenis (d. i. aanbeveling), kap en keuvel, zonder blikken (d. i. bleek worden) of blozen. Uit de rijmende: tegen heug en meug, hou (d. i. genegen) en trouw, wijd en zijd (d. i. breed), weg (of heg) noch steg (d. i. pad), schot en lot, recht en slecht (d. i. rechtschapen). Van de niet door rijm verbondene: tegen wil en dank (d. i. meening, zin), wis en zeker, rust noch duur, bij nacht en ontijde, luchten (d. i. ruiken) noch zien, bij tijd en wijle, heinde

(d. i. nabij) en ver, met horten en stooten, rijp en groen, ampel en breed, enz.

Ten slotte „taaloudheden in de woordvormen". Ook hier is een rijke oogst binnen te halen.

Onder de vormen van verbuiging vinden wij o. a. meervoudsvormen aan het enkelvoud gelijk, als „op de been", en naar het voorbeeld daarvan „onder de voet"; jaar, en naar analogie daarvan ook andere namen van tijdsbepalingen, als uur; lood, en naar het voorbeeld daarvan andere namen van gewichten, als ons, pond, en maten, als mud, last; enz. Bij de werkwoordsvormen ontmoeten wij zetteden, ontmoeteden, en dergelijke vormen van den verleden tijd van werkwoorden, waar de stam op t uitgaat, en deze verouderde vorm nog eene enkele maal gebruikt wordt, om den verleden van den tegenwoordigen tijd te onderscheiden. Onder de verkleinwoorden vinden wij maagdelijn, kindekijn, oogelijn, naast gewone verkleinwoorden op -je, -ke of -el. Onder de zelfstandige naamwoorden behielden de stomme e enkele in bepaalde uitdrukkingen, als „eere wien eere toekomt"; „nu ter zake, dit doet niets ter zake"; „de ruste ingaan, wel te ruste"; „naar de mate van, al naar mate"; „de Heere"; „om den wille van"; „de eerste dag der weke"; „vrede zij zijne assche"; „iets ter sprake brengen"; „de dag der wrake"; „de ure der vergelding".

Onder de voor- en achtervoegsels merken wij op ant- naast ont- in antwoord; -and, naast -end, in vijand, heiland (een later uit het hd. opgekomen, in de middeleeuwen zeldzaam, woord); a privans of beroovende a (= on) in amechtig, d. i. onmachtig. Onder de kleinere rededeelen omme- naast om- in: „in een ommezien" ook in ommering, ommezwaai; ave- naast af- in averechts; ane- naast aan- in anegang (d. i. toegang, naam van

eene straat te Haarlem); ende- naast en- in opentop (d. i. op ende op), overentover, ommentom e. a.; ofte naast of in: „ja ofte nee" en „ofte wel". Eindelijk merken wij allerlei uitdrukkingen op, waarin de voorzetsels een anderen naamval regeeren dan den 4den, zooals nog tallooze met te, als ten huize, ten behoeve, te berde, ten platten lande, terloops, tersluiks; talrijke met in, als in den blinde, in den bloede, inderdaad, in dezen, indien, in der minne; verder achterwege; bij monde, bij-aldien; naardien, naar den vleesche; na dezen, na den eten; met name, metterdaad, mettertijd, met dien verstande, met voorbedachten rade, met den aankleve van dien; van goeden huize, van zijnentwege, van goeder hand, van ganscher harte; om den broode; op heeter daad, op den huize; onder eede; voor dezen; mitsdien; uitermate, uit hoofde; enz.

Dit verouderen van woorden gaat steeds voort, doch er zijn nu allerlei omstandigheden, die als tegenwicht werken, o. a., dat de schrijftaal meer op den voorgrond treedt en de tongvallen op den achtergrond; het overal op denzelfden grondslag steunende schoolonderwijs; de uitgave van Nederlandsche spraakkunsten en woordenboeken. Doch er zullen altijd met het veranderen van zeden, gebruiken, voorwerpen, werktuigen enz. ledige plaatsen komen, welke door andere woorden ingenomen of waarvoor bestaande woorden in eene eenigszins gewijzigde beteekenis worden pasklaar gemaakt. Welke middelen de taal daarvoor heeft, zal in het volgende hoofdstuk worden medegedeeld.

5. Middelen tot aanvulling der leemten in den woordvoorraad. Uitbreiding der beteekenis.

Door al de in het vorige hoofdstuk genoemde oorzaken zou de taal na verloop van tijd een aanmerkelijk verlies lijden aan middelen ter uitdrukking der gedachten, indien zij, „de eeuwige, de onuitputtelijke", niet in zich zelve de middelen bezat om die leemten aan te vullen, of, wanneer zij zelve daartoe niet in staat is, de hulp van andere talen kon inroepen, om de ledig geworden plaats te vervullen. Het behoeft geen betoog, dat dit alles op het oogenblik, dat het geschiedt, zelfs voor het oplettendste oog niet is waar te nemen; de juiste tijd, waarop dit plaats heeft, is niet aan te wijzen. Een woord begint in onbruik te raken of te verouderen, en op denzelfden tijd komt er een ander op, hetzij uit de dialecten, hetzij door eene nieuwe vorming, hetzij uit eene vreemde taal, en het is niet eens altijd met zekerheid waar te nemen, of het opkomen van het nieuwe woord de oorzaak, dan wel het gevolg van het verouderen van het andere is.

Niet altijd is de taal even gelukkig in het aanvullen dier leemten, en hoe kan het anders; immers wat moet b.v. eene taal beginnen, als zij haar voornaamwoord van den 2^{den} persoon enkelvoud verliest, welke ramp onze taal heeft getroffen? Zij heeft in de plaats daarvan een nieuw voornaamwoord aan de hand gedaan, nl. u, dat evenwel niet in alle opzichten voldoet, gelijk boven is besproken. Zij heeft het bijwoord daan of danen (d. i. van daar) verloren, en heeft dit woord alleen behouden in het omslachtige daarvandaan; zij heeft houden, in den zin van meenen, achten, prijs gegeven, en moet

nu het begrip omschrijven door het er voor houden; zij drukt het begrip belang stellen in uit door het onuitstaanbare zich aan iets laten gelegen liggen; voor het eenvoudige nahouden moet zij het nu doen met het wijdloopige er op nahouden, met een onverstaanbaar op, evenals in ergens iets op tegen hebben; voor doorgaan in den zin van op den loop gaan, is er van doorgaan in de plaats gekomen met een even onverstaanbaar van; voor het korte en juiste zij tien moet zij zich behelpen met de omschrijving zij met hun tienen; met een overtollig bij moet zij genoegen nemen in de uitdrukking ergens iets bij inschieten, enz. En in verscheidene dezer uitdrukkingen zijn althans, al is het dan ook in een minder juisten vorm, de oude woorden blijven leven, doch het gebeurt ook vaak, dat een woord geheel verdwijnt. Laten wij zien, hoe de taal dan te werk gaat, en hoe goed zij zich veelal in een dergelijk geval weet te redden.

Vele samenstellingen met achter- geraakten in onbruik: de taal weet het woord na, dat in de middeleeuwen nog weinig in samenstellingen gebruikt werd, diens plaats te doen innemen; het woord achterdocht, dat langzamerhand eene ongunstige beteekenis aannam, vervangt zij door nadenken; voor achter, dat in de middeleeuwen in samenstellingen ook de beteekenis had van naar achteren, komt achteruit in de plaats; het mnl. bachten, eene afleiding van dienzelfden stam en te vergelijken met boven, buiten en binnen, geraakt in onbruik: de taal geeft het middel aan de hand om het verlies te herstellen, nl. in de uitdrukking van achteren; het znw. ouder, d. i. leeftijd, veroudert (vgl. de uitdr. „van ouwer tot ouwer"), het herleeft in een nieuwen vorm met den uitgang dom in ouderdom. Vormen voor den genitief

en datief raken in onbruik: de taal weet het gemis te vergoeden door aan de voorzetsels van en aan de taak der oude naamvalsvormen op te dragen. De stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden, die vroeger praedicatief en attributief werden gebruikt (men zei evengoed „de ring is gouden", als „de gouden ring"), werden voor het eerste doel ongeschikt: eene bepaling met van komt daarvoor in de plaats en vult de daardoor ontstane leemte aan.

Het voorvoegsel wan-, eigenlijk een bnw. met de beteekenis „ledig", werd langzamerhand minder geschikt voor het gebruik, gelijk blijkt uit het beperkt getal samenstellingen, dat wij met wan bezitten (enkele, die in den laatsten tijd gevormd zijn, uitgezonderd); de taal voorziet in de leemte, die ontstaan zou, door het gebruik der voorvoegsels on- en mis- uit te breiden. Het oude woord voor het begrip „een zelfden naam hebbende als", nl. genanne, genan, van een ook in het Middelnederlandsch bestaand werkwoord nennen (d. i. noemen), geraakte op den achtergrond: de taal stelt er eene jongere vorming, die in alle opzichten voldoet, voor in de plaats, nl. naamgenoot, gelijk zij het verouderende, door de poëtische taal opgenomen gade of eegade vervangt door de samenstelling echtgenoot.

Het oude woord voor meermalen (dat zelf een positief geworden is en wel te onderscheiden van het vaneengeschrevene meer malen, hetwelk een vergrootende trap is gebleven), nl. dicke, kon zich niet langer staande houden en werd in de Nieuwnederlandsche schrijftaal niet opgenomen: de taal maakt van eene samenstelling met wijl, d. i. tijd, een nieuw bijwoord, nl. dikwijls, en wanneer zij daarbij trappen van vergelijking maken wil, welke het woord niet heeft, dan neemt zij, als zij uit vrees voor dubbelzinnigheid meer malen wil vermijden, het aan de

oostelijke dialecten ontleende vaker, vaakst. Het znw. genoot, welks werkkring wij boven zich zagen uitbreiden, is buiten samenstelling in onbruik geraakt, en wordt door een als znw. gebruikt bnw. gelijke vervangen, of ook door een voor de dagelijksche omgangstaal pasklaar gemaakten vorm van wedergade, nl. weerga. Zoo is, evenals in het Hoogduitsch, verwant gekomen voor maag; beroemd voor mare, enz.

Doch vooral maakt de taal dergelijke geledene verliezen weder goed, door de beteekenis der bestaande woorden uit te breiden. Hier bovenal zien wij haar in aanhoudende beweging: voortdurend is zij in dit opzicht aan wisseling en verandering onderhevig; bij geen twee opvolgende geslachten is de taal in dezen geheel aan zich zelve gelijk, omdat de menschelijke geest zelve zich gestadig ontwikkelt en niet tot stilstand in staat is; hier vooral zet deze zijn stempel op de taal en kan men met volle recht spreken van „de spraakmakende gemeente". Wij betreden het gebied van de philosophie der taal, waarop de wetten, volgens welke hare ontwikkeling plaats heeft, nog niet gevonden zijn. Doch wij kennen toch de meest in het oog vallende verschijnselen ook op dit gebied en zijn in staat ze met voorbeelden toe te lichten. Hier kan men spreken van de lotgevallen, de levensgeschiedenis van een woord, waarvan vaak evenveel, zoo niet meer belangrijks te zeggen is dan van vele menschen. En hieraan is in ons land reeds veel studie gewijd, doch nog steeds voor afzonderlijke woorden: voor het generaliseeren der bouwstof, die ook nog zeer voor vermeerdering vatbaar is, is de tijd nog niet gekomen. Tot voorbeeld kies ik één woord, omdat het een sprekend en tevens een aardig voorbeeld is, nl. het woord glimp, welks geschiedenis ons leert, „hoe men kan beginnen met najagen en verwerven, om een tijd lang tot eer en

roem te geraken, maar ten slotte niets over te houden dan een valschen schijn" [1]).

Vergelijkt men onze taal uit een vroeger tijdperk met de tegenwoordige, dan treft ons niet minder het groote verschil in opvatting, dat vele toen en nu bestaande woorden hebben, dan het verschil in woordvoorraad. Sommige woorden hebben eene beteekenis aangenomen, zóó verschillend van die van vroeger, dat men in twijfel staat of men wel hetzelfde woord voor zich heeft; enkele worden in eene geheel tegenovergestelde opvatting gebruikt, terwijl toch aan de identiteit der woorden zelve niet te twijfelen valt. Het opdoen, ten opzichte van een maaltijd gezegd, was in de middeleeuwen hetzelfde als ons afnemen; men gebruikte nl. opdoen in de beteekenis van ons opruimen, immers men nam niet alleen de schotels weg, maar ook de voor den maaltijd opzettelijk opgeslagen tafels. Iets staken beteekende in het Middelnederlandsch niet „met iets ophouden, een einde aan iets maken, een stokje ergens bij steken", maar „iets vastmaken"; zoo zeide men b.v. „vriendschap of een verbond met iemand staken" (eig. „in den grond vastzetten"), dat dus eer met ons beginnen is te vergelijken. Iets geven om te houden, was in de middeleeuwen niet „iets ten geschenke geven", maar „het geven in bewaring". Het middeleeuwsche grinen beteekende lachen, terwijl het Nederlandsche grijnen (ook grienen geschreven) de opvatting schreien, pruilen heeft aangenomen: de oorspronkelijke opvatting, welke zich in twee verschillende richtingen in twee dialecten heeft ontwikkeld, is die van „een gezicht zetten, den mond vertrekken".

---

[1]) J. te Winkel, in Taal- en Letterbode, dl. 2, bl. 198 vlgg., vooral 210. Vgl. verder over dit onderwerp Arsène Darmesteter, La vie des mots; Charles Rozan, A travers les mots; Harder, Werden und Wandern unserer Wörter; M. J. Koenen, Sprokkelingen.

Het begrip ootmoed was niet eene eigenschap van den zich nederbuigenden mensch, maar werd van God gebruikt en beteekende „genade, goedertierenheid"; op dezelfde wijze is hulde van de beteekenis „genade van God" (vgl. hd. huld), gekomen tot die van „vereering van een mensch". „Eene gewoonte opheffen" beteekende vroeger „haar in zwang brengen" (eig. „omhoog heffen, verheffen"), thans heeft de uitdrukking de beteekenis aangenomen van „haar buiten gebruik brengen". Slecht was vroeger de uitdrukking eener deugd; het beteekende, zooals nog heden in het Friesch „rechtschapen, eenvoudig van gemoed"; langzamerhand wijzigde de beteekenis zich tot die van onnoozel, en ging eindelijk over in die van onbruikbaar, ondeugend, zedelijk verdorven. Het mnl. bekwaam heeft de beteekenis aangenaam, liefelijk, mooi; het ndl. die van knap in iets; de tusschentrap vormt het begrip „goed in zijne soort, voor iets geschikt".

Vooral blijkt het verloop der beteekenissen sedert het middeleeuwsche tijdperk (waarbij evenwel niet moet worden vergeten, dat het mnl. een Zuid-Nederlandsch dialect is, en dus een ander dan het Noord-Nederlandsch onzer dagen), wanneer men in dit opzicht enkele sterk sprekende uitdrukkingen beschouwt. In de middeleeuwen begon een redenaar of schrijver met het vriendelijke verzoek, om hem toch vooral niet te begripen, d. i. „berispen, ongegronde aanmerkingen maken, vitten". Wanneer Maerlant op het voetspoor van Seneca zijne lezers aanmaant, om toch vooral „den hogen raet te scuwen", dan behelst deze les niets anders dan den zeer nuttigen wenk „om geene al te hooge of wijdstrekkende plannen te maken, niet te veel de hoogte in te willen." Wanneer in een klooster „een gemeen boek" wordt uitgeleend, dan heeft het woord de beteekenis van „een boek, dat gemeenschappelijk eigendom is".

En als men in een mnl. geschrift de opmerking vindt, dat men „ter nauwernood zijnen vriend leert kennen", dan wil dit niet zeggen, dat vrienden in de middeleeuwen geheel anders waren dan thans, en het tegendeel van openhartig of vertrouwelijk, maar dat men zijne vrienden leert kennen „als de nood nijpt".

Andere woorden komen ons voor, met die uit onzen tegenwoordigen tijd als het ware geruild te hebben van beteekenis, doch ook hier moet het verschil van dialect in de middeleeuwen en in den tegenwoordigen tijd niet uit het oog worden verloren. Het mnl. vrese b.v. heeft de beteekenis van ndl. gevaar (dat in de middeleeuwen nog niet voorkwam), terwijl het mnl. vaer gebruikt werd in de opvatting vrees. Het mnl. dwingen heeft o. a. de beteekenis van ndl. bedwingen (vgl. dwingeland); mnl. bedwingen staat in opvatting met ndl. dwingen gelijk (vgl. het ndl. volksgezegde „moeten is bedwang"). Het mnl. sparen heeft de beteekenis van mijden aangenomen, terwijl het vroegere miden o. a. de opvatting sparen vertoont; zoo is ook de verhouding van mnl. doget (deugd, o. a. = weldaad, goed werk) en weldaet met dezelfde woorden in onze tegenwoordige taal, en, wat het gebruik betreft, ook van mnl. harde en het ndl. zeer. Juist daar, waar wij gewoon zijn hard voor zeer te gebruiken (hard loopen; hard werken; hard ziek), geeft het Middelnederlandsch aan sere de voorkeur, terwijl het in bijna alle andere gevallen voor dit begrip harde bezigt.

Sommige woorden nemen in den loop van den tijd eene edele opvatting aan, zij gaan in beteekenis vooruit als het ware, zij worden edeler en fijner en klimmen in aanzien, terwijl weer andere, van eene aanzienlijke geboorte, om zoo te spreken, langzamerhand achteruitgaan en

van hunne oorspronkelijke opvatting ontaarden. Van het eerste verschijnsel vinden wij een sprekend voorbeeld in aarzelen, dat evenals fr. reculer afgeleid is van dat lichaamsdeel, waar, om met Heine te spreken, de rug ophoudt een fatsoenlijken naam te dragen, doch thans geheel van de bijgedachte hieraan is ontdaan en in den verhevensten stijl voor in tweestrijd zijn, weifelen kan worden gebruikt. Het mnl. grisaert stond in kleur gelijk met ndl. grijskop, en is nu een woord, waarmede zelfs de eerwaardigste oude van dagen kan worden genoemd. Een hulk, vroeger een zeer gewoon, lomp vrachtvaartuig met weinig dichterlijks, is een bij dichters geliefkoosde naam geworden voor het met het menschelijk leven vergeleken vaartuig, dat dobbert op de levenszee. Slank, thans een term, waarmede men een bevallig meisje kenschetst, werd vroeger gebruikt in de beteekenis mager, ingevallen, b.v. van een paard gezegd.

Van het tegendeel vindt men voorbeelden in simpel, dat vroeger de beteekenis had van oprecht, eenvoudig; in hebbelijkheid, dat eertijds ook de opvatting had van goede manieren, beschaafdheid (het tegendeel van ons onhebbelijkheid, doch dit is van onbeschaafdheid tot onbeschoftheid geworden); in kastelein, dat voorheen eene benaming was voor een burggraaf, en nu slechts voor een dorpsherbergier; in hofmeester, dat vroeger o. a. „ceremonimeester aan een hof" beteekende, en thans slechts „kastelein op eene stoomboot"; in deerne, dat voorheen zelfs van Maria kon worden gezegd, evenals het hd. dirne, en nu zelfs van een onzedelijk vrouwspersoon wordt gebruikt; in uitbundig, dat in de 17de eeuw voortreffelijk beteekende, en nu alleen bovenmatig; in voorbaar, dat eertijds beteekende „door anderen vooraan geplaatst, voor-

treffelijk, voornaam", terwijl ons voorbarig aanduidt „zich zelf vooraan plaatsende, overijld". Zoo is het ook gelegen met de oudere en de jongere opvatting van zuipen en verzuipen, van stinken, en andere woorden, die vroeger in iederen stijl konden worden gebruikt.

Wanneer men tegenwoordig een jong meisje een kompliment maakte over hare witte huid, dan zou zij vreemd opkijken; toch was dit in de middeleeuwen de gewone uitdrukking voor hetgeen wij blank vel of nog liever (zoo gaat de beschaving vooruit: het is er bij af, of een meisje nog vel mag hebben) „een blank teint" noemen.

Doch dit zijn slechts losse opmerkingen; laten wij nu zien of wij ook iets dieper kunnen doordringen in den aard der veranderingen, welke wij in de woordbeteekenissen opmerken. Wij betreden het door de taal zoo geliefde gebied der tropen, der beeldspraak, der overdrachtelijke en figuurlijke uitdrukkingen. In het algemeen is de trope, eigenlijk wending, het gebruik van eene oneigenlijke uitdrukking in plaats van eene eigenlijke. Zij is zoo gewoon in de taal, dat men bij talrijke woorden zoowel de figuurlijke als de overdrachtelijke uitdrukking vindt, natuurlijk vooral in de dichterlijke taal, het aangewezen en eigenaardig terrein van beelden en overdrachten. De aanwending van een beeld, ook metaphora genaamd de trope van het praedicaat, is de overdrachtelijke uitdrukking. Zij ontwikkelt zich uit eene vergelijking of eene opgemerkte overeenkomst. Men kan haar herkennen hieraan, of men in den zin als of als het ware kan aanbrengen. Zoo b.v. is eene figuurlijke uitdrukking: „hij was een leeuw in den strijd, een reus in lichaamskracht, een tijger in bloeddorst"; „de kameel is het schip der woestijn"; „Vargas dacht Alva 't bequaamste gereedschap tot handthaavingh van den godsdienst, en een scharpe

spaade om de ketterij met haren wortel uit te rooyen". Had Hooft in dezen zin gezegd „als een scharpe spaade", dan zou het eene vergelijking zijn; nu is het eene figuurlijke uitdrukking. Hiertoe behooren ook uitdrukkingen, die van het lichamelijke op het geestelijke, van het levende op het levenlooze worden overgedragen, en omgekeerd; zoo als hardnekkig, koppig, halsstarrig, ijlhoofdig, langvingerig (voor diefachtig), stijfhoofdig. Bij werkwoorden vindt men voorbeelden in bevatten (d. i. eig. omvatten); verklaren (zonder beeldspraak zegt men verduidelijken); ophelderen; begrijpen (het is bijna niet meer mogelijk, dit begrip zonder beeldspraak uit te drukken, want ook bevatten en verstaan behooren tot het gebied der metaphora); ontdekken (zonder beeldspraak vinden, uitvinden); ontwikkelen (eig. losmaken uit windselen); verschoonen of verbloemen voor verontschuldigen; ophemelen of in de hoogte steken of verheffen voor iemands lof verkondigen, enz.

Van de zelfstandige naamwoorden kunnen als voorbeelden dienen de namen van lichaamsdeelen, overgedragen op voorwerpen, waarmede zij worden vergeleken, b.v. de hals van eene flesch, de zenuw van den staat, gespierde taal, de vuist van 't vaderland (gezegd van Kortenaar bij Brandt), de voet van een berg, het hoofd eener rekening, de poot van een stoel, een ader van goud, van vernuft; de hartader des lands, een boezem der zee, de buik van een vat, een hachelijk tijdsgewricht, het oor eener kruik, de neus van een schoen, een arm eener rivier, de tand van een rad, de ziel van eene flesch, het lichaam van een woord, het haar eener plant, het oog eener naald, de kop van een spijker, het been eener letter, de romp

van een schip, de kruin van een berg, de mond eener rivier, de elleboog eener kachelpijp, de lippen eener wond, de vinger van het lot, de huid van een schip, het hartje van den zomer, koraalrif, de tong van eene weegschaal, de rug van een stoel, een vel papier, het merg der wetenschap, de ribben van een schip.

Men ziet, hoe gewoon de beelden zijn, aan dit ééne gebied ontleend, en hoeveel meer men nog vinden zal, wanneer men verschillende der hier genoemde woorden, b.v. kop, oog, hals, hoofd e. a. in een woordenboek naslaat. Zeer gewoon is ook het noemen van tijdsbegrippen met woorden, aan ruimte ontleend, zoo b.v. de uitdrukkingen tijdruimte, tijdpunt, eene spanne tijds; zoo worden de voorzetsels om, na en voor oorspronkelijk van tijdsbegrippen gebruikt. Het is een zeer rijk onderwerp, dat hier slechts vluchtig kan worden aangestipt, doch dat eene afzonderlijke en opzettelijke behandeling alleszins verdient. O. a. eene beredeneerde geschiedenis der voorzetsels zou ons voor dit onderwerp veel leeren, en het opmerken van beelden bij al wat men leest, en het beantwoorden der vraag, waaraan ieder beeld ontleend is, is eene zeer heilzame en ontwikkelende oefening van den geest.

Al de genoemde beelden hebben hun ontstaan te danken aan eene opgemerkte overeenkomst. Hiertoe behoort ook de trope der antonomasia of naamverwisseling, ook de trope der bijstelling of appositie genoemd, welke meestal als eene afzonderlijke soort wordt beschouwd, doch dien men gevoeglijk tot de metaphora kan brengen. Immers als de spreker of schrijver meent, dat de overeenkomst ook door zijne hoorders of lezers is opgemerkt en dus als bekend mag worden verondersteld, dan kan hij nog een stap verder gaan, en b.v. uit den zin: „Napoleon blijft de kolossus der negentiende eeuw" of uit „Willem III is het hoofd

van den staat" aanleiding nemen om te zeggen: „de kolossus der negentiende eeuw stierf op St. Helena", of „het hoofd van den staat lijdt aan eene ongeneeslijke kwaal". De praedicaten, aan Napoleon en Willem III toegekend, zijn als andere namen voor henzelven gebruikt.

Eene tweede wijze van het vormen van beelden is het opmerken van de eene of andere betrekking tusschen den persoon of de zaak waarvan men spreekt en iets anders; deze betrekking geeft er aanleiding toe, om dat andere te noemen in plaats van het werkelijk bedoelde. Zoo spreekt men van „den inkt omgooien", „eene fijne flesch drinken" en dgl. De betrekking tusschen inhoud en het inhoudende is zoo innig, dat er bij verwisseling geene vrees voor onduidelijkheid behoeft te bestaan.

Daar deze figuurlijke uitdrukking, ook metonymia of overnoeming geheeten, in plaats van het woord, een ander noemt, dat er op de eene of andere wijze mede in betrekking of onmiddellijk verband staat, heet men dezen trope ook wel dien van het attribuut. Hiertoe behooren b.v. uitdrukkingen als: Vondel voor de werken van Vondel lezen; het kruis voor het Christendom; een gastvrij huis voor de bewoners; den beker des lijdens drinken; de kunstwerken der oudheid; de nacht der middeleeuwen; hals als zinnebeeld van het leven, de vrijheid; hand als zinnebeeld van macht, samenwerking, soort, enz. De voornaamste onderdeelen van dezen trope zijn de voortbrenger voor het voortgebrachte en omgekeerd; de stof voor het er van vervaardigde en omgekeerd; het bevattende voor den inhoud en omgekeerd; e. a.

Eene opsomming van de vele betrekkingen, die opgemerkt zijn of kunnen worden, en waaraan allerlei beelden en figuurlijke uitdrukkingen worden ontleend, is hier overbodig. De voorbeelden, uit de spreektaal genomen, toonen,

hoe gewoon ook deze taalfiguur is, en hoe vaak wij haar gebruiken, zonder er ons zelven rekenschap van te geven. Dit sluit echter het gebruik er van in den hoogeren stijl niet uit, integendeel, de dichterlijke taal is het eigenlijke terrein, zoowel der metaphora of overdracht, als der metonymie of figuurlijke uitdrukking.

Ofschoon in den grond der zaak een onderdeel der metonymie, wordt in den regel als een afzonderlijke trope beschouwd de synecdoche, de trope van splitsing en samenvatting, berustende op de betrekking, welke er bestaat tusschen deel en geheel, eenheid en soort, enkelvoud en meervoud. „In de schaduw van lariks, beuk en linde" is een voorbeeld hiervan: bij de enkelvoudige vormen der boomen is aan een meervoud gedacht. Gij voor het verloren du; wij voor ik zijn voorbeelden van het tegendeel. Zoo is het ook te begrijpen, dat in het mnl. meervouden als sculden, eeren, genaden, hopen in veelvuldig gebruik zijn, terwijl zij heden onmogelijk zijn: dit hangt af van den in verschillende tijden verschillenden smaak in de keus der beelden. Hiertoe behoort b.v. nog: eene vloot van dertig zeilen; een schip bemand met 300 koppen; eene stad van 20000 zielen; een hals voor een onnoozelen man; onnoozele bloed; enz. [1]).

Eene bijzondere soort van wijziging in de beteekenis is de verruiming of verenging van het begrip. Ook dit verschijnsel is zeer gewoon in de taal, gelijk uit de voorbeelden blijken zal; ik begin met het laatste. Eene verengde beteekenis vinden wij bij traan, vroeger in het algemeen vocht (vgl. levertraan) thans behalve als benaming voor „vette

---

[1]) Wie een beknopt overzicht van de verschillende tropen verlangt, raadplege het boekje van K. A. J. Hoffmann, Rhetorik für höhere Schulen. Ook uit de door Stellwagen uitgegeven bloemlezing uit de werken van Dr. Nassau: „De levende Taal", is het een en ander te leeren.

vochten" ook in gebruik voor oogvocht; stijgen, vroeger gaan (vgl. steeg = gang), thans in de hoogte gaan; disch, oorspronkelijk iedere schijf, later ronde tafel; varen, voorheen gaan in het algemeen (vgl. laten varen), nu per schip gaan; wroeging, voorheen van elke beschuldiging in gebruik, nu alleen van de beschuldigingen van het geweten; groente, voorheen van alle groen in de natuur, thans alleen van eetbaar groen, moeskruiden gezegd; banket, eertijds gastmaal, feestmaal, nu alleen de taart of koek die bij een feestmaal op de tafel komt; gaar eigenlijk klaar, gereed in het algemeen, nu gereed gemaakt, voor eten geschikt (van spijzen); troosten eigenlijk vertrouwen inboezemen, moed inspreken in den ruimsten zin, nu alleen moed inspreken na een geleden verlies; slaken, vroeger „losmaken, los laten" in het algemeen, thans alleen van „zuchten" en „boeien" gezegd; aanbidder, voorheen in de ruimste opvatting, ook van God in gebruik, thans alleen van eene vrouwelijke schoone. Wij merken het verschijnsel verder op bij dichten en gedicht, die in de middeleeuwen, krachtens hunne afleiding (van lat. dictare) ook van proza werden gebruikt; bij jongeling, eigenlijk een jong mensch in het algemeen, zoowel een jongen als een meisje, nu alleen „een jongmensch van het mannelijk geslacht"; bij ouderling, eig. een oud mensch (gelijk nog heden in het Vlaamsch), nu alleen een „man van jaren, die eene betrekking in de kerkelijke gemeente vervult"; bij noodhulp, in de 17de eeuw in het algemeen „hulp in nood", thans „eene dienstbode, welke iemand, die binnenstijds eene bediende verliest, uit den nood of de verlegenheid helpt"; bij jawoord, dat vroeger in het algemeen

een bevestigend antwoord beteekende, en thans alleen het aannemen van een huwelijksvoorstel.

Verruiming van het begrip vinden wij in alle eigennamen of persoonsnamen, die eene beteekenis van een concreet begrip aannemen, b.v. een cicerone, d. i. een (woordenrijke) gids; een Cicero in zijn mond hebben, d. i. een welsprekend redenaar zijn; een Adonis voor „een mooien man"; een stijve Klaas; een Jan, d. i. (onder anderen) een koffiehuisknecht; een Bram, d. i. een pleiziermaker; een heele Piet (d. i. baas, bolleboos); een Stoffel; een praalhans, een pochhans, een schraalhans, een Jan Hen; een Piet Lut, een nieuwsgierig Aagje; de rechte Jozef; eene echte Eva; een Uriabrief; het ziet er Spaansch uit; op zijn Harleveensch (d. i. Aarlanderveensch); een havanna, een alma-viva, een glas madera, een sterkman (kachel), enz. Verder bij het boven reeds genoemde groente, dat later weder verruimd is van beteekenis, want ook (gele) wortelen, (witte) bloemkool en (roode) kool worden onder de groenten gerekend. Behangsel is nu niet meer wat hangt, maar ook wat tegen de muren geplakt wordt, en niet meer alleen doek, maar ook papier. Maat beteekende eigenlijk, overeenkomstig zijn oorsprong, iemand die met een ander eet, evenals compagnon; beide woorden, alsmede gezel, dat eigenlijk zeggen wil iemand die met een ander woont, zijn overgegaan tot de algemeene opvatting makker, iemand met wien men verkeert, kameraad (eig. hij met wien men dezelfde kamer bewoont); vgl. ook handwerksgezel, d. i. handwerksman. Schilderen beteekent oorspronkelijk (overeenkomstig zijne afleiding) wapenschilden verven of kleuren; bij uitbreiding ook landschappen enz. naar het leven afmalen; in sommige plaatsen (b.v. te Am-

sterdam) wordt door eene verdere uitbreiding der beteekenis ook de huisverver schilder genoemd. Een moedertje is de benaming voor een oud vrouwtje, ook zonder kinderen; jonge dochter neemt den zin aan van jong meisje; oom wordt de titel van iemand, tegen wien men min of meer moet opzien (zoo worden b.v. de professoren door de studenten wel eens de oomes genoemd); tante is voor sommige kinderen de algemeene naam voor alle vrouwen, behalve hunne moeder; vader zegt men zelfs wel tot jonge kinderen (b.v. ho, vader! dat niet, vadertje!); vrouw is eigenlijk de meesteres; later heeft de beteekenis zich ten koste van wijf, dat op den achtergrond is gedrongen, uitgebreid tot die van getrouwde vrouw in het algemeen.

Hetzelfde verschijnsel, dat boven bij eigennamen opgemerkt werd, nl. dat het eigenlijke begrip als bekend verondersteld en weggelaten wordt, vinden wij ook bij soortnamen, waardoor feitelijk ook bij deze de beteekenis zich naar een ander woord verplaatst, en met eenige voorbeelden hiervan zal ik dit hoofdstuk besluiten; zoo staat best(je) voor bestemoêr (vgl. bestevaar); min en baker voor minnemoêr en bakermoêr; spin voor spinnekop (het mnl. coppe heeft insgelijks de beteekenis spin); een buiten voor buitenverblijf; wissel voor wisselbrief; zorg voor zorgstoel; braam voor braambes; schoon voor ofschoon, enz.

6. Nieuwe behoeften. Vorming van nieuwe woorden.

In het vorige hoofdstuk zagen wij, dat de taal raad moet schaffen, om de plaats te vervangen van in onbruik geraakte of verouderde woorden, en op welke wijze zij hierbij te werk gaat. Wij moeten nu nog zien, hoe zij zich redt, wanneer zij uiting moet geven aan een begrip,

dat tot heden onbekend was, en hoe zij in het algemeen te werk gaat om haren taalschat uit te breiden. Voor een deel is dit onderwerp reeds behandeld bij het bespreken van den woordenschat onzer taal in een vorig hoofdstuk. Het vormen van nieuwe woorden door klankwisseling, waardoor het Germaansch zooveel rijker is geworden, heeft, gelijk wij zagen, als middel tot taalverrijking opgehouden, doch de taal bezit drie andere middelen, om haren woordvoorraad te vermeerderen en in nieuwe behoeften te voorzien, nl. de samenstelling en de afleiding, waarbij, na hetgeen wij in een vorig hoofdstuk gezien hebben, ook moet gevoegd worden de analogie, of het vormen van nieuwe woorden naar het voorbeeld van andere.

Wij zagen insgelijks, dat afleiding en samenstelling, van een hooger standpunt beschouwd, eigenlijk één zijn, en dat afleiding, nl. die met de meer zelfstandige voor- en achtervoegsels, als mis-, wan-, -heid, -lijk, -loos, -zaam, -baar e. a., eigenlijk onkenbaar geworden samenstelling is; van verscheidene dezer uitgangen kan uit een vroeger tijdperk der taal het zelfstandig bestaan als afzonderlijk woord worden aangetoond. Daarnaast staan nu, ter vorming van nieuwe woorden, de min zelfstandige voor- en achtervoegsels, wier afzonderlijk bestaan in een vroeger tijdperk valt, b.v. ge-, ver-, on-, ont-, -de, -e, -in, -ing, -nis, -te, -ig, -est of -st, de verkleiningsachtervoegsels, enz. Doch ook deze, al bestaan zij slechts uit ééne letter, zijn overblijfselen van oorspronkelijke woorden, welke in dienst van een ander getreden zijn, om de beteekenis er van nader te bepalen, of zoogenaamde vormwoorden. Voeg daarbij de basterduitgangen -uur, -et, -es, -eeren, -ment, -age, -ij en -ier; de door analogie gevormde suffixen -naar, -nier, -laar, -ling, -erig, -erij, -enij, -ernij;

de tot achtervoegsels wordende woorden -goed, -spul, -gerei, -tuig, -zucht, -waardig, -rijk, -vol, -vallig, -vaardig, -zalig, -matig; benevens de uit twee verschillende, oudere of jongere, achtervoegsels gevormde uitgangen, als -achtig, -sel e. a., en men zal kunnen oordeelen, welk eene rijke bron van nieuwe woordvormingen de taal in deze vormwoorden bezit.

Doch men moet bij de op deze wijze gevormde afleidingen, welke telkens vermeerdert, naarmate de behoefte zich doet gevoelen, niet vergeten, dat het eigenlijk vooral is door de analogie, dat de nieuwe vormingen plaats hebben. Het uit den tijd van Van der Palm dagteekenende znw. leerares, is, op de keper beschouwd, niet gevormd uit leeraar en -es, maar het is rechtstreeks gemaakt naar het voorbeeld b.v. van zangeres, dichteres. De in den jongsten tijd opgekomen afleidingen met wan-, als wanverhouding, wantaal, wanspelling, wankunst e. a., zijn gevormd naar het voorbeeld van wanhoop, wangedrocht, wantrouwen, en niet door met bewustheid de beide deelen tot één geheel te verbinden; dit kan alleen reeds hierom niet, omdat wan- ter vorming van nieuwe woorden al lang in onbruik was geraakt. Het nieuwe woord onorganisch en andere met on-, vooral hybridische, d. i. uit bestanddeelen van twee verschillende talen samengestelde, woorden, zooals onlogisch, onpoëtisch e. a., zijn op dezelfde wijze naar het voorbeeld van andere bestaande samenstellingen met on- gevormd.

Vooral komt dit uit bij de afleidingsuitgangen uit den jongsten tijd, waarbij men wel eens voor een afleidingsuitgang aanziet, wat er eigenlijk geen is: zoo groot is de macht van het voorbeeld. Een zeer geschikt bewijs hiervan is de afleidingsuitgang -matig, die oorspronkelijk

niet bestond. Wel waren er znw., op -maat uitgaande, waarvan met den afleidingsuitgang -ig bijvoeglijke naamwoorden werden gevormd, zooals regelmatig, evenmatig, middelmatig, en het bnw. onmatig, dat eveneens van het vroegere znw. onmate is afgeleid. Naar het voorbeeld van deze en door den invloed van Hoogduitsche woorden op -mäszig begonnen nu nieuwe bnw. gevormd te worden, waarin maat als een deel van den uitgang voorkwam, b.v. rechtmatig, schriftmatig, plichtmatig, doelmatig, kunstmatig. Nu deze eenmaal in de taal zijn doorgedrongen en opgenomen, neemt het getal van dergelijke vormingen steeds toe; o. a. zijn naar het voorbeeld der bovengenoemde bnw. reeds gevormd riddermatig, fabriekmatig, tooneelmatig, volkmatig e. a. Men kan tegen dergelijke vormingen bezwaar hebben of niet — eene vraag, het taalgebruik rakende, welke op dit oogenblik niet aan de orde is — het is onwedersprekelijk, dat men zich in woord en schrift er van bedient.

Eene tweede wijze, om den taalschat uit te breiden, vindt de taal in de samenstelling: het maken van een nieuw geheel door de verbinding van twee afzonderlijk bestaande namen voor begrippen of zelfstandigheden.

Deze samenstelling was oorspronkelijk niets dan samenkoppeling, zoodat de beide deelen (want uit meer bestanddeelen kan eene samenstelling niet bestaan) tot het geheel in dezelfde verhouding staan; een duidelijk voorbeeld daarvan levert het Oudgermaansche znw. sunvader, d. i. zoon en vader. Ook nu zijn er nog enkele samenstellingen of koppelingen van deze soort, copulatieven genoemd, aan te wijzen; b.v. de telwoorden dertien tot negentien; de werkwoorden ruilebuiten, rinkelrooien e. a.; de bijvoeglijke naamwoorden bitterzoet,

doofstom, kersversch, blauwgroen, gramstorig; en de zelfstandige naamwoorden manwijf, godmensch, waterland, zeeland, doch hier is eigenlijk reeds het tweede deel der samenstelling hoofdbegrip, en dus de koppeling eene samenstelling geworden. Zoo wordt uit de bijeenvoeging der beide deelen eene eenheid, en wel òf eene toevallige eenheid, waaraan wij den naam van oneigenlijke samenstelling geven, b.v. hoogepriester, zoetemelk, kleinschrift, òf eene innige vereeniging, d. i. eene zulke, waarin de beide zelfstandige naamwoorden, die met elkander worden verbonden, tot elkaar in eene door een naamval of voorzetsel uit te drukken betrekking staan; dezulke, b.v. kerkhof, huisraad, raadhuis enz., noemen wij eigenlijke samenstellingen.

Op deze wijzen worden vooral nieuwe zelfstandige naamwoorden verkregen, en daaraan heeft de taal steeds, en steeds in meerdere mate, behoefte, indien zij in staat wil zijn om uiting te geven aan al de nieuwe begrippen, welke de toenemende beschaving en weelde, en de ontzaglijke vorderingen der wetenschap doen geboren worden. Indien men eens vergelijkt den toestand der maatschappij en der beschaving van voor 50 jaren en nu, hoevele zaken, begrippen, voorwerpen men nu kent, waarvan men voor eene halve eeuw nog geen denkbeeld had, dan zal men kunnen nagaan, hoeveel nieuwe woorden onze taal in dien tijd heeft moeten aanwinnen. Welk een groot aantal nieuwe woorden heeft niet de uitvinding van den stoom als beweegkracht noodzakelijk gemaakt; aan hoeveel nieuwe woorden hebben niet allerlei andere uitvindingen, b.v. van het gas als lichtstof, en de nieuwe middelen van vervoer, verkeer en gemeenschap, zooals b.v. tram, telegraaf, en telephoon, het aanzijn gegeven. Welk een groot getal nieuwe begrippen, die ook weder benoemd moesten worden, zijn

er opgekomen met den vooruitgang op maatschappelijk gebied, met nieuwe of gewijzigde maatschappelijke of staatkundige inrichtingen; men denke slechts aan hetgeen een constitutioneele staat met de ontwikkeling van zijne staatsinstellingen noodig heeft; wat hij met de volmaking zijner rechtsbeginselen en zijner nieuwe wetboeken behoeft; aan al het nieuwe, dat b.v. het verbeterde en ontwikkelde bankwezen en kiesstelsel noodzakelijk maken. En dan de wetenschap, waarvan ieder de vorderingen gemakkelijk kan waarnemen, b.v. op het gebied der taal, der maatschappelijke verschijnselen, der vroegere, bij het eigenlijke volk nog hier en daar waar te nemen, beschaving, der ontwikkeling van het dierlijk leven, der ziekteverschijnselen bij mensch, plant en dier, hoeveel nieuwe woorden, termen, uitdrukkingen zijn daarvoor niet noodig! En toch is de taal in staat, om voor al die nieuwe behoeften nieuwe woorden te scheppen of althans in gebruik te brengen. Hier geldt met volle recht hetgeen Beets zegt in zijn onvolprezen gedicht De Taal, waardoor hem voor altijd eene eereplaats onder onze dichters is verzekerd, ook al bepaalde zich daartoe zijn dichterlijke arbeid:

Klimmende Behoefte roept de Konsten,
Iedre Konst roept nieuwe krachten op;
Elke vondst drijft U tot nieuwe vondsten,
En voert, Vindingrijkste! uw roem ten top.
Alomtegenwoordig, alomvademend,
Alverzorgend, volgt gij, stap voor stap,
Licht en leven, groei- en bloeikracht ademend,
Wetenschap bij wetenschap.

Indien men de opmerking mocht maken, dat deze lofspraak overdreven is, omdat de nieuwere begrippen voor een goed deel eenvoudig worden overgenomen van de volken, waarvan die begrippen tot ons komen, dan antwoord ik,

dat de dichter hier niet uitsluitend onze taal bedoelt, doch de taal in het algemeen, en dat, hetgeen dan wellicht niet als eene lofspraak op onze taal mag worden opgevat, dan toch naar waarheid van de taal is gezegd. Doch ook dit moet op die tegenwerping geantwoord worden, dat hier de gemakzucht en de traagheid eene groote rol spelen, en dat men zeer vaak een vreemd woord voor een nieuw begrip in gebruik brengt of overneemt, zonder zich de vraag te stellen, of men dat begrip ook duidelijk en juist met eigen taalmiddelen zou kunnen omschrijven. Ik wil niet zeggen, dat dit met alle begrippen het geval zou zijn, want men moet nooit vergeten, dat verstaanbaarheid het hoofddoel is van elke taal; maar wèl beweer ik, dat men niet het recht heeft, aan onze taal te wijten hetgeen voor een groot deel komt voor rekening van hen, die haar spreken. Indien wij eens een vluchtigen blik werpen op de nieuwe woorden, die de taal in de laatste 50 jaren uit eigen middelen heeft weten te vormen, dan zal men zien, dat het voortbrengingsvermogen ook van onze taal niet aan zijn einde is gekomen. Wij vinden in dien tijd als nieuwe woorden o. a. spoorwagen, spoorweg, spoortrein [1]), en al de samenstellingen, die met deze woorden worden gevormd; stoomvermogen, stoomketel, stoomspuit, stoomdrukkerij, stoomgemaal, stoompont en verscheidene andere met stoom gevormde samenstellingen; noodrem, brandschel, postzegel, plakzegel, bankwezen, voorschotbank, spaarbank, bijbank, kooldruk, snelpers, lichtdruk, kleurendruk, briefkaart, kaartbrief, briefport, postblad, ochtendblad, avondblad,

---

[1]) Als Nederlandsche woorden beschouw ik in dit verband ook de vroeger reeds in onze taal opgenomen vreemde.

pleiziertrein, postpaket, paketvaart, paardenspoor, gaskachel en alle andere samenstellingen met gas, vulkachel, verduurzaamde levensmiddelen, duinwater, scheurkalender, schoolhoofd, burgerschool, volksgaarkeuken, volkskoffiehuis en allerlei andere begrippen, waarbij het volk op den voorgrond staat en het eerste lid der samenstelling is; heilleger, heilsoldaat, kunstboter en ten gevolge daarvan weder natuurboter; taalwetenschap, taalvergelijking; spatwerk (eene bepaalde soort van dameshandwerk), nijverheid, rondreiskaart, kindertuin of speeltuin, levensverzekering, glasverzekering en alle andere „verzekeringen", benevens tallooze nieuwe maatschappijen, stichtingen, vereenigingen, inrichtingen en bonden, welke de groote maatschappij overstroomen. Indien wij dit reeds vrij groote getal woorden zien uit den nieuweren tijd, die maar zeer weinige zijn in vergelijking tot die, welke hier niet zijn genoemd, en die men vindt, als men op elk gebied de vorderingen der laatste halve eeuw nagaat, dan zal men tot de slotsom komen, dat ook voor de vorming van andere Nederlandsche termen en woorden onze taal wel het middel aan de hand zou doen, als men het zocht. En werkelijk zijn er allerlei woorden naast vreemde gevormd, die men met den naam van „neologismen" bestempelt, een naam, dien men vooral gebruikt om een nieuw woord te brandmerken, als men er niet van gediend blieft of als men zijne gedachten liever hult in een vreemd gewaad. Want het is zoo en niet anders, al is een nieuw Nederlandsch woord ook nogzoo goed gevormd en nogzoo juist en eenvoudig, er zijn er altijd velen, ook onder hen, van wie men iets beters verwachten zou, die de voorkeur blijven geven aan het vreemde woord, al is het nogzoo dwaas gevormd. Wat kan men

beter hebben dan rijwiel, en het ww. wielrijden, waarvan weder wielrijder en -rijdster? En toch, hoevelen blijven nog steeds uit sleurziekte en gewoonte spreken van een vélocipède, alleen omdat zij het nu eenmaal zoo hebben leeren noemen! Dan ware het nog aardiger, het nieuwe vervoermiddel, gelijk men in sommige zuidelijke streken doet, een venloosch peerdje te noemen, of korter, er den hier en daar gebruikelijken naam fiets aan te geven. Zoo is er geen enkele reden, waarom men het woord telegram niet zou kunnen uitdrukken of vervangen door draadbericht; manege door rijschool; ventilator door luchtkoker; ventilatie door luchtverversching; folklore door volkskunde; dialect door streektaal of gouwspraak; metonymie door overnoeming; photographie door lichtbeeld; individu door enkeling [1]); mail door brievenmaal; abattoir door slachtplaats; industrieel door nijvere; boemeltrein door sukkeltrein; parc vaccinogène door koepokkerij; stenographie door kortschrift; galanterieën door kramerijen; entrée door toegangsprijs; entréebiljet door toegangskaart; retourbiljet door heen-en-weerkaart; comedie door schouwburg; officieel door ambtelijk; presse-papier door papierdrukker; lithographie door steendruk; typographie door letterdruk; enz.

En zoo kunnen er ook andere woorden opzettelijk gevormd of weder ingevoerd worden, die de taal tot voordeel strekken, en haar een goed en juist woord rijker maken; zooals bruikleen, afdreigen, het boven reeds besproken

---

[1]) O. a. gebruikt in het Ndl. Wdb., dl. 4, kol. 2365. Enkele der hier genoemde woorden zijn reeds vroeger, bl. 105, besproken. Vgl. ook den Nuts-Almanak van 1888, bl. 16.

werkloos (naast werkeloos), voor „zonder werk buiten eigen schuld", zegsman voor arbiter in niet-juridische zaken; volksvergadering voor meeting (volk op te vatten als lat. populus, en niet plebs); betooging voor demonstratie; luchthoepelspel voor jeu de grace; bal-en-hamerspel voor croquet; stok-en-balspel voor criquet; keerbord voor reversi; enz., waarvan sommige in de algemeene taal beginnen te worden opgenomen, terwijl andere dat voorbeeld zullen volgen, indien het Nederlandsche volk zich over de vreemdheid van sommige termen wil heenzetten, en niet alleen bij de hier genoemde maar ook bij andere begrippen, aan een goed gevormd Nederlandsch woord de voorkeur wil geven boven een uitheemsch. Er komt eenige verbetering, al is zij ook nog gering: laten wij hopen, dat zij toenemende zal zijn en ons volk zijne taal zal gaan beschouwen als iets, dat de moeite waard is om een oogenblik of zelfs langer over na te denken.

Wat hier vooral voor de laatste halve eeuw geldt en voor onzen tijd, is natuurlijk ook waar voor alle vroegere tijdperken: ieder daarvan heeft zijne eigene nieuwe woorden zien opkomen, hetzij naar het voorbeeld van vreemde talen gemaakt, hetzij gevormd uit eigen taalmiddelen, door de dichters of schrijvers, of ook door ongeletterden ten gevolge van eene gevoelde behoefte, en waarvan er verscheidene na langeren of korteren tijd in de algemeene taal zijn opgenomen. Zoo heeft met name Bilderdijk vele nieuwe woorden gevormd; ook daarvan zijn er enkele algemeen bekend en in gebruik gebleven, zooals bouwval (uit bouwvallig gevormd), omgeving (naar het Hoogduitsch); zoo dagteekent ontginnen in de beteekenis van „land bebouwbaar maken" uit den tijd van Van der Palm; zoo zijn weder andere in het Nederlandsch gekomen

in den tijd, toen de Hoogduitsche letterkunde haren invloed ook in ons land begon te doen gelden zooals aantal, zich afgeven met, bewonderen, betwijfelen: verscheidene andere voorbeelden daarvan zijn reeds vroeger vermeld bij den invloed van vreemde talen op het Nederlandsch. Bekend is ook, welk een groot aantal Latijnsche en andere termen door Hooft in het Nederlandsch is vertaald: ook enkele daarvan zijn in de algemeene taal opgenomen, o. a. verzoekschrift, ter vertaling van request (naast het bij Kiliaen vermelde versoeckbrief); pleitbezorger voor procureur; getuigschrift voor attest; wondheeler voor chirurgijn; vraagbaak voor orakel, e. a.

Na hetgeen boven over de macht van het voorbeeld is gezegd, is het niet noodig, in bijzonderheden te spreken over het aandeel, dat de analogie heeft in de vorming van nieuwe woorden: zij werkt vooral, door aan bestaande woorden andere, naar hetzelfde model gevormd, toe te voegen, zonder dat hier de regelmatige vorming plaats heeft, welke bij de oudere woorden kan worden nagegaan.

Ik herinner aan een enkel voorbeeld, nl. aan de vorming van tal van werkwoorden van herhaling en during op -eren en -elen, waarbij geen naamwoord op -el of -er is aan te wijzen, waarvan zij afgeleid zijn; aan werkwoorden met versterkte grondbeteekenis of intensieven op -chten of -ften, zooals knochten, wrochten, ziften, duchten e. a.; aan nieuwe van naamwoorden afgeleide werkwoorden of denominatieven, zooals tuinen voor „in den tuin loopen"; blauwbekken voor „een blauwen bek of van de koude blauw gekleurd gelaat beloopen"; sociëteiten voor „de sociëteit bezoeken"; lievemoederen voor „lieve moeder zeggen"; kranten voor „de krant lezen"; enz.

Ook mogen hier niet worden vergeten de woorden, welke

door klanknabootsing worden gevormd, en die onomatopeeën heeten. Zij zijn niet gering in aantal, doch veel geringer dan men vroeger meende, toen zoo ongeveer alle woorden uit klanknabootsing werden verklaard. In deze beschouwing is langzamerhand eene sterke wijziging gekomen; door de vermeerderde en verbeterde kennis der taal en de vorderingen in de etymologie of woordafleidkunde ontviel haar het eene woord na het andere, dat voorheen tot bewijs had gediend; zelfs het uitgelezen woord donder, waarin men als het ware het geluid zelf meende te hooren, kon het tegen den stroom niet houden en moest het hoofd buigen voor eene etymologie, welke het afleidde van een werkwoord, dat spannen beteekent. Ook nog in onze eeuw, nu ongeveer 50 jaren geleden, bloeide deze geluidstheorie in de taal, waarvan ik als voorbeeld aanhaal de bewering, dat alle woorden, welke met r beginnen, eene meer of minder onstuimige beweging te kennen geven, b.v. rammelen, ratelen, rollen, rommelen, e. a. En zelfs de geestigheid van Bilderdijk, die voor de aardigheid beweerde, dat men ook in rust geen uitzondering behoefde te zien, daar dit woord kan afgeleid zijn van rrr...st, d. i. „stilte na beweging", heeft den val er van niet kunnen verhoeden. Doch daarmede is niet gezegd, dat geen enkel woord op klanknabootsing berust; er zijn verschillende en zelfs niet weinige werkwoorden (want vooral bij deze en de tusschenwerpsels vindt men onomatopeeën), waardoor het eene of andere geluid wordt nagebootst, die op deze wijze zijn gevormd.

In het woordenboek van Franck vindt men verscheidene op deze wijze ontstane woorden vermeld; o. a. behooren er toe miauwen, knetteren, knallen, sissen, sjilpen of tjilpen, loeien, blaten, knappen,

gieren, kwaken, plompen, juilen, snorren, gonzen, hemmen, knorren, kirren, enz.

Ten slotte moeten hier genoemd worden nieuwe woorden en uitdrukkingen, en nieuwe beteekenissen van reeds bestaande, die uit sommige kringen in de algemeene taal doordringen, b.v. uit de studententaal, o. a. druipen, philister, zakken, sjeezen (voor „op eene sjees naar huis gehaald worden, zijne studie niet voortzetten"), een korf krijgen (voor „afgewezen worden"), getapt (voor gezien), fuif (voor feest), ploert, rijden (voor „slechte antwoorden geven"), enz.; en woorden, die uit de dialecten in de taal doordringen, zooals de vroeger reeds vermelde aterling en vliering uit het Friesch; begrooten (voor „aan het hart gaan, spijten"), en begrootelijk (voor „spijtig, wat iemand aan het hart gaat"), sneu, ongeveer, uit de oostelijke tongvallen; het boven genoemde betooging (voor demonstratie), omzendbrief (voor circulaire); plakbrief (voor affiche) e. a. uit het Vlaamsch. Indien men nu nog aan deze opsomming toevoegt enkele, welke bij toeval ontstaan zijn, zooals gas, in de 17de eeuw op den klank af van chaos gemaakt, en verscheidene, die schertsenderwijze gevormd zijn en waarvan er ook, als zij door het geluk worden begunstigd, in de algemeene taal opgenomen worden, als dokteren, rentenieren; de kinderen hebben gepokt en gemazeld [1]), wij hebben getrompt en geruiterd (Huet), heeft men een vrij volledig overzicht van de verschillende wijzen, waarop onze taal te werk gaat in het vermeerderen en uitbreiden van haren woordenschat.

---

[1]) Vgl. over dit onderwerp Taalgids 8, 33 vlgg.

BESLUIT.

Wij zijn gekomen aan het einde van onze beschouwingen. Doch op den voorgrond moet worden gesteld, dat men dwalen zou, indien men meende, dat met de in dit boekje behandelde onderwerpen de „geschiedenis der Nederlandsche Taal" volledig zou zijn beschreven.

Men zal b.v. hier te vergeefs zoeken, al wat het taalgebruik betreft. Niet dat de behandeling van dit onderwerp niet even nuttig zou zijn, of wellicht nog nuttiger dan het bespreken der hier geschetste; integendeel, aan een dergelijk boek is dringend behoefte. Op allerlei vragen, die onder het schrijven of spreken opkomen bij hen, die zich van het behoorlijk gebruiken hunner moedertaal rekenschap plegen te geven, weet men niet, waar het antwoord te zoeken of te vinden. Even noodig als voor de Duitschers het boven reeds genoemde boek was van Andresen „Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit", of het „Wörterbuch der Hauptschwierigkeiten der Deutschen Sprache" van Daniel Sanders, of het Grammatisch-Stilistisches Wörterbuch" van Wessely, zouden voor het Nederlandsch en de Nederlanders dergelijke boeken zijn, en het is te hopen, dat althans gedeeltelijk deze leemte spoedig

worde aangevuld. Doch dit onderwerp moet niet aangewezen of aangestipt, maar uitgeput worden, zal een boek, dat dit behandelt, eenige waarde hebben, en daarvoor was hier niet de plaats noch ook de ruimte.

Ook een ander onderwerp zal men hier niet behandeld vinden, nl. „den invloed der letterkunde en der dichters en schrijvers op onze taal", doch op dit gebied is nog te weinig gewerkt, dan dat men op eene andere wijze dan in algemeene termen daarover zou kunnen spreken. Alleen voor Bilderdijk's invloed op de taal kan een boek genoemd worden, nl. de bekroonde prijsverhandeling van A. de Jager, doch voor al de overige tijdperken en voornaamste personen onzer letterkunde zijn wij in dezen geheel aan ons zelven overgelaten en van hulpmiddelen verstoken. En ieder gevoelt, hoe moeilijk het is, een dergelijken invloed te onderzoeken, en met hoeveel bezwaren het gepaard gaat, het spoor aan te wijzen, dat ieder schrijver of dichter nalaat in de taal, en het aandeel vast te stellen, hetwelk hij heeft in hare ontwikkeling en vorming. Om deze reden heb ik dit onderwerp niet aangeroerd, doch het scheen mij wenschelijk toe, zelf deze leemte in dit boekje aan te wijzen, omdat daardoor mijne vakgenooten zich wellicht opgewekt gevoelen, om aan een gedeelte van dit rijke onderwerp hunne krachten te beproeven, en studie te maken van den invloed b.v. van Marnix, Vondel of Cats, van Van der Palm, Beets of Douwes Dekker op het Nederlandsch. Doch, gelijk ik zeide, het hier gesproken woord is niet het laatste, maar pas het eerste op het gebied van de geschiedenis onzer taal. Het wil dus vooreerst eene aansporing en opwekking zijn tot studie en onderzoek, eene herinnering aan mijne vakgenooten, dat op velerlei gebied degelijke en opgewekte arbeiders een vruchtbaar en dankbaar arbeidsveld kunnen vinden; het wil

kennis verspreiden van onze taal en hare voornaamste verschijnselen bij de beschaafde mannen en vrouwen in Nederland, doch bovenal wil het wezen een ernstig woord tot mijne landgenooten, om bij hen te wekken of te verlevendigen taalgevoel. En hiermede bedoel ik nu niet, het doorzien van taalgeheimen, het inzicht in de taal en hare veelsoortige raadselen, in één woord hare theorie —; dit kunnen zij gerust overlaten aan de mannen van het vak, aan wie het vaak niet eens gelukt. Ook bedoel ik niet zoozeer, het inzicht in de fijne schakeeringen in de beteekenis der woorden, het plaatsen van „het rechte woord op de rechte plaats", in één woord hare praktijk —; dit zou te weinig zeggen. Met taalgevoel bedoel ik, iets te gevoelen voor onze taal, haar lief te hebben en te vereeren, iets voor haar over te hebben. Ik bedoel het gevoel van de hooge waarde der moedertaal en van haren samenhang met onze ontwikkeling, van het hooge belang van het bezit eener eigene taal en van haren samenhang met ons onafhankelijk volksbestaan. Ik bedoel het diepe besef van den plicht, die op ons rust, om haar ongeschonden en verfijnd over te dragen aan het volgende geslacht, en herinner aan de woorden van De Keyser: „Taal verloren, volk verloren. Met Neerland's taal staat en valt het Nederlandsche volk. Daarom, zal het Vaderland nog een toekomst hebben, houde het volk zijn taal in eere!" Moge ook door dit boekje deze heilzame, doch nog te zeldzame belangstelling worden gewekt, en uit de gewekte belangstelling bij velen het ernstig streven voortvloeien, het oprechte voornemen, om zich rekenschap te geven van de taal, waarin zij hunne gedachten uitdrukken, en van de wijze, waarop zij haar gebruiken. Worde de overtuiging er door versterkt, dat onze moedertaal aan-

spraak maken mag op onze liefde; dat zij verdient, ja van ons eischt, onze belangstelling, onze genegenheid, onze vereering; dat ons Hollandsch, gelijk Van Nievelt heeft gezegd, „goed genoeg is voor Hollandsche menschen", en dat het hoe langer hoe beter worden zal, indien wij, die het spreken, het op hoogen prijs toonen te stellen door het, zooveel in ons is, te beschaven, zuiver te houden en te veredelen.